

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАҲСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ**

А. С. СОТИВОЛДИЕВ

ЗАМОНАВИЙ БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта маҳсус таълим
вазирлиги томонидан олий ўқув юртлари учун дарслик
сифатида тавсия қилинган

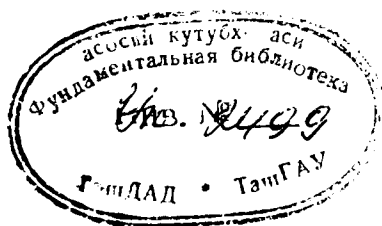
Бухгалтерия ҳисобининг халқаро ва миллий
андоозалари (БҲМА) асосида қайта тайёрланган
иккинчи нашри

3 – том

**Ўзбекистон бухгалтерлар ва аудиторлар
Миллий Ассоциацияси**

Тошкент – 2004

ТАЙЁР МАҲСУЛОТЛАР ВА УЛАРНИ СОТИШ ҲИСОБИ**10.1. ҲИСОБНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА УНИНГ
ВАЗИФАЛАРИ**

Ишлаб чиқариш жараёнининг пировард маҳсули бўлиб тайёр маҳсулотлар ҳисобланади. Тайёр маҳсулотлар – бу мазкур корхонада қайтадан ишлашни талаб қилмайдиган, стандартлар ва техник шартларига тўлиқ жавоб берадиган, техник назорат бўлими (ТНБ) ёки махсус комиссия томонидан қабул қилинган ва корхона омборига топширилган ёки буюртмачи томонидан қабул қилинган буюм ва маҳсулотлардир.

Бозор иқтисодиёти шароитида корхоналар бозор талабини ўрганган ҳолда тузилган шартномаларга, ассортимент, сон ва сифат режа топшириқларига биноан, доимо ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажмини кўпайтириш, уларнинг ассортиментини кенгайтириш ва сифатини оширишга эътибор бериб маҳсулот ишлаб чиқарадилар.

Бозор муносабатлари шароитида асосий эътибор мол юбориш – шартномалари бўйича мол сотишга қаратилади, чунки бу корхона фаолиятининг мақсадга мувофиқлигини, унинг самарадорлигини аниқловчи иқтисодий кўрсаткичлардан бири бўлиб ҳисобланади. Корхонанинг ҳисоб – китоб счётига пул тушган ва тушмаганлигидан қатъи назар барча юкланган ва жўнатилган маҳсулотлар реализация ҳажмига қўшилиши мумкин.

Шундай қилиб, сотиш жараёни корхона хўжалик маблағларининг доиравий айланишини яқунлайди. Бу ўз навбатида корхонага давлат бюджети, ссудалар бўйича банклар, ишчи ва хизматчилар, мол юборувчилар олдидаги мажбуриятларни бажариш ва ишлаб чиқариш харажатларини қоплаш имкониятини беради. Реализация режасини бажармаслик айланма маблағлар айланишини секинлашига, харидорлар олдида шартнома вазифаларини бажармаганлиги учун жарима тўлашга, тўловларни кечикишига, корхонанинг молиявий ҳолатини ёмонлашишига олиб келади.

Корхона реализация ҳажми билан бир қаторда фойда суммасини (ҳажмини) ҳам режалаштиради. Чунки, маҳсулотнинг сотиш (шартнома) нархи белгиланганда унинг таркибига маълум суммада ёки фоизда фойда (даромад) суммаси ҳам киритилади. Агар шартнома (режа) бўйича сотишга тегишли маҳсулотлар миқдорини шартнома баҳосига кўпайтирса режа бўйича уларни сотиш қиймати келиб чиқади, фойда фоизига қараб эса режа фойда суммаси ҳисоблаб чиқилади. Бу бюджетга фойдадан бўнак ажратмасини тўлаш учун база бўлиб ҳисобланади.

Тайёр маҳсулотлар ҳаракатининг синтетик ҳисоби 2810 «Омбордаги тайёр маҳсулотлар» сче­тида юритилиб, у мавжуд тайёр маҳсулотлар ва уларнинг ҳаракати тўғрисидаги ахборотни умумлаштириш учун тайинланган. Бу сче­тнинг дебетида омборга тушган маҳсулотлар, кредитида эса омбордан жўнатилган маҳсулотлар акс эттирилади.

Агар маҳсулотлар ҳаракатининг жорий ҳисоби режа таннархида юритилса, 2810 сче­тнинг дебетида иккита кўрсаткич режа таннархи ва режа таннархидан огишиш суммаси ҳисобга олинади. Агар жорий ҳисобда корxonанинг улгуржи баҳолари қўлланилса, 2810 сче­тнинг дебетида қуйидаги кўрсаткичлар бўлади: ишлаб чиқарилган маҳсулот қийматининг корхона улгуржи баҳоси ва улгуржи баҳо қиймати билан ҳақиқий таннархи орасидаги фарқи.

Маҳсулот, иш ва хизматлар сотиш ҳисоби 9010 «Тайёр маҳсулотларни сотишдан даромадлар», 9020 «Товарларни сотишдан даромадлар» ва 9030 «Ишлар бажариш ва хизматлар кўрсатишдан даромадлар» сче­тларида юритилади. Мазкур сче­тлар транзит бўлиб пассив сче­тларга мансубдир. Бу сче­тлар тайёр маҳсулотлар, товарлар, бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматларни сотиш жараёни тўғрисидаги ахборотни умумлаштириш учун тайинланган. Бу сче­тларнинг кредит қолдиқлари молиявий натижани аниқлаш мақсадида ҳар ойнинг охирида 9910 «Якуний молиявий натижа» сче­тига ўтказилиб борилади.

Шунинг учун корxonаларнинг бухгалтерия ҳисобини ташкил қилиш тизимида тайёр маҳсулотлар уларни юклаш ва сотиш ҳисоби алоҳида ўрин тутиб, унинг вазифалари қуйидагилардан иборат:

- тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқариш, уларнинг заҳиралари ҳолати ва омборларда сақланиши, бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматлар устидан узлуксиз назорат қилиш;

- юкланган ва жўнатилган маҳсулот (иш, хизмат) ларни ўз вақтида ва тўғри ҳужжатлаштириш, харидорлар билан олиб бориладиган ҳисоб – китобларни аниқ ташкил этиш;

- сотилган маҳсулотларнинг ҳажми ва ассортименти бўйича мол жўнатиш шартнома режасини бажарилиши устидан назорат қилиш;

- сотилган маҳсулот учун олинган суммани маҳсулот ишлаб чиқариш учун кетган ҳақиқий харажатларни, фойда суммасини ўз вақтида ва аниқ ҳисоблаб чиқиш.

Бу вазифаларни бажарилиши корxonанинг бир текисда ишлаши, сотиш ва омбор хўжалигини тўғри ташкил қилиш, хўжалик муомалаларини ўз вақтида ва тўғри ҳужжатлаштиришга боғлиқ.

10.2. ТАЙЁР МАҲСУЛОТЛАРНИ БАҲОЛАШ ВА УЛАРНИНГ НОМЕНКЛАТУРАСИ

4- сонли БҲМА нинг 7- бандига биноан корхона айланма маблағининг таркибий қисми ҳисобланган тайёр маҳсулотлар энг кам баҳода баҳоланиши керак: таннархида ёки соф сотилиш қийматида.

Тайёр маҳсулотларнинг ҳақиқий таннархини ҳисобот даври (ой, чорак, йил) тутагандан сўнг аниқлаш мумкин. Лекин маҳсулотларнинг ҳаракати ҳар куни содир бўлади (қабул қилиш, жўнатиш, юклаш, сотиш), шунинг учун жорий ҳисобда маҳсулотни шартли баҳода баҳолаш керак. Тайёр маҳсулотлар ҳаракатининг кундалик ҳисоби ишлаб чиқариш режа таннархида, ёки корxonанинг шартнома баҳоларида, ёки ҳисоб баҳоси деб номланадиган чакана жўнатиш баҳоларида юритилади.

Чунончи, маҳсулот бирлигининг режа таннархи корхонада ишлаб чиқилади. У ой охирида тайёр маҳсулотларнинг гуруҳлари бўйича оғишиш суммасини ёки фоизини ҳисоблаш йўли билан ҳақиқий таннархга етказиб қўйилади. Оғишиш суммаси ва фоизи маҳсулотнинг ой бошига қолдиғи ва унинг ой давомидаги киримига қараб ҳисоблаб чиқилади. Оғишиши тежалганлигини ёки корхона томонидан ортиқча харажатга йўл қўйилганлигини кўрсатади ва шунинг учун ишлаб чиқариш жараёнидаги унинг иш натижаларини таърифлайди. Тайёр маҳсулотлар қайси счетларда ҳисобга олинган бўлса, оғишишлар ҳам шу счетларда тежалган бўлса қизил сиёҳда сторно қилиб, ортиқча харажат бўлса - оддий сиёҳда акс эттирилади. Оғишиш фоизи ва жўнатилган маҳсулотнинг режа таннархи сотилган ва омордаги ой охирига қолган маҳсулотнинг ҳақиқий таннархини аниқлаш имконини беради.

Қуйидаги мисолни кўриб чиқамиз:

	сўм		
	Режа таннархи бўйича	Ҳақиқий таннархи бўйича	Фарқи (+, -)
Ой бошига маҳсулот қолдиғи	42000	38500	-3500
Ой давомида ишлаб чиқаришдан қабул қилинди	262000	250300	-11700
Жами	304000	288800	-15200
Ҳақиқий таннархнинг режа таннархига фоиздаги нисбати		95	
Ой давомида жўнатилди	270000	256500	-13500
Маҳсулотнинг ой охирига қолдиғи	34000	32300	-1700

Ҳисоблаш қуйидагича бўлган:

1. Тайёр маҳсулотнинг ой бошига бўлган ҳақиқий таннархи ва ой давомида ишлаб чиқаришдан келиб тушганининг шу маҳсулотлар режа таннархига бўлган нисбати $95\% (288800 \times 100 : 30400)$, яъни 5 фоизга тежалган.

2. Ҳисоблаб топилган фоиз бўйича жўнатилган маҳсулотнинг ҳақиқий таннархи 256500 сўмни ташкил қилади $(270000 \times 95 : 100)$.

3. Ой охирига қолган маҳсулотнинг ҳақиқий таннархи 256500 сўмни айтириш йўли билан топилади. Бизнинг мисолимизда у 32300 сўмга тенг. Ой охирига қолган маҳсулотнинг режа таннархи ҳам шу йўл билан топилади $(304000 - 270000 = 3400)$.

Жўнатилган маҳсулотнинг ҳақиқий таннархини шу маҳсулотнинг режа таннархи билан ҳақиқий таннархи суммалари орасидаги фарқи нисбатидан топилган фоиз бўйича ҳам аниқлаш мумкин: $5\% 15200 \times 100 : 304000$. Шу фоизга тегишли равишда жўнатилган тайёр маҳсулотнинг ҳақиқий таннархи 265500 сўмни ташкил қилади $(270000 \times 5 : 100)$. Натижа ўшанинг ўзи.

Бухгалтерия ҳисобининг счетларида бу суммалар қуйидагича акс эттирилади (7-бетга қаралсин).

Ҳисобда тайёр маҳсулотларни бошқа баҳолари (шартнома, улгуржи ёки чакана баҳо) қўлланилса ҳам оғишиш суммаси ва фоизи шу тартибда ҳисобланади.

Тайёр маҳсулотлар ҳаракати ҳисобини тўғри ташкил этишда уларнинг номенклатураларини ишлаб чиқиш катта аҳамиятга эга. Маҳсулотлар номенклатураси – бу мазкур корхона томонидан ишлаб чиқариладиган буюмлар турлари номларининг рўйхати. Маҳсулотлар номенклатурасини тузишда бир буюмни иккинчисидан ажратиб олиш имкониятини берадиган тайёр маҳсулотларни маълум белгиларига (модел, аниқлик классификацияси, фасон, артикул, марка, нав) қараб қилинган тасниф асос бўлади. Номенклатура номери турли миқдордаги рақамлар билан белгиланиши мумкин.

Корхонада номенклатурадан қуйидаги хизматлар фойдаланиши мумкин:

- диспетчерлар – маҳсулот ишлаб чиқариш графиги бажарилишини назорат қилиш учун;

- цехлар – ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар ассортиментини назорат қилиш учун ва тайёр маҳсулотларни оморга топширишда накладнойлар ёзиш учун;

- маркетинг бўлими – маҳсулот жўнатиш шартномасини бажариш имконияти устидан назорат қилиш учун;

- бухгалтерия – аналитик ҳисоб, сводкалар ва ҳисоботлар тузиш учун.

2010 - счег		2810 - счег		9110 - счег	
Д-Т	К-Т	Д-Т	К-Т	Д-Т	К-Т
		С: 38500 (42000-3500)			
Ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг режа таннархи 262000		262000	Жўнатишган маҳсулотнинг режа таннархи 270000	270000	
Режа нархдан оғишиши -11700		-11700	Режа нархдан оғишиши -13500	-13500	
(Ёзув қизил «сторно» усулида)					
Ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг ҳақиқий таннархи 250300		250300	Ҳаами жўнатишган маҳсулотнинг ҳақиқий таннархи 256500	256500	
		С: 32300 (288800-256500)			

10.3. МАҲСУЛОТЛАРНИ ЮКЛАБ ЖЎНАТИШ ВА СОТИШНИ ҲУЖЖАТЛАШТИРИШ

Тайёр маҳсулотларни ишлаб чиқариш соҳасидан муомала соҳасига ўтиш жараёни қуйидаги дастлабки ҳужжатларда акс этирилади: қабул қилиш – топшириш накладнойлари, далолатномалар, режалар, карталар ва б.

Қуйида қабул қилиш-топшириш накладнойининг шакли келтирилади (9-бетга қаралсин).

Тайёр маҳсулотларни юклаб жўнатиш ўз ичига иккита ҳужжатни – омборга буйруқ ва жўнатиш учун накладнойни қамраб оладиган буйруқ – накладной билан расмийлаштирилади. Омборга буйруқни харидорлар билан тузилган шарнома шартларига асосан мол олувчининг номини, унинг кодини, маҳсулотнинг миқдори ва ассортиментини, жўнатиш муддатини кўрсатиб тегишли хизмат бўлими ёзиб беради.

Қуйида бу ҳужжатнинг шаклини келтирамыз (10-бетга қаралсин).

Бу ҳужжат тегишли хизмат бошлиғи, омборчи ва экспедитор томонидан имзоланади. Буйруқ – накладной икки нусхада тузилиб, биринчиси товар – транспорт накладнойига биноан жўнатилган ўрин миқдорини, юкнинг оғирлигини ва мол олувчининг бекатигача маҳсулотни етказиб бериш бўйича тўланган темир йўл тарифи суммасини кўрсатиш учун экспедиторга берилади, иккинчи нусхаси молни жўнатганлиги тўғрисида асос бўлиб омборчида қолади. Унга биноан омбор ҳисоби карточкасининг «чиқим» графасига жўнатилган маҳсулотнинг миқдорини ёзиб қўяди ва ҳужжат бухгалтерияга топширилади. Экспедитор маҳсулотни транспорт ташкилотига топшириб ундан юкни қабул қилиб олганлиги тўғрисида квитанция олади. Маҳсулот жўнатилгандан кейинги куни экспедитор буйруқ – накладнойни ва транспорт ташкилотининг квитанциясини мол олувчининг номига тўлов талабнома – топшириқ ёки бошқа ҳужжат ёзиш учун бухгалтерияга топшириши шарт. Шу билан бир вақтда счет – фактура ҳам ёзилади.

Тўлов талабномасида жўнатилган товарнинг ассортименти, миқдори, сотиш (шартнома) баҳоси ва қиймати кўрсатилади (бундай ҳолда счет фактура тўлов талабномасига албатта илова қилиниши керак).

Қуйида счет – фактурани шаклини келтирамыз (11-бетга қаралсин).

Сельхозмашзавол
корхона

Топширувчи цех	Омбор	Олувчи
02	44	

30-сонли ҚАБУЛ ҚИЛИШ – ТОПШИРИШ нақладной
200__йил 03-05 марг бўйича

Буюмнинг номи, номенклатура №	Металл киркувчи станок		Кесувчи қайчилар		Эгувчи машиналар		Масъулиятли шахсларнинг имзоси		
	сана	сон, дона	сана	сон, дона	сана	сон, дона	ТНБ	топши- рувчи	қабул қилиб олувчи
	03	1	03	1	03	1			
	05	2	05	1	05	2			
Жами		3		2		3			
Режа нархи		12100		4200		3100			
Сумма		36300		8400		9300			

Қабул қилиб олувчи омбор

ТНБ

44	1101	200_йил 04.03.	330541 – сонли Бўйруқ-накладной			2305	200_й. 14.03.
Омбор	Счет №	санаси	Кимга – Ўзбекистон шартнома - № 5, 200_й 05.02. дан			Харидорнинг коди	Шартнома баҳосида
Товарнинг номи		номсн- ўлчов бирлиги	миқдори	режалаштирилди	жўнатилди	чакана баҳола	нархи сумма
		клату- ра №				нархи	сумма
Металл қирқувчи станок		012	дона	6	6	-	30000
Қесувчи қайчилар		013	дона	4	4	-	6000
Эгувчи машиналар		014	дона	4	4	-	5000
Жами тайёр маҳсулот учун							224000
Бўйруқ бўйича жами							224000

Жўнатишга рухсат берилди	Жўнатилди	Ўрин миқдори	Масса, кг	Ўраб жойлаш тури (упаковка)
Рустамов	Мўминов	14	24000	
Мол сотиш бўлими бошлиғи		Омбор мудир		
сана		имзо		

Қабул қилиб олдим экспедитор Вахабов
Буюмлар___ номерли автомашинада олиб кетилди

СЧЕТ - ФАКТУРА №512

200__й. « 4 » март
200__й 2 мартдаги сонли товар жўнатиш хужжатларига

Мол юборувчи - _____ Сельмалсавод _____
 Манзили _____ Тошкент, Бөрүний, 28 _____
 Телефон _____ 44-35-46 _____
 Хисоб-китоб счети 24010000019258300172 _____
 Пахтабанкда _____
 шаҳар Тошкент _____
 мол юборувчининг идентификациялашган _____
 номери (ИНН) 003455631 _____

Олувчи Трансформатор заводи _____
 Манзили Андижон, Бобур, 41 _____
 Телефон _____ 35-619 _____
 Хисоб-китоб счети 2441524010000192583 _____
 Пахтабанкда _____
 Андижон шаҳари _____
 Мол олувчининг идентификациялашган номери _____
 (ИНН) 002349901 _____

Товар (иш, хизмат) нинг номи	Ўлчов бирлиги	Миқ-дори	Нархи	Жўнатишган молни қиймати	ҚҚС		ҚҚСни хисобга олганда жўнатишган молни қиймати
					ставка	сумма	
1	2	3	4	5	6	7	8
Металл қирқувчи станок	дона	6	30000	180000	20	36000	216000
Қесувчи қайчилар	дона	4	6000	24000	20	4800	28800
Эгувчи машиналар	дона	4	5000	20000	20	4000	24000
Темир йўл тарифи				5000	20	1000	6000
Жами тулашга тегишли							274800

Раҳбар Юсупов _____ Кабул қилдим _____
 Бош бухгалтер Холмурадова _____ (харидор ёки унинг вақилин имзоси)
 200__й «__» _____
 П.У. Товари жўналдим Бекмурадов _____ (олувчининг Ф.И.О.)
 (мол юборувчининг масъулиятли шахсини имзоси)

Тўлов талабномаси мол олувчининг ҳисоб – китоб счетида счот – фактурага асосан юклар юборилган маҳсулот қийматини ўтказиб бериши тўғрисида мол юборувчининг банкка берган буйруғи бўлиб ҳисобланади. Счот – фактура ёки тўлов талабномасининг алоҳида қаторида мол олувчилар томонидан тўланадиган идиш ва ўрама қиймати, ҳамда темир йўл тарифи кўрсатилади. Айрим ҳолларда мол юборувчининг тўлайдиган темир йўл тарифи тўланмалар суммасига қўшилиши мумкин, ҚҚС суммаси алоҳида қаторда кўрсатилади.

Мол юборувчи билан мол олувчи ўртасида тузиладиган шартномада мол юборувчи маҳсулотни қайси жой (франко – жой) гача етказиб бериш харажатларини ўз ҳисобига олиши тўғрисида келишиб олинади.

Франко – жойни куйидаги турлари мавжуд:

- мол юборувчининг франко – омбори – бунда мол юборувчи корхона маҳсулот юбориш билан боғлиқ бўлган барча харажатлар (омбордаги, темир йўл бекатидаги, юклар – тушириш ишлар қиймати, ташиш қиймати ва темир йўл тарифи) тўлов – талабномасига қўшилади;

- франко – юклар жўнатиш бекати – бунда мол юборувчи тўлов – талабномага темир йўл тарифини ва маҳсулотни вагонга юклар харажатлари суммасини қўшади;

- франко – вагон тайинланиш бекати – бунда мол юборувчи тўлов – талабномага фақат темир йўл (ёки бошқа транспорт) тарифи суммасини қўшади;

- франко – тайинланиш бекати – бунда темир йўл тарифи қўшилган ҳолда маҳсулот жўнатиш билан боғлиқ бўлган барча харажатларни мол юборувчи тўлайди;

- франко – мол олувчининг омбори – бунда юқорида кўрсатилган харажатлар билан бир қаторда мол юборувчи мол олувчининг бекатидаги ва унинг омборидаги тушириш – юклар ишлари, унинг омборига олиб бориш ва бошқа ишлар қийматини тўлайди.

Ўзбекистонда тўловнинг кенг тарқалган тури бўлиб франко – вагон тайинланиш бекати ҳисобланади.

10.4. ИШЛАБ ЧИҚАРИЛГАН МАҲСУЛОТЛАРНИ СИНТЕТИК ҲИСОБИ ВА УЛАРНИ ОМБОРДАГИ ҲИСОБИ

Маҳсулотларни бир меъёрда ишлаб чиқариш харидорларга маҳсулот жўнатиш шартнома мажбуриятларини, маҳсулотни ўз вақтида сотиш, барча ҳисоб – китоб ва тўловларни бажарилишини таъминлайди. Шунинг учун ишлаб чиқарилган тайёр маҳсулотлар ҳисоби корхона бухгалтериясининг узлуксиз назорати остида туради.

Ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг ҳужжатлари ҳар куни бухгалтерияга тушади ва бу ерда уларнинг турлари бўйича миқдор натура ҳисоби юритилади. Ой тугагандан сўнг ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг жами режа, сотиш нархи бўйича ва ҳақиқий таннархи бўйича баҳоланади. Ишлаб чиқарилган маҳсулотларни ҳақиқий таннархи билан режа таннархини таққослаб тежалганми ёки ортиқча харажат қилинганми, шунга қараб корхонанинг ишлаб чиқариш жараёнидаги иш натижасига баҳо берилади. Шу ернинг ўзида маҳсулотлар жўнатиш (сотиш, шартнома) нархида ҳам баҳоланади, бу эса маҳсулотлар сотилгандан сўнг олиниши мумкин бўлган тушум ва фойдани аниқлаш имконини беради.

Ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг ҳақиқий таннархи 10/1 журнал – ордерининг 2810 «Омбордаги тайёр маҳсулотлар» счѳтини дебети ва 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счѳтини кредити бўйича акс эттирилади. 2810 «Омбордаги тайёр маҳсулотлар» счѳти актив инвентар счѳти бўлиб, унинг сальдоси корхонанинг омбордаги маҳсулотлар қолдигининг ҳақиқий таннархини кўрсатади; дебет обороти – асосий ишлаб чиқаришдан қабул қилинган маҳсулотларнинг ҳақиқий таннархини, шунингдек мол олувчилар томонидан қайтарилган маҳсулотлар қийматини, кредит обороти ҳисобот ойида юклаб жўнатишган маҳсулотларнинг ҳақиқий таннархини кўрсатади.

Тайёр маҳсулотлар ҳаракатини пул кўрсаткичдаги ҳисоби 16-«Тайёр буюмлар ҳаракатининг пулдаги ифодаси» ведомостида юритилади. Қуйида бу ведомостнинг шакли келтирилади (14-бетга қаралсин).

16-«Тайёр буюмлар ҳаракатининг пулдаги ифодаси» ведомостининг I бўлиmidан 2810 счѳтнинг тўлиқ маълумотлари таърифини икки баҳода – ҳақиқий ва ҳисоб баҳода оламиз.

Бу ой охирига бўлган тайёр маҳсулотларнинг умумий ҳажмидаги ҳақиқий харажатлар салмоғини (ой бошига қолдиқ плус маҳсулотнинг киримини уларнинг ҳисоб баҳосига нисбати) топиш учун зарур. Агар шу фоиз 100 га тенг бўлса, демак, ҳақиқий харажатлар режага тенг экан; агар фоизи 100 дан кам бўлса, корхона маҳсулот таннархини пасайтиргани бўлади, натижада ушбу маҳсулотни сотишдан у режадан ортиқ фойда олади; агар шу фоизи 100 дан ортиқ бўлса, корхона калькуляция моддалари бўйича нормага нисбатан ортиқча харажатларга йўл қўйган бўлади ва бу, ўз навбатида, фойдани камайтиради.

Шу жами маҳсулотларни ҳақиқий таннархини уларнинг ҳисоб (режа) таннархига бўлган фоиз нисбати бухгалтерия томонидан ҳисобот ойида юклаб жўнатишган, харидорлар томонидан қайтарилган ва ой охирига қолган маҳсулотларнинг ҳақиқий таннархини ҳисоблаш учун фойдаланилади.

Селхозмашзавод
корхона

16 – ВЕДОМОСТДАН ҚЎЧИРМА
200 __ йил март ой учун

Тарт. №	Кўрсаткичлар	Ҳисоб баҳоси бўйича	Ҳақиқий таннархи бўйича	Ўзв учун асос	сўм
1	2	3	4	5	
1.	Ой бошига қолдиқ	80000	76116	Олдинги ойнинг 16-ведомости	
2.	Ишлаб чиқаришдан олинди	434200	430269	Ҳисобот оғи бўйича тайёр маҳсулот ведомости	
3.	Қолдиги билан жами тушум	514200	506385	Ҳисоблаш йўли билан	
4.	Ҳақиқий таннархни учет баҳосига нисбати, %		98,48	Гр.3 : гр.2 = 506385 x 100 : 514200 = 98,48	
5.	Ҳисобот ойда жўнатилди	439480	432800	Ҳисобот даври бўйича 16-ведомостнинг 2-бўлими	
6.	Ой охирига қолдиқ	74720	73585	Ҳисоблаш йўли билан 3-қатор – 5-қатор	

Ой охирига қолган маҳсулотлар ҳақиқий таннархини аниқлашнинг зарурияти шундаки, уни Бош дафтар билан таққослаш мумкин, омборлардаги қолдиқларни ҳисобга олиш дафтари билан эса ҳисоб баҳосидаги қолдиқ таққосланади.

Тайёр маҳсулотларнинг омбордаги ҳисоби оператив – бухгалтерия усулида юритилади, яъни маҳсулотларнинг ҳар бир номенклатура номерига материалларнинг омбор карточка ҳисоби (17-М шакли) очилади. Тайёр маҳсулотларни кирими ва чиқимига қараб омборчи ҳужжатларга асосан карточкаларга қийматликлар миқдорини (кирим, чиқим) ёзиб қўяди ва ҳар бир ёзувдан кейин қолдиғи чиқарилади.

Ўтган сутка ичида омборда йиғилиб қолган ҳужжатлар (қабул қилиш – топшириш накладнойлари, буйруқ – накладнойлар, товар – транспорт накладнойлари) ни бухгалтер ҳар куни қабул қилиши шарт.

Омбор ҳисобини тўғри юритилиши бухгалтернинг омбор ҳисоби карточкасига қўйилган имзоси билан тасдиқланади.

Моддий – жавобгар шахс омбор ҳисоби карточкаларига асосан ҳар ойда тайёр маҳсулотлар номенклатуралари, ўлчов бирлиги, миқдорини кўрсатиб тайёр маҳсулотлар қолдиғини ҳисобга олиш ведомостини тўлдиради ва уни бухгалтерияга топширади. Бухгалтерияда ҳисоб баҳоси бўйича таксировка қилинади ва бухгалтерия маълумотлари (16- ведомостнинг I- бўлими) билан солиштирилади.

10.5. ТАЙЁР МАҲСУЛОТЛАРНИ ЮКЛАБ ЖЎНАТИШ ВА СОТИШНИ АНАЛИТИК ҲИСОБИ

Юклар жўнатилган маҳсулотлар, бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматлар – булар маҳсулот ва хизматлар учун тўлов ҳужжатлари, мол юборувчилар томонидан банкка топширилган, лекин харидорлар томонидан тўланмаган сумма. Ой охирида юклар жўнатилган, лекин тўлов ҳужжатлари банкка топширилмаган маҳсулотлар балансида омбордаги тайёр маҳсулотлар билан бирга акс этирилади ва корхонанинг айланма маблағлари таркибида кўрсатилади.

1998 йилнинг 1 январидан бошлаб маҳсулотлар юклар жўнатган, хизматлар кўрсатилган, ишлар бажарилган сана сотилган вақти ҳисобланади (ҳисоблаш усули).

Ҳисоблаш усулида мол олувчиларга маҳсулот юклар юборилганда қуйидагича бухгалтерия ёзуви берилади:

1. Сотилган маҳсулотнинг ҳақиқий ишлаб чиқариш таннарига

Д-т 9110 «Сотилган тайёр маҳсулотларнинг таннархи» смети

К-т 2810 «Омбордаги тайёр маҳсулотлар» смети

2. Юклар жўнатилган маҳсулотнинг шартнома (сотиш) қийматига

Д-т 4010 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинadиган счетлар» смети

К-т 9010 «Тайёр маҳсулотларни сотишдан даромадлар» смети

Юклар жўнатилган маҳсулотлар ҳаракатининг ҳисоби 16-ведомостнинг II- бўлимида юритилади.

Қуйида бу ведомостнинг шакли келтирилади (17, 18-бетларга қаралсин).

Бу ведомостнинг иккинчи бўлимида жўнатилган, сотилган маҳсулотлар, материал қийматликлар, хизматлар ва харидорлар билан ҳисоблаштишларнинг аналитик ва синтетик ҳисоби бирлашган. Жўнатилган ва сотилган маҳсулотлар аналитик ҳисоби уларнинг натурал кўринишдаги турлари бўйича ёки тўлов ҳужжатлари бўйича икки баҳода – ҳақиқий таннарҳда ва сотиш нарҳида ташкил этилади. Шуни ҳам айтиш керакки, ой бошига ва ой охирига тўланмай қолган, ҳисобот ойида жўнатилган, харидорлар томонидан қайтарилган ва сотилган маҳсулотларнинг умумий миқдори ҳам ҳисобга олинади. Ведомостнинг II- бўлимини тўлдириш учун олдинги ойнинг ведомости (тўланмаган маҳсулотнинг ой бошига қолдиғи), тўлов ҳужжатлари, ҳисобот ойида жўнатилган маҳсулотларга буйруқ – накладнойлар, шунингдек корхонанинг ҳисоб – китоб сметида олинган банкнинг кўчирмалари асос бўлиб ҳисобланади. Мол олувчи ҳисобидан чек билан тўланган темир йўл тарифи ведомостда алоҳида кўрсатилади, чунки у маҳсулот сотиш ҳажмига киритилмайди.

Мазкур ведомостнинг II- бўлимидан қуйидаги маълумотларни олиш мумкин: ой давомида омордан юклар жўнатилган маҳсулотларнинг ассортименти ва қиймати бўйича миқдори; транспорт харажатлари суммаси; ҚҚС суммаси; счет – тўлов ҳужжатлари бўйича олишга тегишли сумма; харидорлар билан ҳисоб – китоблар ҳолати; маҳсулот учун ҳисобот ойида тушган суммалар тўғрисидаги маълумотлар ва транспорт харажатларини қопланиши ва х. к. Ведомостнинг кўрсаткичлари катта оператив (тезкорлик) аҳамиятига эга, чунки ҳар куни юклар жўнатилган, сотилган маҳсулотлар ҳажми тўғрисида маълумотларга эга бўлади. Бундан ташқари, шартнома мажбуриятларини бажарилиши ҳам назорат қилинади.

16- ведомостнинг III- бўлимида тўланган, ҳисобдан чиқарилган, тўланмаган ва ҳисобдан чиқарилмаган суммалар тўғрисидаги йиғма маълумотлар акс эттирилади. Қуйида бу бўлимнинг шакли келтирилади.

16 – ВЕДОМОСТ
II. Махсулот ва материалларни юклаб жўнатиш 200__ й. Март ойи бўйича

Тар. №	Счетининг сано-си	Тулов таби-и	Буйруқ-нак-лад-ной	Буюрилган махсулот бўйича буюмларнинг номлари ёки гуруҳлари ёки бошқа айрича маълумотлари бўйича микдори	Тўлов ҳужжатлари бўйича суммалари										Тўланганлаги туғрисида белги		
					ме-талл қир-кув-чи	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1	А 30	Б 935	В 935	Анджон заводи	1	1	1	-	4100	400	41400	11592	52992	02-04	52992	-	-
2				Ангрешахт-строй	1	2	3	27400	84400	600	85000	23800	108800	05	108800	-	-
				Жами жўнатиш баҳосида	2	3	4	27400	125400	1000	126400	35392	161792	-	161792	-	-
				Ҳақиқий таннархи бўйича				98000	1000	99000							
				Мартда жўнатилди													
3			1101	Навоий заводи	6	4	4	-	224000	5000	229000	64120	293120	08-10	293120	-	-
4				Ургенч заводи	2	6	-	34900	130900	2000	132900	37212	170112	11-31	170112	-	-
5				АО «Баракат»	2	5	5	-	85000	1600	86600	24248	110848	11-31	110848	-	-
6				«Металлист» концерни	2	2	6	8600	1106000	1380	111980	31354	143334	(тулаш муддати келмади)			

Давоми

	А	Б	В	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Жами Ҷўнагили	12	12	15	43500	550500	9980	560480	156934	717414	-	-	-	-	-	-	-
Ҷўнагиш баҳоси бўйича	360000	72000	75000	-	550500	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ҳақиқӣ таннарх бўйича	-	-	-	-	432800	9980	442780	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Март ойида сотилди	12	13	13	62300	565300	9600	574900	160972	735872	-	735872	-	-	-	-	-
Ҷўнагиш баҳоси бўйича	360000	78000	65000	62300	565300	9600	574900	160972	735872	-	-	-	-	-	-	-
Ҳақиқӣ таннарх бўйича	-	-	-	-	440108	9600	449708	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ой охирига қолдик	2	2	6	8	110600	1380	111980	31954	143334	-	-	-	-	-	-	-
Ҳақиқӣ таннархи бўйича	-	-	-	-	90692	1380	-	-	92072	-	-	-	-	-	-	-

III. Тўланган, ҳисобдан чиқарилган, тўланмаган ва ҳисобдан чиқарилмаган суммалар бўйича йиғма маълумотлар.

А. Корреспондентланувчи счетлар бўйича тўланиши ва ҳисобдан чиқарилиши

Дебетланувчи счет	Кредитланувчи ва дебетланувчи счетлар	сўм	
		Жами	
		жорий ой учун ведомост бўйича	ўтган ой учун ведомост бўйича
5110 -	2810-счетовнинг кредитидан (маҳсулот сотиш бўйича оборот шаклида акс эттирилмаган сумма) қуйидаги счетовларнинг дебетига: «Ҳисоб-китоб смети»	9600	
4010 -	9010-счетовнинг кредитидан қуйидаги счетовларнинг дебетига: «Харидорлар ва буюртмачилар билан ҳисоб-китоблар»	726272	
	Жами	735872	

Б. Маҳсулотни қайтарилиши билан боғлиқ бўлган тақдим этилган суммаларни камайтириш тартибидаги ҳисобдан чиқаришлар.

В. Ҳисоб гуруҳлари бўйича тўланмаган ва ҳисобдан чиқарилмаганлар.

Ҳисоб гуруҳлари	сўм	
	Тайёр маҳсулот учун	Транспорт харажатлари
Тўланмади:		
Жорий ой учун ведомост бўйича	110600	1380
Олдинги ой учун ведомост бўйича		
Шу жумладан:		
Маҳсулот харидорнинг масъулиятли сақлашида қолганлиги учун ҳисобдан чиқарилмади:		
Жорий ой учун ведомост бўйича		
Олдинги ой учун ведомост бўйича		
Жорий ой учун 3 - жадвал бўйича жами	847852	

Ведомостнинг III- бўлими тақдим этилган счетовлар бўйича умумий суммасини кўрсатиб ой охирида тўлдирилади ва у уч қисмдан иборатдир:

А- тўланиши ва ҳисобдан чиқарилиши;

Б- маҳсулот қайтарилганлиги учун ҳисобдан чиқарилиши;

В- тўланмаган, ҳисобдан чиқарилмаган. Бу бўлим 2810 ва 9010 счетовларнинг кредит оборотларини II- журнал – ордерида тўлиқ акс эттирилганлиги ва 2810 счет бўйича кейинги ойга қолган қолдиқни тўғри ҳисоблаб чиқилганини назорати учун хизмат қилади.

10.6. ТИЖОРАТ (НОИШЛАБ ЧИҚАРИШ) ХАРАЖАТЛАРИ ҲИСОБИ

Маҳсулотларни сотиш бирқанча харажатларни келтириб чиқаради. Маҳсулот ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган харажатлардан фарқли ўлароқ маҳсулотларни сотиш билан боғлиқ бўлган харажатлар тижорат харажатлари дейилади. Тижорат харажатлари таркибига қуйидагилар киради:

мол юборувчи корхона ҳисобидан прейскурантларга ёки шартнома шартига биноан қилинган идиш ва жойлаш (қадоқлаш ва ўраш), (ўраш қоғозлари, тахтачалар, каноплар) харажатлари;

улгуржи баҳо франко – юклар жўнатиш бекати усулида (юклар, етказиб бериш, тушириш) белгиланган ҳолларда мол юборувчи ҳисобидан маҳсулот сотиш бўйича қилинадиган транспорт харажатлари;

корхонанинг молиявий режасида назарда тутилган маҳсулот сотиш бўйича бошқа (комиссион йиғим, маҳсулотни таҳлил қилиш бўйича) харажатлар.

Тайёр маҳсулотлар оморга қабул қилингандан кейин қадоқланган ва ўралган (упаковка) ҳолларда, идиш харажатлари тижорат харажатларига киритилади.

Агар қадоқлаш цехларда маҳсулотларни оморга топширишга қадар бажарилган бўлса, идишлар қиймати маҳсулотларни ишлаб чиқариш таннарига киритилади.

Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54- сонли қарори ва киритилган ўзгаришлар Ўз Р.В.М.нинг 2003 йил 15 октябрдаги қарори билан тасдиқланган «Маҳсулот (иш, хизмат) ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисидаги Низом» га биноан бу харажатлар 9410 «Сотиш харажатлари» счегида ҳисобга олинади. Бу счеги транзит бўлиб актив счегларга мансуб, ой бошига унда қолдиқ бўлмайди; дебет обороти маҳсулотни жўнатиш билан боғлиқ бўлган харажатларни кўрсатади, кредит обороти эса ҳисобот ойида фойдани камайтиришга ўтказилган суммаларни кўрсатади. 9410- счеги бўйича очилган счегларнинг аналитик ҳисоби дебет ва кредит оборотлари бўйича ҳисобот ойи ва йил бошидан жамланиб келувчи харажат суммаларини моддалари бўйича кўрсатган ҳолда 15- ведомостда юритилади. Бу, ўз навбатида, маҳсулот сотиш харажатларини таҳлил қилиш ва ҳисобот тузишни осонлаштиради. Бу счегларнинг дебет оборот суммалари 1, 2, 7, 10/1- журнал – ордерларда акс этирилади, кредит оборот суммалари эса – 11- журнал – ордерда.

Ноишлаб чиқариш харажатлар ҳар ойда тўлиқ суммада қуйидаги ёзув билан молиявий натижаларга ўтказилади:

Д-т 9910 «Якуний молиявий натижа»

К-т 9410- «Сотиш харажатлари»

Қуйида сотиш харажатларини сметларда акс эттириш схемасини келтирамыз.

9410 «Сотиш харажатлари» смети

Д-т	Корреспондентланувчи сметлар	К-т
Сметларнинг кредити		Сметларнинг дебити
1010 –	Юклар жўнатилган маҳсулотни қадоқлаш ва ўраш учун сарфланган материаллар қиймати	Ой охирида сотиш харажатларини ҳисобдан чиқариш
4200 –	Маҳсулотни юклар жўнатиш бўйича ҳисобдор шахслар томонидан тўланган сумма	-9910
6010 –	Юклар жўнатилган маҳсулотни ташиш қиймати	
6710 –	Юклар ва тушириш бўйича ишчиларга ҳисобланган иш ҳақи	
8910 –	Юкловчиларнинг иш ҳақларига ҳисобланган таътил ҳақи резерви	
6520 –	Юкловчиларнинг иш ҳақларидан ижтимоий суғурта органларига ҳисоблаш	

10.7. МАҲСУЛОТ СОТИШНИНГ СИНТЕТИК ҲИСОБИ

Маҳсулот сотиш билан боғлиқ бўлган хўжалик муомалаларининг мажмуи сотиш жараёни дейилади. Маҳсулот сотиш жараёнини режалаштириш корxonани буюртма билан таъминлашдан бошланади. Унга биноан ишлаб чиқариш жараёнини ташкил этиш асоси бўлган номенклатура бўйича режа тузилади. Буюртмаларда маҳсулотларнинг ассортименти, юклар жўнатиш муддати, миқдори ва сифати, нархи, ҳисоблашиш шакллари кўрсатилган бўлиб буюртмачи ва мол буюрувчилар билан келишиб олинади.

Маҳсулот учун пул харидорлардан ҳисоб – китоб сметида келиб тушган санада сотилди деб ҳисобланади (касса усули) ёки юклар жўнатилган, топширилган маҳсулотлар, бажарилган ишлар, хизматлар учун ҳужжатлар банкка топширилган санада сотилди деб ҳисобланади (ҳисоблаш усули). Иккала усулда ҳам сотилган маҳсулот (иш, хизматлар) 9010 «Тайёр маҳсулотларни сотишдан даромадлар», 9020 «Товарларни сотишдан даромадлар», 9030

«Ишлар бажарилган ва хизматлар кўрсатишдан даромадлар» счетларида ҳисобга олинади. Сотилган товарларни қайтарилиши ва харидор ва буюртмачиларга берилган чегирмалар 9040 «Сотилган товарларнинг қайтиши» ва 9050 «Харидорлар ва буюртмачиларга берилган чегирмалар» - счетларида ҳисобга олинади. Бу счетларнинг хусусиятлари шундан иборатки, уларнинг дебети ва кредитида бир ҳажмда (миқдорда) ги сотилган маҳсулот (иш, хизмат) лар бир хил суммада акс эттирилади.

9010, 9020 ва 9030 счетларнинг кредитида 4010 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинadиган счетлар» смети билан корреспондентлашган ҳолда маҳсулот (иш ва хизмат) лар сотишдан тушадиган соф тушум акс эттирилади. Бу счетларда харидорларга жўнатилган маҳсулот (иш ва хизмат) лар бўйича ҳисобланган акциз солиғи ва ҚҚС суммалари акс эттирилмайди, балки қуйидаги проводка билан 4010 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинadиган счетлар» сметида акс эттирилади:

Д-т 4010 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинadиган счетлар» жўнатилган маҳсулотлар учун, акциз солиғи ва ҚҚС суммаси қўшилган ҳолда, харидорлардан олинadиган жами суммага.

К-т 6410 «Бюджетга тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)» ҳисобланган акциз солиғи ва ҚҚС суммасига.

К-т 9010 «Тайёр маҳсулотларни сотишдан даромадлар» маҳсулот сотишдан тушадиган соф тушумга.

9010, 9020 ва 9030 счетларнинг кредитида акс этирилган сумма ой охирида 9910 «Якуний молиявий натижа» смети билан корреспондентланган ҳолда ёпилади.

Ҳисоблаш усулида, яъни маҳсулотни топшириш (юклаб жўнатиш), иш ва хизматларни бажариш факти сотилди деб ҳисобланганда 4010 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинadиган счетлар» смети қўлланилади. Бу счет актив бўлиб, унинг сальдоси буюртмачига топширилган маҳсулотлар, ишлар, хизматларнинг тўланмаган сотиш қийматини кўрсатади; дебет обороти ҳисобот ойида топширилган маҳсулот, бажарилган иш ва хизматларнинг сотиш қийматини, кредит обороти эса ҳисобот ойида харидорлар томонидан тўланган суммани кўрсатади. Қуйида маҳсулот сотиш муомалаларини счетларда акс эттириш схемаси келтирилади.

«Асосий (операцион) фаолиятнинг даромадларини
ҳисобга олувчи счетлар» корреспонденцияси (9000)

Д-т

К-т

Корреспондентланувчи счетлар	
Счетларнинг кредити	Счетларнинг дебити
4010, Кредитга	Юклаб жўнатилган маҳсулот,
4110- сотилган	бажарилган иш ва хизматлар учун - 4010,
товарларнинг	4110
қайтариллиши	тўланадиган сумма
(дебет 9040)	Маҳсулот, иш ва хизматлар нақд - 5010,
4010, Сотилишидан	пулга сотилганда 5020
4110- ва нархидан	Қисқа ва узок муддатли
берилган	инвестиция тарзида бошқа
чегирмалар	ташкilotларга ўтказиб берилган - 5810,
(дебет 9050)	маҳсулотлар суммасига 0610
9910- Ой охирида	Ўз капитал қурилиши учун - 0890
сотишдан	кўрсатилган хизматлар суммасига
олинган соф	Ички хўжалик эҳтиёжлари учун - 0810 - 0890,
тушумнинг	сарфланган маҳсулот ва 2320, 2510,
ҳисобдан	кўрсатилган хизматлар суммасига 9410 - 9450
чиқариллиши	Меҳнат ҳақи юзасидан ходимларга
	берилган маҳсулот ва хизматлар
	суммасига - 6710
	Маҳсулот билан тўланган
	дивидендлар суммасига - 6610
	Ҳисобот даври охирида 9040 ва
	9050 - счетларининг ёпилиши - 9900

Юклаб жўнатилган ва сотилган маҳсулотларнинг турлари бўйича синтетик ҳисоби 11- журнал-ордерда юрипилади. Бу журнал-ордер 2810, 9410, 9010, 9020, 9030, 9210, 9220, 4010 - счетларнинг кредит оборотларини ва 9010, 9020, 9030 - счетларининг аналитик маълумотларини ёзиш учун тайинланган. 11 - журнал-ордер 15 ва 16 - ведомостларнинг аналитик маълумотларига асосан тўлдирилади. Қуйида 11- журнал-ордерининг шакли келтирилади.

11 - журнал-ордер

200__ йил март ойи учун

Қишлоқ хўжалик машинасозлик заводи бўйича

Счетлар кредити Счетлар дебити	сўм					Жами
	2810	9410	9010	9020	6410	
2810 «Юкланган товарлар»	432800					432800
4010 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган счетлар»		2832	440108			442940
5010 «Миллий валютадаги пул маблағлари»			9600	565300	160972	735872
жами	432800	2832	449708	565300	160972	161612

Юклар жўнатилган маҳсулотлар ҳажмидаги йил бошидан жамланувчи оборотлари ҳақиқий таннархни тақдим этилган счетлар суммасига бўлган фоиз нисбатини ҳисоблаш учун фойдаланилади. Бу нисбат 100% дан кам бўлиши керак, чунки у корхонанинг маҳсулот сотишдан тушган тушумидаги ҳақиқий харажатлар улушини кўрсатади. Қолган қисми фойда улушини кўрсатади. Қишлоқ хўжалик машинасозлик заводи бўйича фоиз нисбати 82,0 (2520000 x 100 : 3068000), (25, 26, 27-бетга қаралсин).

Демак, сотишдан тушган тушумнинг қарийб 18% ини фойда ташкил этади. Ушбу кўрсаткич нафақат режа бажарилишини таҳлил қилишда, балки ой охирига қолган юклар жўнатилган маҳсулотлар, бажарилган иш ва хизматларнинг ҳақиқий таннархини ҳисоблашда катта аҳамиятга эга. Бунинг учун барча счетлар бўйича ой охирига тўланмаган сотиш қийматидаги суммани фоиз нисбатига кўпайтирилади. Қишлоқ хўжалик машинасозлик заводида ҳақиқий таннарх бўйича қолдиқ 90692 сўмга тенг (110600 x 82,0 : 100).

11 - журнал-ордернинг аналитик маълумотлари бўйича фойда суммасига бухгалтерияда 15 - журнал-ордерга ёзиш учун қуйидаги корреспондентланувчи счетларни кўрсатиб маълумотнома (справка) тузади:

Д-т 9010, 9020, 9030- счетлар

К-т 9910 «Якуний молиявий натижа»

«Тўлов интизоми ва ўзаро ҳисоб-китоблар тизимини мустаҳкамлаш чора-тадбирлари тўғрисида» 1996 йил 24 январдаги Президент Фармонида асосан харидорга маҳсулот юклар жўнатишдан олдин улардан маҳсулот қийматининг энг камида 15 % бўнак тўловлари тариқасида қабул қилиниши лозим.

Олинган бўнақларнинг синтетик ҳисоби 6310 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бўнақлар» сметида юритилади. Бу счет моддий қийматликларни етказиб бериш учун ёки бажарилган ишлар учун олинган аванслар бўйича, шунингдек буюртмачилар учун бажарилган қисман тайёр бўлган маҳсулот ва ишларни тўлаш бўйича олиб бориладиган ҳисоб – китоблар тўғрисидаги ахборотни умумлаштириш учун тайинланган.

Олинган бўнақлар суммаси, шунингдек қисман тайёр бўлган ишлар ва хизматлар учун олинган тўланмалар, пул маблағларини ҳисобга оладиган счетлар (5010, 5110, 5210) нинг дебети ва 6310 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бўнақлар» сметида кредитида акс этирилади.

Орқа томони
Маҳсулот ва материал қийматликларни сотиш тартибида юклар жўнатиш бўйича
2810, 9010, 9210 ва 9220-счетовларнинг аналитик маълумотлари*

Қа- тор №	Кўрсаткичлар номи	Кенг истеъ- мол молла- ри ва чи- қиндиси тайёр маҳ- сулотлар	Номо- дий актив- лар	Асосий восита- лар	Харидор хисобидан транспорт ва бошқа харажат- лар	Жами	ҚҚС	Ҳам- маси
1	2	3	4	5	6	7	8	9
A	2810 севта							
1	Ой бошига қолдиқ							
a)	Маҳсулот ва материалларнинг ҳақиқий танархи ва харидорлар хисобидан қилинган харажатлар	98000			1000	99000		99000
b)	Тақдим этилган севтлар ёки уларни ўрнини босадиган ҳужжатлар бўйича суммалар	125400			1000	126400	35392	161792
3	Қайтарилган маҳсулот ва материалсиз ҳисобот оий бўйича («а» ва «б»), қайтарилгансиз туланганга қадар ва тулангандан кейин; «в» бўйича тулангандан сўнг қайтарилсиз							
a)	Маҳсулот ва материал қийматликларнинг учет баҳосидаги қиймати	439480				439480		439480

Давоми

1	2	3	4	5	6	7	8	9
б)	Маҳсулот ва материалларнинг ҳақиқий таннархи ва харидорлар ҳисобидан қилинган харажатлар	432800			9980	442780		442780
в)	Тақдим этилган счеглар (ёки уларнинг ўрнини босадиган ҳужжатлар) бўйича суммалар	550500			9980	560480	112096	672576
6	Йил бошидан (қайтарилгандан ташқари)							
а)	Маҳсулот ва материалларнинг ҳақиқий таннархи	2520000						
б)	Тақдим этилган счеглар (ёки уларнинг ўрнини босадиган ҳужжатлар) бўйича суммалар	3068000						
в)	Ҳақиқий таннархи тақдим этилган счеглар суммасига фоиз нисбати	82,0						
9	Ой охирига қолдиқ				1380	92072		
а)	Маҳсулот ва материалларнинг ҳақиқий таннархи ва харидорлар ҳисобидан қилинган харажатлар	90692						
	Шу жумладан харидорларнинг масъулиятли сақлашида турганлар	9266						
б)	Тақдим этилган счеглар ёки уларни ўрнини босадиган ҳужжатлар бўйича суммалар	110600			1380	111980	31354	143334

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Б.	9010 счёта							
12	Ҳисобот оғи бўйича (1 қатор + 4 қатор - 9 қатор; 2 қатор + 5 қатор - 11 қатор)							
а)	Сотилган маҳсулот ва материал қийматликларининг ҳақиқий таннархи	440108			9600	449708		449708
б)	Сотилган олинган, ҳисобдан чиқарилган суммалар	565300			9600	574900	114980	689880
в)	Сотилган товар маҳсулотининг режа таннархи	456080				462869		462869
16г)	Ношляб чиқариш харажатлари	2832				2832		
17д)	Ҳисобот оғи фойдаси	122360				122360		
18	Йил бошидан							
а)	Сотилган маҳсулот ва материалларнинг ҳақиқий таннархи	2508000				2508000		
19б)	Сотилган маҳсулотнинг режа таннархи	2675000				2675000		
20в)	ҚҚС						904000	
21г)	Сотилган олинган, ҳисобдан чиқарилган суммалар	4134600				4134600		4134600
22д)	Фойда	715600				708600		
е)	Зарар							
* Жадвал қисқартрилган ҳолда келтирилган								

Тўла тайёр буюмлар, материаллар ва бажарилган ишлар учун мол олувчи (буюртмачи)ларга счетлар тақдим этилганда, ушлаб қолинадиган (зачет қилинадиган) олинган бўнак суммалари ва қисман тайёр бўлган маҳсулот ва ишлар бўйича олинган тўланмалар 6310 - счетнинг дебетига ва 4010 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган счетлар» счетининг кредитига акс эттирилади. 6310 - счет бўйича аналитик ҳисоб ҳар бир кредитор бўйича юритилади.

10.8. ДАРГУМОН ҚАРЗЛАР БЎЙИЧА РЕЗЕРВ ҲИСОБИ

Ҳисоблашиш ҳужжатларини тақдим этилиши (юклаб жўнатилиши) билан маҳсулот (иш ва хизмат) лар сотилди деган усулни ҳисоб сиёсатида қабул қилган корхоналар сотилган маҳсулотнинг пули харидорлар ва буюртмачилар томонидан тўланмаган тақдирда ўзини ўзи молиялашга муҳтож бўлади. Бундай ҳолларда «Харажатлар таркиби тўғрисидаги Низом» га биноан корхонанинг баланс фойдаси ҳисобидан айланма маблағларни тўлдириш манбаи тарзида резерв ташкил этиш тартиби қабул қилинган.

Шартномада кўрсатилган муддат ичида тўланмаган, тегишли кафолатлар билан таъминланмаган дебитор қарзлар даргумон қарзлар деб тан олинади.

Даргумон қарзлар резерви ҳар йили йиллик ҳисоботни тузишдан олдин ўтказиладиган дебитор қарзлар инвентаризацияси бўйича инвентаризация комиссиясининг баённомаси билан расмийлаштирилган ва корхона раҳбари томонидан тасдиқланган қарорига асосан ташкил этилади. Қарзларни ундириб олиш муддатини ўтишига ёки харидорни тўлаш қобилиятига эга эмаслигини тан олиш (ёки даъвои рад этиш) тўғрисида арбитраж ва суд органларининг қарорига қараб маблағлар ҳисобдан чиқарилади. Бундай муомалаларни ҳисобга олиш учун 4910 «Даргумон қарзлар бўйича резерв» счетидан фойдаланилади. Бу счет контрактив бўлиб пассив счетига мансуб, унинг кредитига резервни ташкил этиш муомалалари акс эттирилса, дебетига – ундан фойдаланилиши кўрсатилади.

Даргумон қарзлар резерви ташкил этилганда 9430 «Бошқа операцион харажатлар» смети дебетланиб 4910 «Даргумон қарзлар бўйича резерв» смети кредитланади. Ушбу ташкил этилган даргумон қарзлар резерви суммаси харажатлар таркиби тўғрисидаги Низомнинг 1-илоvasи (1.37 банди)га асосан солиққа тортиладиган базага қўшилади.

Даргумон деб корхона томонидан даргумон тан олинган қарзлар ҳисобдан чиқарилса, 4910 «Даргумон қарзлар бўйича резерв» смети дебетланиб ҳисоб-китобларни ҳисобга оладиган сче́тлар (4010, 4020) сче́тлари кредитланади. Ушбу балансдан чиқарилган ундириб олинмаган қарзларни корхона ҳисобдан чиқарган санадан бошлаб 5 йил ичида, қарздорнинг мулкий ҳолати ўзгарган тақдирда қарзни ундириб олиш имконияти устидан назорат олиб бориш учун, балансдан ташқаридаги 007 «Тўлашга қобилиятсиз дебиторларнинг зарарга ўтказилиб ҳисобдан чиқарилган қарзи» сче́тида ҳисобга олиб борилади.

Башарти олдин ҳисобдан чиқарилган даргумон қарзлар ундириб олинса, корхона қабул қилинган суммани операцион даромадлар ва тушумлар таркибига, қабул қилади (д-т 5010, 5110, 5210-сче́тлар, К-т 9390). Шу билан бирга балансдан ташқаридаги 007-сче́тидан ҳам чиқарилади.

Агар резерв ташкил этилган йилдан кейинги йилнинг охиригача даргумон қарзлар резервидан фойдаланилмаган қисми қолса, у қуйидаги проводка билан фойдага ўтказилади ва солиққа тортиладиган базага қўшилмайди:

Д-т 4910 «Даргумон қарзлар бўйича резерв»

К-т 9390 «Бошқа операцион даромадлар»

Муомалалар ҳисоби 11, 12, 15 – журнал-ордерларда ва 16-ведомостда юритилади.

4910«Даргумон қарзлар бўйича резерв» сче́тининг аналитик ҳисоби резерв ташкил қилинган ҳар бир даргумон қарз бўйича юритилади.

10.9. КОНСИГНАЦИЯ АСОСИДА АМАЛГА ОШИРИЛАДИГАН МУОМАЛАЛАР ҲИСОБИ

Маҳсулот, бажарилган иш, хизматлар сотишдан ташқари, консигнация асосида ҳам муомалалар содир бўлиши мумкин.

Консигнация – бу бир томон (консигнат) нинг бошқа томон (консигнатор) га ўзини номидан консигнатнинг хориждаги омборидан товарларни сотиш тўғрисидаги буйруғидир. Бундай хизматларни бажарганлиги учун консигнатор маълум миқдорда ҳақ олади. Товарнинг мулкдори бўлмаган, лекин ўз зиммасига консигнация савдоси буйруғи вазифасини оладиган шахсга бериладиган ҳақнинг миқдори ва тўлаш тартиби консигнация шартномаси билан ёки сотиладиган товарлар қийматидан маълум фоиз кўринишида, ёки (шартномада кўрсатилган) минимал баҳо билан сотиш баҳоси орасидаги фарқ кўринишида белгиланиши мумкин.

Консигнация шартномаси бўйича хориждан импорт қилинган товарлар бухгалтерия ҳисоби молия Вазирлиги, Давлат солиқ қўмитаси макроэкономика ва статистика Вазирлиги, Марказий банк томонидан 2001 йил 7 ноябрда қабул қилинган «Бухгалтерия ҳисоби, статистика ва бошқа ҳисоботда хорижий валюта муомалаларини акс эттириш тартиби тўғрисида «Низом» билан тартибга солинади.

Бунда ялпи даромаддан ягона солиқ тўловчи савдо корхоналари солиқлар маълумотларини ҳисоблаб чиқишда даромадлик даражасини ва солиққа тортиш объектини аниқлашда ҳам божхона тўловлари, акцизлар ва ҚҚС суммаларини ялпи даромаддан чиқариб ташлайди.

Консигнатор томонидан товарларни сотиш учун қабул қилиб олганда товарлар қиймати баланسدан ташқари 004- «Комиссияга қабул қилинган товарлар» счетига кириш қилинади.

Асосий код фаолияти бўйича даромад (фойда) дан ажратма ва ҚҚС тўловчи корхоналарда консигнация асосида амалга ошириладиган муомалалар ҳисоби ялпи даромаддан ва ягона солиқ тўловчи корхоналар ҳисобидан бирмунча фарқланади.

Асосий код фаолияти бўйича даромад (фойда) дан ажратма ва ҚҚС тўловчи консигнатор корхоналар балансида консигнация товарларини сотиш ҳисоби қуйидаги ёзувлар билан расмийлаштирилади:

1. Консигнация товарлари келиб тушганда ҳисобланган ҚҚС суммасига.

Д-т 4410 «Бюджетга солиқлар ва йиғимлар бўйича бўнак тўловлари (турлари бўйича)» смети

К-т 6410 «Бюджетга тўловлар бўйича қарз» смети

2. Тўланган ҚҚС суммасига.

Д-т 6410 «Бюджетга тўловлар бўйича қарз» смети

К-т 5110- «Ҳисоб - китоб смети»

3. Ҳисобланган божхона тўловлари ва акциз солиғи.

Д-т 9430 «Бошқа операцион харажатлар» смети

К-т 6410 «Бюджетга тўловлар бўйича қарз» смети

4. Тўланган божхона тўловлари ва акциз солиқлари.

Д-т 6410 «Бюджетга тўловлар бўйича қарз» смети

К-т 5110 «Ҳисоб - китоб смети»

5. Шартнома баҳосида сотилган товарлар суммасига.
Д-т 4010 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган
сметлар» смети

К-т 9020 «Товарларни сотишдан даромадлар» смети

6. Сотилган санасига бўлган Ўзбекистон Республикаси
Марказий банкининг расмий курси бўйича товар инвойси ва
ЮБД бўйича консигнация товарлари қийматига ва
консигнантнинг даромадига (агар бу шартнома шртида назарда
тутилган бўлса).

Д-т 9120 «Сотилган товарларнинг таннархи» смети

К-т 6990 «Бошқа мажбуриятлар» смети

Шу билан бирга сотилган консигнация товарлари суммаси
004 «Комиссияга қабул қилинган товарлар» балансдан ташқари
сметидан чиқарилади.

7. Консигнацион товарларни сотишдан тушган суммани
киримга олиш.

Д-т 5110 «Ҳисоб – китоб смети»

К-т 4010 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган
сметлар» смети

8. Консигнаторнинг ялпи фойда суммасига.

Д-т 9020 «Товарларни сотишдан даромадлар» смети

К-т 9910 «Яқуний молиявий натижа» смети

9. Сотилган маҳсулот ҳажмидан ҳисобланган ҚҚС
суммасига.

Д-т 4010 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган
сметлар» смети

К-т 6410 «Бюджетга тўловлар бўйича қарз» смети

10. Божхонада тўланган ҚҚС суммаси ушлаб (зачет)
қолинганда.

Д-т 6410 «Бюджетга тўловлар бўйича қарз» смети

К-т 4410 «Бюджетга солиқлар ва йиғимлар бўйича бўнак
тўловлари (турлари бўйича)» смети

11. Бюджетга ўтказиб берилган ҚҚС суммасига (фарқиға).

Д-т 6410 «Бюджетга тўловлар бўйича қарз» смети

К-т 5110- «Ҳисоб – китоб смети»

12. Давр харажатларини (ҳисобланган божхона
харажатлари ва акциз солиқлари) ҳисобдан чиқарилиши.

Д-т 9910 «Яқуний молиявий натижа» смети

К-т 9430 «Бошқа операцион харажатлар» смети

Ялпи даромаддан ва ягона солиқ тўловчи консигнаторлар балансида консигнация товарларини сотиш ҳисоби қуйидаги ёзувлар билан расмийлаштирилади:

1. Ҳисобланган ҚҚС, божхона тўловлари ва акциз солиқ суммасига.

Д-т 9430 «Бошқа операцион харажатлар» смети

К-т 6410 «Бюджетга тўловлар бўйича қарз» смети

2. Тўланган ҚҚС, божхона тўловлари ва акциз солиқ суммасига.

Д-т 6410 «Бюджетга тўловлар бўйича қарз» смети

К-т 5110 «Ҳисоб – китоб смети»

3. Товарларни сотишдан тушган ялпи тушум суммасига.

Д-т 5110 «Ҳисоб – китоб смети»

К-т 4010 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинadиган смети» смети

4. Консигнаторнинг комиссия суммаси қўшилган ҳолда консигнация товарлари қийматига.

Д-т 4010 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинadиган смети» смети

К-т 9020 «Товарларни сотишдан даромадлар» смети.

5. Сотиш санасига бўлган Марказий банк курси бўйича консигнантнинг даромад суммасига ва ЮБД бўйича консигнация товар қийматига:

Д-т 9120 «Сотилган товарларнинг таннари»

К-т 6990 «Бошқа мажбуриятлар»

Шу билан бирга сотилган консигнация товарлар қиймати 004 «Комиссияга қабул қилинган товарлар» баланسدан ташқари сметида чикарилади.

6. Консигнаторнинг ялпи даромад суммасига:

Д-т 9010 «Тайёр маҳсулотларни сотишдан даромадлар»

К-т 9910 «Якуний молиявий натижа»

7. Ялпи даромаддан олинadиган солиқ суммаси ҳисобланганда:

Д-т 9810 «Даромад (фойда) солиғи бўйича харажатлар»

К-т 6410 «Бюджетга тўловлар бўйича қарз»

Ушбу ҳисобланган солиқ тўланганда:

Д-т 6410 «Бюджетга тўловлар бўйича қарз»

К-т 5110 «Ҳисоб-китоб смети»

8. Давр харажатларини ҳисобдан чиқарилиши:

Д-т 9910 «Якуний молиявий натижа»

К-т 9430 «Бошқа операцион харажатлар»

10.10. ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ

Таянч иборалар	
Техник назорат бўлими (ТНБ)	Касса усули
Сотиш ҳажми	Ҳисоблаш усули
Режа таннарх	Улгуржи баҳо
Ҳақиқий таннарх	Тижорат харажатлари
Таннарх оғишиши	Даргумон қарзлар резерви
Маҳсулотлар номенклатураси	Қўшилган қиймат солиғи
Товарлар ассортименти	Акциз солиғи
Франко-жой	Консигнация

ЎЗИНИ-ЎЗИ ТЕКШИРИШ САВОЛЛАРИ

- 10.1. А. Маҳсулот сотиш ҳисоби олдига қандай вазифалар қўйилган?
Б. 4-БҲМАга асосан тайёр маҳсулотлар қандай баҳоланади?
В. Маҳсулотлар номенклатураси нима ва ундан қандай мақсадда фойдаланилади?
- 10.2. А. Маҳсулотни юклар жўнатишда қандай хўжжатлар қўлланилади?
Б. Франко-жой нимани билдиради ва унинг қандай турларини биласиз?
В. Тайёр маҳсулотни омборга қандай проводка билан қабул қилинади?
- 10.3. А. Тайёр маҳсулот юклар жўнатилганда қандай проводка берилади?
Б. Сотилган маҳсулотлар бўйича акциз ва қўшилган қиймат солиғига қандай проводка берилади?
В. Маҳсулот сотиш билан боғлиқ бўлган тижорат харажатларига қандай проводкалар берилади?
- 10.4. А. Даргумон қарзлар резервини моҳияти ва уни ташкил қилиш проводкалари.
Б. Даргумон қарзлар резервидан фойдаланиш
В. Консигнация бўйича сотилган товарлар қандай проводкалар билан расмийлаштирилади?

11 БОБ

ДАВР ХАРАЖАТЛАРИ ВА МОЛИЯВИЙ ФАОЛИЯТ ХАРАЖАТЛАРИНИ ҲИСОБИ

11.1. ДАВР ХАРАЖАТЛАРИНИ ҲИСОБИ

Республика корхоналари 1995 йилдан бошлаб харажатлар ҳисобини 1995 йил январ ойида тасдиқланган «Маҳсулот (ишлар, хизматлар) ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисидаги Низом» асосида юрита бошлади.

1999 йилнинг 5 февралда ва киритилган ўзгаришлар Ўз Р. В.М.нинг 2003 йил 15 октябрдаги қарори билан тасдиқланиб амалга янгиланган «Маҳсулот (ишлар, хизматлар) ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисидаги Низом» тадбиқ этилди.

Низом бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи бўйича амалдаги норматив ҳужжатларни инобатга олган ҳолда маҳсулот (ишлар, хизматлар) таннархига қўшиладиган харажатларни бир ҳилда белгилашни таъминлаш мақсадида ишлаб чиқилган.

Низом харажатларни бухгалтерия ҳисоби ва солиққа тортиш мақсадида доимий фарқларини инобатга олган ҳолда ишлаб чиқилган.

Солиққа тортиладиган база бухгалтерия фойдасидан фарқланади, чунки корхона харажатларининг бир қисми солиқ қонунчилигига биноан солиққа тортиладиган базани камайтирмаслиги керак ва шунинг учун солиққа тортиладиган базани тўғри аниқлаш мақсадида уни бухгалтерия фойдасига қўшиш керак.

Низомга биноан барча харажатлар қуйидагича гуруҳланади:

- маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархига қўшиладиган харажатлар;

- маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархига киритилмайдиган, лекин 9400 «Давр харажатларини ҳисобга олувчи счетлар» счетига киритилиб ҳисобот даври охирида 9910 «Якуний молиявий натижа» счетининг дебетига ўтказиладиган харажатлар;

- хўжалик юритувчи субектнинг молиявий фаолияти бўйича харажатлар;

- хўжалик юритувчи субектнинг одатдаги фаолиятдан четга чиқувчи ходисалар ва операциялар натижасида вужудга келадиган фавқулодда зарарлар.

Давр харажатларини ҳисобга олиш учун счетлар Режасида 9400 «Давр харажатларини ҳисобга олувчи счетлар» счети белгиланган бўлиб унда 4 та счет бор:

9410 «Сотиш харажатлари»

9420 «Маъмурий харажатлар»

9430 «Бошқа операцион харажатлар»

9440 «Келгусида солиқ солинадиган базадан чиқариладиган хисобот даври харажатлари»

Давр харажатлари деганда бевосита ишлаб чиқариш жараёни билан боғлиқ бўлмаган қуйидаги харажатлар тушунилади: маҳсулот сотиш бўйича харажатлар, бошқариш ва умумхўжалик йўналишидаги бошқа харажатлар.

Юқорида санаб ўтилган харажатларнинг барчаси комплекс харажат бўлиб, уларнинг ҳисоби харажат элементлари бўйича ташкил этилади: материаллар, иш ҳақи, иш ҳақидан ажратмалар, амортизация ва бошқа харажатлар.

9410 - «Сотиш харажатлари» счетида қуйидагилар ҳисобга олинади:

- темир йўли, ҳаво, автомобил, денгиз, дарё, от – арава транспортларида ташиш харажатлари. Бу харажат моддасига юк ташиш билан боғлиқ бўлган харажатлар, шунингдек бекор туриб қолган транспорт воситалари учун тўланган жарималар ҳам киритилади;

- савдо ва умумовқатланиш корхоналарининг муомала харажатлари, жумладан;

- Низомнинг 1. 2. бандида санаб ўтилган, маъмурий бошқарув ходимларининг меҳнат ҳақларидан ташқари, маҳсулот (иш, хизмат) лар сотиш билан боғлиқ бўлган меҳнат ҳақи харажатлари;

- меҳнат ҳақи фондидан ажратмалар;

- ижара ҳақлари, савдо эҳтиёжлари учун фойдаланиладиган бинолар, иншоотлар ва хоналарни асраш ва таъмирлаш харажатлари;

- Низомнинг 1. 4. бандига биноан асосий воситалар ва номоддий активларнинг амортизацияси;

- санитар кийимлари, ошхона дастурхонлари ва сочиқлари, инвентар ва хўжалик жиҳозлари, ошхона идиш – товоқлари ва анжомларининг эскириши;

- газ, ёқилғи, электроэнергия харажатлари;

- товарларни сақлаш, уларга ишлов бериш ва уларни саралаш харажатлари;

- савдо рекламаси харажатлари;

- ташиш, сақлаш ва сотиш чоғида товарларнинг норма доирасида ва ундан ортиқча йўқотилиши;

- ўраш – жойлаш материаллари харажатлари;

- мол – мулкни мажбурий суғурта қилиш харажатлари;

- меҳнатни муҳофаза қилиш ва техника хавфсизлиги харажатлари;
 - вентиляторлар, машиналар ва уларнинг ҳаракатланувчи қисмларини ўрнатиш ва сақлаш, туйнуклар, ўйиқлар ва бошқаларнинг атрофини ўраш бўйича (нокапитал характердаги) жорий харажатлар;
 - махсус кийим – бош ва махсус пойафзалнинг эскириши;
 - махсус кийим – бош ва махсус пойафзал ва якка тартибдаги ҳимоянинг бошқа воситалари ювилганлиги, тузатишганлиги ва дезинфекция қилинганлиги учун кир ювувчилар, тузатувчилар ва бошқа юридик шахсларга ҳақ тўлаш;
 - махсус кийим – бош ва пойафзални ювиш ва тузатишга сарфланган материаллар қиймати;
 - умумий овқатланиш ва савдо ходимлари тиббий кўриқдан ўтказилганлиги учун тиббиёт муассасаларига ҳақ тўлаш;
 - касса хўжалигини ва тушум инкассациясини юритиш чиқимлари;
 - умумий овқатланиш корхоналарида қоғоз – салфеткалар, қоғоз – дастурхонлар, қоғоз стаканлар ва тарелкалар, бир марта фойдаланиладиган анжомлар қиймати;
 - сотиш бозорларини ўрганиш бўйича бўлган нормативлар доирасида ва ундан ортиқча харажатлар (маркетингга, рекламага сарфланган харажатлар);
 - юқорида санаб ўтилмаган бошқа сотиш харажатлари.
- 9420 – «Маъмурий харажатлар» счетида қуйидагилар ҳисобга олинади:
- Низомнинг 1. 2. бандида санаб ўтилган бошқарув ходимларига тегишли бўлган меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари;
 - Низомнинг 1. 3. бандида санаб ўтилган бошқарув ходимларига тегишли бўлган ижтимоий сугурта ажратмалари;
 - хизмат енгил автотранспорти ва хизмат микроавтобусини асраш, ёллаш ва ижарага олиш харажатлари;
 - хўжалик юритувчи субъект ва унинг таркибий бўлиналарини ташкил этиш ва уларни бошқариш харажатлари;
 - бошқарувнинг техник воситалари, алоқа узеллари, сигнализация воситалари, ҳисоблаш марказларини ва ишлаб чиқаришга тегишли бўлмаган бошқарувнинг бошқа техник воситаларини асраш ва уларга хизмат кўрсатиш харажатлари;
 - ижара, хизматлар кўрсатилганлиги учун алоқа узелларига ҳақ тўлаш (АТС, уяли, йўлдош, пейжинг алоқа);
 - шаҳарлараро ва халқаро телефон сўзлашувлари учун белгиланган нормативлар доирасида ва улардан ортиқча ҳақ тўлаш;

- маъмурий – бошқарув эҳтиёжлари учун бинолар ва хоналар ижараси учун ҳақ тўлаш;

- маъмурий аҳамиятга эга бўлган асосий воситаларни асраш ва уларни тузатиш, шунингдек эскириш (амортизация) харажатлари;

- юқори ташкилотлар ва юридик шахслар бирлашмалари: вазирликлар, идоралар, уюшмалар, концернлар ва бошқалар харажатларига ажратмалар;

- ходимларни ва ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлмаган мол – мулкни мажбурий суғурта қилиш;

- бошқарув ходимларини хизмат сафарларига юбориш бўйича белгиланган нормалар доирасида ва ундан ортиқча харажатлар;

- белгиланган нормалар доирасида ва ундан ортиқча миқдордаги вакиллик харажатлари;

- умумий овқатланиш корхоналари ва бошқаларга биноларни текин бериш ва коммунал хизматлар қийматига ҳақ тўлаш харажатлари;

- бевосита ишлаб чиқариш жараёнига тегишли бўлмаган, табиатни муҳофаза қилиш аҳамиятига эга бўлган жамғармаларни сақлаш ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ жорий харажатлар, шу жумладан йўл қўйиладиган нормалар доирасида ва улардан ортиқча ифлослантирувчи моддаларнинг атроф муҳитга чиқарилганлиги (ташланганлиги) учун тўловлар.

9430 «Бошқа операцион харажатлар» сметида қуйидагилар ҳисобга олинади:

- кадрлар тайёрлаш ва уларни қайта тайёрлаш харажатлари, янги ташкил этилаётган хўжалик юритувчи субъектда ишлаш учун нормалар доирасида ва улардан ортиқча кадрлар тайёрлаш ва қайта тайёрлаш бундан мустасно;

- лойиҳа ва қурилиш – монтаж ишларида чала ишларни бартараф этиш харажатларини қоплаш, шунингдек объект қошидаги омборгача транспортда ташиш чоғидаги шикастланишлар ва бузилишлар, коррозияга қарши ҳимоя, нуқсонлари туфайли келиб чиққан тафтиш харажатлари (асбоб – ускуналарни қисмларга ажратиш) ва шунга ўхшаш бошқа харажатлар, етказиб бериш ва ишларни бажариш шартларини бузган юридик шахслар ҳисобига мазкур харажатлар чала ишлар, шикастланиш ёки зарар кўриш учун жавобгар бўлган етказиб берувчи ёки бошқа хўжалик юритувчи субъектлар ҳисобига ундирилиши мумкин бўлмаган даражада амалга оширилади;

- маслаҳат ва ахборот хизматларига ҳақ тўлаш;

- аудиторлик хизматларига ҳақ тўлаш шу жумладан хўжалик юритувчи субъектнинг қатнашчиларидан (мулкдорлардан) бирининг ташаббуси бўйича ўтказиладиган аудиторлик хизматларига ҳақ тўлаш;

- ўзининг хизмат кўрсатувчи ишлаб чиқаришлари ва хўжаликларни сақлашдан зарарлар;

- саломатликни муҳофаза қилиш ва ходимларининг ишлаб чиқариш жараёнида бевосита қатнашуви билан боғлиқ бўлмаган дам олишларни ташкил этиш тадбирлари;

- хўжалик юритувчи субъектлар томонидан маҳсулот ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлмаган ишлар (хизматлар) ни (шаҳар ва шаҳарчаларни ободонлаштириш ишлари, қишлоқ хўжалигига ёрдам бериш ва бошқа хил ишларни) бажариш харажатлари;

- компенсация ва рағбатлантириш тусидаги тўловлар;

- Ўзбекистон Республикаси Хукуматининг қарорларига кўра компенсация тўловлари;

- бирйўла тўланадиган мукофотлар ва тақдирлашлар, шу жумладан хўжалик юритувчи субъектнинг ўзининг қарорига кўра кўп, йиллик хизмати учун ҳақ тўлаш (натурадаги тўловлар ҳам шу жумлага киради), шунингдек, улар бўйича ижтимоий жамғармаларга ўтказилган суммалар;

- қонун ҳужжатларига ёки хўжалик юритувчи субъектнинг ўзининг қарорига мувофиқ мажбурий прогул вақти ёки паст ҳақ тўланадиган ишни бажарганлик учун ҳақ тўлаш;

- вақтинча меҳнат лаёқатини йўқотган тақдирда қонун ҳужжатлари билан белгиланган, ҳақиқий иш ҳақи миқдоригача қўшимча ҳақ;

- асосий иш жойи бўйича ишчиларга, хўжалик юритувчи субъект ишчи ва мутахассисларига улар ишдан ажраган ҳолда малака ошириш ва кадрларни қайта тайёрлаш тизимида ўқиган вақтда иш ҳақи тўлаш;

- икки ва ундан кўп болалари ёки ўн олти ёшгача ногирон боласи бўлган аёлларга қонунчиликка мувофиқ қўшимча меҳнат таътили ҳақини тўлаш;

- ходимларга товарлар, маҳсулотлар ва бошқа нарсаларни бепул бериш ёки ходимлар учун ишлар, хизматларни бажариш;

- ходимларнинг (овқатланиши, йўл кираси, даволаниш ва дам олишга, экскурсия ва саёҳатларга йўлланмалари, спорт секцияларида, тўгаракларда, клублардаги машғулоти, маданий – кўнгилочар ва жисмоний тарбия (спорт) тадбирларига қатнашиши, ходимларнинг шахсий обунаси ва истеъмоли ҳамда шунга ўхшаш тўловлари) харажатларини қоплаш;

- иш ҳақини ҳисоблашда ҳисобга олинмайдиган тўловлар ва харажатлар;

- қонунчиликка мувофиқ болани икки ёшга тўлгунгача парвариш қилиш бўйича ҳар ойлик нафақани тўлаш бўйича харажатлар;

- пенсияларга устамалар, пенсияга чиқаётган меҳнат фахрийларига бирийўла тўланадиган нафақалар;

- амалдаги қонунчиликка мувофиқ хўжалик юритувчи субъектлардан уларнинг қайта ташкил этилиши, ходимлар ва штатлар сонининг қисқариши муносабати билан бўшаб қоладиган ходимларга тўловлар;

- ходимларга тўланадиган моддий ёрдам;

- соғлиқни сақлаш объектлари, қариялар ва ногиронлар уйлари, болалар мактабгача тарбия муассасалари, соғломлаштириш лагерлари, маданият ва спорт объектлари, халқ таълими муассасалари, шунингдек уй-жой фонди объектлари таъминотига (шу жумладан барча турдаги таъмирлаш ишларини ўтказишга амортизация ажратмалари ва харажатлари ҳам қўшган ҳолда) жойлардаги давлат ҳокимияти органлари томонидан белгиланган нормативлар доирасидаги ва улардан кўпроқ харажатлар;

- вақтинча тўхтатиб қўйилган ишлаб чиқариш қувватлари ва объектларини сақлаш харажатлари (бошқа манбалар ҳисобига қопланадиган харажатлардан ташқари);

- банк ва депозитарий хизматларига тўловлар;

- экология, соғломлаштириш ва бошқа хайрия жамғармаларига, маданият, халқ таълими, соғлиқни сақлаш, ижтимоий таъминот, жисмоний тарбия ва спорт корхоналари, муассасалари ва ташкилотларига бадаллар;

- бюджетга мажбурий тўловлар, солиқлар, йиғимлар, амалдаги қонунчиликка мувофиқ тўланадиган ва хўжалик юритувчи субъект харажатларига қўшиладиган махсус бюджетдан ташқари жамғармаларга ажратмалар.

9440 – «Келгусида солиқ солинадиган базадан чиқариладиган ҳисобот даври харажатлари» сметида ҳисобот даврида солиққа тортиладиган базадан чегирилмайдиган, лекин, ушбу тадбирларни амалга ошириш учун қилинган харажатлардан режалаштирилган самарага эришилган ҳолда, келгуси ҳисобот даврларида солиққа тортиладиган базадан камайтириладиган харажатлар ҳисобга олинади.

Ҳисобот даврида 9440 – сметида дебетида йиғилган харажатлар шу давр охирида (ой, чорак, йил) 9910 «Якуний молиявий натижа» сметида дебетида ўтказилади. 9440 – сметида дебетида ҳисобга олинган харажатлар балансдан ташқари 012 – «Келгуси даврларда солиқ солинадиган базадан чиқариладиган харажатлар» сметида йиғиб борилади.

Содир бўлган муомалалар суммасига 9440 – счєтининг дєбетига ёзилнши билан бир вақтнинг ўзида 012 – балансдан ташқари счєтнинг киримига ҳам ёзиб борилади. 012 балансдан ташқари счєтнинг чиқимига ҳисобга олинган харажатлар бу тадбир учун сарфланган харажат ва ундан олинадиган самара муддатига қараб тузилган махсус расчєтига асосан ҳисобдан чиқарилганда ёзилади.

Бу муддат 10 йилдан ошмаслиги керак.

9440 «Келгусида солиқ солинадиган базадан чиқариладиган ҳисобот даври харажатлари» балансли счєтда ва 012 «Келгуси даврларда солиқ солинадиган базадан чиқариладиган харажатлар» балансдан ташқари счєтида қуйидагилар ҳисобга олинади:

- хўжалик юритувчи янги субъектлар, ишлаб чиқаришлар, цехлар, агрегатларни ўзлаштириш харажатлари;

- машина ва механизмларнинг айрим турларини якка тартибда синаб кўриш ҳамда барча турдаги асбоб – ускуналар ва техника қурилмаларини уларнинг ўрнатилиши сифатини текшириб кўриш мақсадида (ишлатилаётган ҳолатда) комплекс синаб кўриш;

- асбоб – ускуналарни ишлаб чиқарган заводлар ёки уларнинг топшириғига биноан ихтисослаштирилган корхоналар томонидан амалга ошириладиган шефмонтаж;

- қурилаётган корхона дирекциясининг, дирекцияси бўлмаган тақдирда – техник назорат гуруҳининг харажатлари (маъмурий харажатлар), шунингдек хўжалик юритувчи янги субъектлар ва объектларни фойдаланишга қабул қилиб олиш билан боғлиқ харажатлар;

- янги ишга тушириладиган хўжалик юритувчи субъектларда ишлаш учун кадрлар таёрлаш харажатлари;

- янги технологияларни яратиш ва қўлланилаётган технологияларни такомиллаштириш бўйича, шунингдек илмий тадқиқотлар, тажриба – конструкторлик ишларини ўтказиш, хомашё ва материалларнинг янги турларини яратиш, ишлаб чиқаришни қайта жиҳозлаш билан боғлиқ бўлган маҳсулотлар сифатини ошириш бўйича харажатлар;

- бошқарув тизимлари ва воситаларни яратиш ҳамда такомиллаштириш бўйича харажатлар;

- серияли ва кенг кўламда чиқариладиган маҳсулотлар янги турларини ишлаб чиқаришни ҳамда технология жараёнларини тайёрлаш ва ўзлаштириш харажатлари;

- қонунчиликка мувофиқ ишчи кучларини қабул қилиш билан боғлиқ харажатлар;

- ихтирочилар ва ишлаб чиқариш тусидаги рационализаторликка, тажриба - синов ишларини ўтказиш, ихтиролар ва рационализаторлик таклифлар бўйича моделлар ва намуналарни тайёрлаш ва синаб кўриш, ихтирочилик ва рационализаторлик бўйича кўргазмалар ва кўриклар, танловлар, сертификатлашни ҳамда бошқа тадбирларни ташкил этиш, муаллифлик мукофотларини тўлаш ҳамда бошқа харажатлар;

- қазилмаларни қазиб олиш соҳаларидаги тайёргарлик ишлари харажатлари, агар улар капитал харажатларга таалуқли бўлмаса (яъни асосий фондлар сифатида сармоя билан таъминланмаса);

- хўжалик юритувчи субъектларни, ишлаб чиқариш линияларини ривожлантириш (такомиллаштириш) харажатлари;

- жаддаллагтирилган усулда амортизацияга ажратилган сумма билан белгиланган нормалар бўйича амортизацияга ажратилган сумма ўртасидаги тавофут.

Маълумки, харажатлар таркиби тўғрисидаги Низом давлатнинг солиққа тортиш тартиб ва қоидаларни бекор қилмайди. Лекин бу Низом корхонанинг харажатлари, таркибида барча харажатларни нормадан ортиқ сафар, вакиллик, реклама, мукофотлар, нафақалар, узоқ муддат хизмат қилганлиги учун бериладиган ҳақ харажатлари, жарима, боқиманда, неустойка, дебитор қарзларни ҳисобдан чиқариш, нораціонал харажатлар, камомад, ўғриликлардан бўлган йўқотишлар ва шу кабиларни ҳисобга олишни талаб қилади. Шунинг учун солиққа тортиладиган базани аниқлаш мақсадида шу ва шунга ўхшаш харажатларни бухгалтерия проводкасида баланс фойдасига қўшиш зарурияти туғилади. Эслатиб ўтамик, баланс фойда бу асосий фаолиятдан олинган фойда суммаси плус молиявий фаолиятдан кўрилган даромадлар минус молиявий фаолиятдан кўрилган зарарлар ва плус фавкулотда вазиятлардан кўрилган фойда ва минус зарар сифатида аниқланади.

Солиққа тортиладиган база қуйидаги тартибда ҳисобланади: даромад (фойда) солиғи тўлангунгача бўлган даромад (фойда) ёки зарар суммаси плус 1 - иловада келтирилган бухгалтерия (баланс) фойда билан солиқ солинадиган фойда ўртасидаги доимий тафовутлар плус ёки минус 2 - иловада келтирилган сарфланган харажатларни солиқ олиннадиган базадан чегириб ташлаш вақтидаги тафовутлар.

Ҳисобот даврида солиққа тортиладиган базани аниқлаш учун бухгалтерия фойдасидан қандай харажатларни чиқариб олиб қўшимча солиққа тортилиши Низомнинг 1 - «Солиқ солинадиган базага киритиладиган харажатлар моддалари (чегирилмайдиган харажатлар ёки доимий тафовутлар)» иловасида келтирилган.

Ҳисобот даврида солиққа тортиладиган базани аниқлаш учун бухгалтерия фойдасидан қандай харажатларни чиқариб олиб қўшимча солиққа тортилиши Низомнинг 2- «Ушбу даврнинг солиқ солинадиган базасидан чиқарилмайдиган, бироқ кейинги даврларнинг солиқ солинадиган базасидан чиқариладиган харажатлар (вақтлар бўйича тафовутлар)» иловасида келтирилган.

11.2. МОЛИЯВИЙ ФАОЛИЯТ ХАРАЖАТЛАРИНИ ҲИСОБИ

Молиявий фаолият бўйича харажатлар – бу алоҳида гуруҳга ажралиб турадиган харажатлар бўлиб улар корхонанинг асосий фаолияти билан бевосита боғлиқ эмас. Мазкур модда бўйича корхонанинг молиявий фаолияти билан боғлиқ бўлган харажатлар акс эттирилади.

Корхонанинг молиявий фаолияти деганда қуйидагилар тушинилади:

- а) кредит ресурсларини жалб этиш ва бериш;
- б) қимматли қоғозлар билан олиб бориладиган операциялар;
- в) валюталар билан олиб бориладиган операциялар;
- г) асосий воситаларни узоқ муддатли ижарага бериш ва олиш.

Шундай қилиб молиявий фаолият харажатларига қуйидаги моддалар киради:

1) Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан белгиланган ҳисоб ставкаси доирасида ва улардан юқори доирада қисқа муддатли ҳамда узоқ муддатли кредитлар бўйича, шу жумладан тўлов муддати ўтган ва узайтирилган ссудалар бўйича тўловлар.

Шуни инобатга олиш керакки, харажатлар таркиби тўғрисидаги Низомга биноан олинган кредитлар бўйича ҳар қандай фоиз тўловлари корхона томонидан ўзининг харажатлари таркибида ҳисобга олади.

15 октябр 2003 йилда Ўз Р.В.М. томонидан тасдиқланган харажатлар таркиби тўғрисидаги Низомга асосан фақат тўлов муддати ўтган ва кечиктирилган ссудалар бўйича фоизлар, шунингдек банк ва бошқа молиявий ташкилотларнинг берган узоқ муддатли кредитлари бўйича тўланадиган фоизлар харажатлар таркиби тўғрисидаги Низомнинг 1-иловасига асосан (1.44;1.45) солиққа тортилади.

2) Мулкларни узоқ муддатли ижарага олиш бўйича тўланадиган фоиз харажатлари.

3) Курслардаги салбий фарқлар ва хорижий валюта операциялари бўйича зарарлар.

4) Сарфланган (қимматли қоғозларга, шуъба корхоналарга ва ҳақозаларга қўйилган) маблағларни қайта баҳолашдан кўрилган зарарлар.

5) Ўз қимматли қоғозларини чиқариш ва тарқатиш билан боғлиқ харажатлар: акциялар, облигациялар, векселлар ва бошқа қимматли қоғозлар. Буларга бланкаларни харид қилиш, қимматли қоғозларни тарқатгани учун банкка тўланадиган комиссия суммаси ва б.

6) Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар, шу жумладан салбий дисконт.

Корхоналарнинг молиявий фаолияти бўйича харажатлар тўғрисидаги ахборот 9600 «Молиявий фаолият бўйича харажатларни ҳисобга олувчи счетлар» бўйича очилган кўйидаги счетларда умумлаштирилади:

9610 «Фоизлар кўринидаги харажатлар»

9620 «Валюталар курслари фарқларидан зарарлар»

9630 «Қимматли қоғозларни чиқариш ва тарқатиш бўйича харажатлар»

9690 «Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар»

Юқорида келтирилган счетлар транзит ҳисобланиб актив счетларга масубдир ва улар дебет сальдосига эга бўлмайди. Дебет обороти (айланмаси) ҳисобот даврида хўжаликнинг молиявий фаолиятидан содир бўлган харажатларни кўрсатади. Ҳисобот даври охирида ушбу дебетида йиғилган жами харажатлар 9910- «Якуний молиявий натижа» счегининг дебети билан корреспондентланган ҳолда ҳисобдан чиқарилади.

Банк кредитлари, мол юборувчилардан қарзлар, шунингдек узоқ муддатли ижара ва бошқалар бўйича фоизлар тўлаш учун ҳисобланганда 9610 «Фоизлар кўринидаги харажатлар» счегти дебетланиб 6920 «Ҳисобланган фоизлар» счегти кредитланади. Ушбу фоизлар суммаги ҳисоб-китоб счегтидан ўтказиб берилса, 6920-счегти дебетланиб 5110 «Ҳисоб-китоб счегти» кредитланади.

Салбий курслар фарқлари ва баланснинг валюта моддалари бўйича операциялардан кўрилган зарарлар 9620 «Валюталар курслари фарқларидан зарарлар» счегтининг дебетида акс эттирилади.

Хорижий валюталардаги операциялар бўйича салбий курслар фарқи, шу жумладан бухгалтерия балансини тузиш санасига бўлган қарзларни қайтадан баҳолашдан вужудга келган фарқи пул маблағларини ҳисобга олувчи счетлар, олишга тегишли счегларни ҳисобга олувчи счеглар, мажбуриятлар ва бошқаларни ҳисобга олувчиларнинг кредити билан корреспондентланган ҳолда 9620 «Валюталар курслари фарқларидан зарарлар» счегтининг дебетида акс эттирилади.

Қимматли қоғозларни чиқариш ва тарқатиш билан боғлиқ бўлган харажатлар мажбуриятлар ва пул маблағларини ҳисобга оладиган счегларнинг кредити билан корреспондентланган ҳолда 9630 «Қимматли қоғозларни чиқариш ва тарқатиш бўйича харажатлар» счегтининг дебетида акс эттирилади.

Юқоридаги харажат моддаларига кирмайдиган хўжаликнинг молиявий фаолиятдан кўрилган бошқа харажатлар 9690 «Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар» счегининг дебетида ҳисобга олинади.

Ҳисобот даврининг охирида корхонанинг молиявий фаолияти бўйича 9610, 9620, 9630 ва 9690-счегларнинг дебетида йиғилган харажатлар ҳисобдан чиқарилганда қуйидагича бухгалтерия ёзуви берилади:

Д-т 9910 «Яқуний молиявий натижа»

К-т 9610, 9620, 9630 ва 9690-счеглар.

11.3. ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ

Таянч иборалар	
Бухгалтерия (баланс) фойдаси	Савдо рекламаси
Солиққа тортиладиган фойда	Банк ва депозитарий хизматлари
Давр харажатлари	Молиявий харажатлар хусусияти
Сотиш бўйича харажатлар	Молиявий харажатлар таркиби
Маъмурий харажатлар	Тўланадиган фоизлар
Бошқа операцион харажатлар	М. Банк фоиз ставкаси

ЎЗИНИ-ЎЗИ ТЕКШИРИШ САВОЛЛАРИ

- 11.1. А. Харажатлар таркиби тўғрисидаги Низомда давр харажатларига нималар киритилган?
 Б. Низомда харажатлар қандай гуруҳланган?
 В. Давр харажатлари қайси счегларда ҳисобга олинади?
- 11.2. А. Сотиш бўйича харажатлар таркибини айтинг.
 Б. Маъмурий харажатлар таркибини айтинг.
 В. Бошқа операцион харажатлар таркибини айтинг.
 Г. Келгусида солиққа тортиладиган базадан чегириладиган ҳисобот даври харажатлари таркибини айтинг.
- 11.3. А. Сотиш бўйича харажатлар проводкаларини беринг.
 Б. Маъмурий харажатлар проводкаларини беринг.
 В. Бошқа операцион харажатлари проводкаларини беринг.
- 11.4. А. Келгусида солиққа тортиладиган базадан чегириладиган ҳисобот давр харажатлари проводкаларини беринг.
 Б. Давр харажатларини ҳисобдан чиқариш проводкаларини беринг.
- 11.5. Банк кредитлари бўйича ҳисобланган фоизлар проводкасини беринг.
- 11.6. Хорижий валюталарни қайтадан баҳолашдан ҳосил бўлган салбий фарқлар проводкасини беринг.

ФОНДЛАР ВА КРЕДИТЛАР ҲИСОБИ**12.1. УСТАВ КАПИТАЛИ ВА ТАЪСИСЧИЛАР БИЛАН
ҲИСОБ – КИТОБЛАР ҲИСОБИ**

Бозор муносабатлари шароитида корхоналар ўз молиявий ресурсларини мустақил шакллантиришлари мумкин. Корхона молиявий ресурсларинининг асосий манбалари бўлиб фойда, амортизация ажратмалари, қимматли қоғозларни сотишдан олинган маблағлар, акционерлар юридик ва жисмоний шахсларнинг пай ва бошқа бадаллари, шунингдек кредитлар ва қонунчиликка зид бўлмаган бошқа тушумлар ҳисобланади.

Корхонанинг ўз маблағларини шакллантириш асосий манбаи бўлиб унинг мулкдорлари томонидан корхонага қўйилган маблағлар мажмуи бўлган устав капитали ҳисобланади. Устав капиталини шакллантириш тартиби қонунчилик ва таъсис ҳужжатлари билан амалга оширилади.

Чунончи, давлат корхоналарининг устав фонди корхона фойдаланишга топширилган вақтида ўз фаолиятини амалга ошириш учун давлат томонидан (бюджет ҳисобидан) ажратилган маблағлар (қурилиш, монтаж, созлаш ишлари харажатлари, асбоб – ускуналар, айланма маблағлар ва пул маблағлари қиймати) ни акс эттиради.

Нодавлат тижорат структураларининг устав капитали акционерлар (таъсисчилар) томонидан қўйилган (пул, моддий ва бошқа) маблағлар ҳисобидан шакллантирилади, ва шунинг учун ҳам бир неча юридик ва жисмоний шахслар – акционер жамиятини, ширкат ва бошқа ташкилий – ҳуқуқий шаклдаги жамоат мулкни ташкил этади.

Юридик шахснинг кенг тарқалган тури бўлиб акционер жамиятлари ҳисобланади ва шунинг учун акционер жамиятларининг устав капитали ҳисобини кўриб чиқамиз.

Акционер жамияти деб махсус ном билан таъсис этиладиган, маълум миқдорда тенг қисмларга бўлинган (акциялар) асосий (устав) капиталга эга бўлган, ва мажбуриятлари бўйича фақат ўзининг мулки билан жавоб берадиган юридик шахслар тушунилади. Бу таъсисчиларнинг тенглик принципига асосланган ихтиёрий бирлашмадир. Асосий шарти – фаолиятига ўз капиталини қўйиш, яъни акционер жамияти (АЖ) – бу капиталнинг бирлашиши демакдир. Акционер жамиятининг фаолияти устав билан белгиланади. Акционер жамиятининг мажбуриятлари бўйича акционерлар мулклари билан тўла масъулиятли эмас, уларнинг масъулиятлари фақат устав капиталга қўйилма билан чекланади.

Акционер жамиятлари очик ва ёпиқ типда бўлиши мумкин. Очик типдаги акционер жамияти ўз акцияларини очик тарқатади; унинг акциялари бир шахсдан иккинчи шахсга бемалол ўтиши мумкин, яъни қимматли қоғозлар бозорида иккиламчи муомалада бўлиши мумкин.

Ёпиқ типдаги жамиятлар акцияларини бозорга чиқармайди (сотилмайди). Пай тасарруфчиси қолган акционерларнинг розилигисиз ўз пайини бошқа қўлга ўтказиб беролмайди.

Акционер жамиятининг устав капиталини ҳажми унинг уставида кўрсатилади ва унинг ўзгариши уставини ўзгариши учун белгиланган тартибда амалга оширилади. Устав капитали миқдорини ўзгартириш тўғрисидаги қарор, агар корхонанинг устав капиталини янги миқдори рўйхатдан ўтказилган бўлса, умумий мажлис қабул қилган кундан бошлаб кучга киради.

Жамият таъсис этилган пайтдаги устав капитали бир хилда номинал қийматга эга бўлган олдиндан белгиланган миқдордаги бир қанча оддий акциялардан иборат бўлиши керак. Акционер жамиятлари фақат номи кўрсатилган акциялар чиқаради ва улар албатта тегишли ресстрларда рўйхатдан ўтказилиши керак. Акцияларни тўлаш мулклар, иншоотлар, номоддий активлар ва бошқа моддий қийматликларни, сўмдаги ва хорижий валютадаги пул маблағларини ўтказиш йўли билан бўлиши мумкин.

Устав (фонди) капиталининг ҳисоби 8300 «Устав капитални ҳисобга олувчи счетлар» сметида юритилади. Бу счет пассив бўлиб қуйидаги счетларга бўлинади:

8310 «Оддий акциялар»

8320 «Имтиёзли акциялар»

8330 «Пай ва улушлар»

Юқорида келтирилган счетлар давлат корхоналари, бирлашмалари ва ташкилотларининг устав фондиди ва акционер жамиятлари ва ширкатларнинг устав капиталини ҳисобга олиш учун тайинлаган.

Бу счетларда рўйхатдан ўтказилган миқдор доирасидаги ҳақиқий устав капитали, ёки тўланган акцияларни номинал қиймати акс эттирилади. Устав капиталининг миқдори уставда рўйхатдан ўтказилган суммадан ортиқ бўлиши мумкин эмас. Таъсисчиларга қайтарилган улуши устав капитални камайтирмайди, балки акционер жамияти томонидан ўз акцияларини сотиб олингандек расмийлаштирилиб 8610 «Сотиб олинган хусусий акциялар - оддий» ва 8620 «Сотиб олинган хусусий акциялар - имтиёзли» счетларнинг дебетида акс эттирилади.

Бу счетларнинг дебет оборотлари устав капиталини камайишини, кредит обороти эса қонунчиликка биноан турли сабабларга кўра устав капиталини кўпайишини кўрсатади.

8310, 8320 ва 8330 – счетларда акс эттириладиган муомалаларнинг ҳисоби 12 – журнал – ордерда юритилади.

Акционер жамиятларининг таъсисчилари (акционерлар) билан олиб бориладиган ҳисоб – китоблар тартибини кўриб чиқамиз.

Акционер жамият рўйхатдан ўтгандан сўнг рўйхатдан ўтказилган устав капитални суммасига жамият олдида акционерларнинг қарзи вужудга келади. Таъсисчилар билан олиб бориладиган ҳисоб – китобларнинг ҳисоби 4610 «Устав капиталга таъсисчиларнинг улушлари бўйича қарзи» сметида олиб борилади.

Рўйхатдан ўтказилган устав капитални суммасига 4610 смети дебетланиб 8310 «Оддий акциялар», 8320 «Имтиёзли акциялар» ва 8330 «Пай ва улушлар» счетлари кредитланади.

4610 – смети актив бўлиб, дебет сальдоси ой бошига қолган таъсисчиларнинг қарзларини кўрсатади. Дебет обороти ҳисобот ойида вужудга келган таъсисчиларнинг қарзларини акс эттирса, кредит обороти дебитор қарзларни камайишини, яъни таъсисчилар томонидан ўтказиб берилган пул маблағлари, материал қийматликлар ва мулклар қийматини кўрсатади.

Қуйида, устав капитални маблағларини ҳаракати бўйича муомалаларни акс эттириш чизмаси келтирилади.

8310 «Оддий акциялар»
8320 «Имтиёзли акциялар»
8330 «Пай ва улушлар» счетлари

Д-т	Корреспондентланувчи счетлар	К-т
	Счетларнинг кредити	Счетларнинг дебити
6620 – Устав капиталининг		Рўйхатдан ўтиш
8610, камайиши		вақтида устав
8620 – Сотиб олиниб бекор қилинган		капитални
акцияларни ҳисобдан		ташқил этилиши -4610
чиқарилиши		Тақсимланмаган
8710 – Акционер жамиятининг		фойда ҳисобига
зарарини қоплаш учун устав		устав
капитални суммасини		капитални
йўналтирилиши		кўпайиши -8710

Жамиятнинг акционерлари махсус реестрда рўйхатга олинади. Қўйилмалар бўйича акционерлар билан олиб бориладиган ҳисоб – китобнинг аналитик ҳисоби акционерларнинг ҳар бири бўйича карточкаларда ёки ведомостларда устав капиталига қўйилмалар бўйича қарзлари, қарзларни қайтариш муддати, қарзни қайтариш ҳисобига топширилган активлар суммаси кўрсатилган ҳолда юритилади. Сотиб олинган акциялар суммасини таъсисчилар асосий воситалар, номоддий активлар, сўмда ва хорижий валюта пул маблағлари ва бошқа материал қийматликлари билан тўлашлари мумкин.

Қуйида таъсисчилар билан олиб бориладиган ҳисоб – китоблар бўйича муомалаларни акс эттириш чизмаси келтирилади.

4610 «Устав капиталига таъсисчиларнинг улушлари бўйича қарзи» смети

Д-т	К-т
Корреспондентланувчи счетлар	
Счетларнинг кредити	Счетларнинг дебити
8310, Устав	Таъсисчилар
8320, капиталига	қарзларининг
8330- улушлар	тўланиши:
бўйича	Асосий воситалар билан -0111-0190
таъсисчилар	Номоддий активлар
қарзларини	билан -0410-0490
ташқил	Пул маблағлари -5010, 5110,
этилиши	билан 5210
	Бошқа активлар билан -1000, 2910

Аналитик ҳисоб юритиш учун асос бўлиб таъсис ҳужжатлари, асосий воситалар ва номоддий активларни қабул қилиш – топшириш далолатномалари, кириш касса ордерлари ва бошқалар ҳисобланади.

Акционер жамиятларининг хўжалик фаолияти амалдаги қонунчилик асосида олиб борилса, уларнинг ишлаб чиқариш харажатлари ва молия – хўжалик фаолиятининг ҳисоби 1999 йили 5 февралда ва 2003 йил 15 октябрда тасдиқланган харажатлар таркиби тўғрисидаги Низомга асосан юритилади. Чунончи, жамият томонидан олинган баланс фойдага харажатлар таркиби тўғрисидаги Низомнинг 1 ва 2 – иловаларига биноан ҳисобот даврида сотилган маҳсулот таннархига, ёки давр харажатларига, ёки фойдани камайтиришга киритилган харажатлар қўшилади. Натижада солиққа тортиладиган база аниқланиб, ундан фойда (даромад) дан ажратма солиғи суммаси ҳисобланади.

Фойданинг қолган суммаси (солиққа тортилганга қадар умумий молиявий натижа минус фойдадан ажратма солиги суммаси) соф фойда ҳисобланиб, у акционерлар мажлисининг қарорига биноан тақсимланади. Меҳнат жамоасининг тасарруфида, қолган соф фойда, одатда, икки мақсадга фойдаланилади: дивиденд тўлашга ва ишлаб чиқаришни кенгайтириш ҳам ижтимоий эҳтиёжлар учун. Дивиденд ҳар чоракда ёки бир йилда бир марта тўланиши мумкин. Оралиқ дивиденд директорлар кенгаши томонидан эълон қилиниб қатъий белгиланган миқдорда бўлади. Йиллик дивидендлар миқдори акционерларнинг умумий мажлиси томонидан йиллик иш натижаси бўйича белгиланади. Йиллик дивидендларга оралиқ ҳисобланган дивидендлар қўшилмайди. Дивидендлар ҳисоблаш ва тўлаш Молия Вазирлиги ва Давлат мулк қўмитаси томонидан 1999 йил 26 ноябрда қабул қилинган «Акционерлар жамиятлари томонидан дивидендлар ҳисоблаш, тўлаш ва фойдаланиш тартиби тўғрисидаги Низом» га асосан расмийлаштирилади.

Имтиёзли акциялар бўйича олдиндан белгиланган дивиденд уларни муомалага чиқарган пайтда кўрсатилади. Бундай акциялар бўйича дивидендлар олинган фойда миқдоридан қатъий назар биринчи навбатда ҳисобланади ва тўланади. Башарти имтиёзли акциялар бўйича ҳисобланган дивидендларни тўлаш учун олинган фойда етарли бўлмаса, махсус ташкил этилган резерв капитали ёки бошқа манбалардан фойдаланилади. Муомалага чиқарилмаган акциялар бўйича дивиденд ҳисобланмайди. Агар АЖ уставида назарда тутилган бўлса, дивидендлар акциялар, облигациялар, товарлар билан тўланиши мумкин. Жамият солиқни ҳисобга олмаган ҳолда дивиденд эълон қилади. Дивиденд фақат қўшилган улушга ёки сотиб олинган акциялар учун тўланган суммага мутаносиб равишда берилади. Дивиденд тарзида олинган даромаддан солиқ дивидендларни тўлаш манбаида, яъни акционер жамиятида ушлаб қолинади.

Акционерлар билан даромадлар бўйича олиб бориладиган ҳисоб 6610 «Тўланадиган дивидендлар» счетида юритилади. Бу счот пассив бўлиб, унинг кредит қолдиғи АЖ нинг акционерлар олдидаги қарзини кўрсатади, дебет обороти ушланган солиқ ва тўланган дивидендлар суммасини акс эттиради. Акционер жамиятида ишлаётган ходимларга дивидендлар ҳисобланса, 6710 «Меҳнат ҳақи бўйича ходимлар билан ҳисоблашишлар» счетидан фойдаланилади.

Дивидендлар акционерларнинг умумий мажлиси протоколи ва қарорига биноан ҳам ушланган солиқлар тўғрисидаги бухгалтериянинг маълумоти бўйича ҳисобланади.

Дивидендларни нақд пул ва нақд пулсиз тўланиши касса чиқим ордери ва тўлов топшириғи билан расмийлаштирилади.

Юридик ва жисмоний шахсларга тўланадиган дивиденд ва фоизлар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланадиган (Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодексининг 29 ва 56 бандлари) ставкаларда тўлаш манбаида солиққа тортилади.

Акционер жамиятидан чиқиб кетаётган таъсисчилар билан олиб бориладиган ҳисоб – китоблар ҳисоби 6620 «Чиқиб кетаётган таъсисчиларга улушлари бўйича қарз» сметида юритилади. Бу счет пассив бўлиб кредитида чиқиб кетаётган таъсисчиларга тўланадиган сумма акс эттирилса, дебитида уларга тўланган сумма кўрсатилади.

Чиқиб кетаётган таъсисчилардан акциялар сотиб олинса, 8610 «Сотиб олинган хусусий акциялар – оддий» ёки 8620 «Сотиб олинган хусусий акциялар – имтиёзли» счетлари дебетланиб 6620 «Чиқиб кетаётган таъсисчиларга улушлари бўйича қарз» смети кредитланади.

Сотиб олинган акциялар бўйича пули тўланганда 6620-счет дебетланиб 5010, 5110-сметлари кредитланади. 6610 «Тўланадиган дивидендлар» ва 6620 «Чиқиб кетаётган таъсисчиларга улушлари бўйича қарз» счетлари бўйича аналитик ҳисоб ҳар бир акционер бўйича 7-ведомостда юритилади. Синтетик ҳисоб эса 8-журнал – ордерда акс эттирилади.

«Таъсисчиларга бўлган қарзни ҳисобга (6600) олувчи счетлар» бўйича счетлар корреспонденцияси

№	Хўжалик муомалаларининг мазмуни	Счетлар корреспонденцияси		Ёзувни тасдиқловчи ҳужжатлар
		Дебет	Кредит	
1	Акционерларга дивидендлар ҳисобланди	8710	6610	Мажлис баённомасидан кўчирма, дивидендлар ҳисоби
2	Ҳисобланган дивидендларни тўлаш	6610	5010, 5110	Касса ҳисоботи банкнинг кўчирмаси
3	Чиқиб кетаётган таъсисчиларга уларнинг улушлари бўйича қарзлар ҳисобланди	8610, 8620	6620	Мажлиснинг баённомасидан кўчирма, раҳбарнинг бўйруғи
4	Чиқиб кетаётган таъсисчиларга уларнинг улушлари бўйича қарзларни тўланиши	6620	5010, 5110	Касса ҳисоботи, банкнинг кўчирмаси
5	Акционерлардан даромад солиғи ушланди	6610,	6410	Бухгалтерия расчети

12.2. ҚЎШИЛГАН КАПИТАЛ ҲИСОБИ

Акционер жамиятларида қўшилган капиталнинг бухгалтерия ҳисоби 8400 «Қўшилган капитални ҳисобга олувчи счетлар» нинг қуйидаги счетларида ҳисобга олинади:

8410 «Эмиссия даромади»

8420 «Устав капитални шакллантиришдаги курс фарқи»

Юқоридаги счетлар оддий ва имтиёзли акциялар бўйича номинал қийматидан ортиқ олинган шунингдек устав капитални шакллантиришда курсдаги фарқларнинг мавжуд суммаларини ва уларнинг ҳаракатини умумлаштириш учун тайинланган.

8410 «Эмиссия даромади» сметида акцияларни таъсисчиларга бирламчи сотишда номинал қийматидан ортиқча тушган сумма ҳисобга олинади. Бу вақтда 5010, 5110, 5210 – счетлар дебетланиб 8410 «Эмиссия даромади» смети кредитланади. Бу смети дебетиде ўз акцияларини сотиб олиши ва бекор қилишда ташкил бўлган салбий фарқ суммаларини қопланиши акс эттирилади. Бу вақтда 8410 «Эмиссия даромади» смети дебетланиб 8610 «Сотиб олинган хусусий акциялар – оддий» ва 8620 «Сотиб олинган хусусий акциялар – имтиёзли» счетлари кредитланади.

8410 «Эмиссия даромади» смети бўйича аналитик ҳисоб оддий ва имтиёзли акциялар бўйича алоҳида юритилади.

8420 «Устав капитални шакллантиришдаги курс фарқи» смети устав капитални шакллантириш жараёнида вужудга келадиган курсдаги фарқларни ҳисобга олиш учун тайинланган.

Устав капитални шаклланишида валюта ва валюта қийматликлари устав капиталига бадал қўйилган вақтдаги Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан белгиланган курс бўйича баҳоланади. Валюта ва валюта қийматликлари ва бошқа мулкларнинг баҳоси таъсис ҳужжатларини рўйхатдан ўтказиш пайтидаги баҳосидан фарқланиши мумкин. Бу вақтда вужудга келадиган курсдаги фарқи 8420 «Устав капитални шакллантиришдаги курс фарқи» сметида ҳисобга олинади.

Баҳолар орасидаги ижобий фарқ суммасига мулк, валюта ва валюта қийматликларини ҳисобга оладиган счетлар дебетланиб, 8420 «Устав капитални шакллантиришдаги курс фарқи» смети кредитланади, салбий фарқи эса аксинча проводкалар билан расмийлаштирилади. Баҳолардаги фарқларни шу тартибда ҳисобдан чиқариш таъсис ҳужжатларида келишилган таъсисчиларнинг устав капиталдаги улушини ўзгартирмаслик имкониятини беради.

Устав капиталини шакллантиришда вужудга келадиган курс фарқларининг аналитик ҳисоби, очиқ турдаги акционер жамиятларнинг акционерлари билан олиб бориладиган ҳисоб – китоблар ҳисобидан ташқари, ҳар бир таъсисчилар бўйича юритилади.

Қўшилган капитал ҳисоби бўйича счетлар
корреспонденцияси (8400)

№	Ҳўжалик муомалаларининг мазмуни	Счетлар корреспон- денцияси		Бзувни тасдиқловчи ҳужжатлар
		Дебет	Кредит	
1	2	3	4	5
1	Акцияларнинг номинал қиймати билан эмиссион қиймати орасидаги фарқ суммани қабул қилиш	5110 5010 5020 5210	8410	Кирим касса ордери, банкнинг кўчирмаси
2	Сотиб олинган ўз акцияларини иккиламчи сотишдан пул тушди	5110 5010 5020 5210	8610 8620	Кирим касса ордери, банкнинг кўчирмаси
3	Сотиб олинган акцияларини қайта сотишда сотиб олган нархдан кам сотилганлиги учун фарқи эмиссион даромад ҳисобидан қопланди	8410	8610 8620	Таъсисчилар қарори, банкнинг кўчирмаси
4	Сотиб олинган акцияларни бекор қилишда акцияларни номинал қиймати билан сотиб олиш баҳоси орасидаги салбий фарқи эмиссион даромад ҳисобидан қопланди	8410	8610 8620	Таъсисчилар қарори
5	Устав капиталини шаклланишида капитални тўлаш пайтида вужудга келган ижобий курс фарқи	4610 4890	8420	Таъсисчилар қарори, банкнинг кўчирмаси
6	Устав капиталини шаклланишида капитални тўлаш пайтида вужудга келган салбий курс фарқи	8420	4610 4890	Таъсис ҳужжатлари, бухгалтерия расчети

Очиқ типдаги акционер жамятлари умумий мажлис қарори бўйича акцияларни номинал қийматини кўпайтириш ёки қўшимча акциялар чиқариш йўли билан устав капиталини кўпайтиришлари мумкин. Содир бўлган зарарларни қоплаш учун устав капиталини кўпайтиришга йўл қўйилмайди.

Акционерларнинг умумий мажлиси устав капитални камайтириш тўғрисида ҳам қарор қабул қилиши мумкин. Устав капитални камайтириш акцияларни номинал қийматини камайтириш йўли билан ёки акцияларни умумий сонини камайтириш мақсадида уларнинг бир қисмини сотиб олиш йўли билан бўлиши мумкин. Очiq типдаги акционер жамиятининг устав капитални камайтириш жамиятнинг барча кредиторларини огоҳлантиргандан сўнг амалга оширилади.

12.3. РЕЗЕРВ КАПИТАЛИНИНГ ҲИСОБИ

Амалдаги қонунчиликка биноан хўжалик юритувчи субъектлар ўзларининг соф фойдасидан таъсис ҳужжатларида белгиланган миқдорда резерв капитали ташкил этиши мумкин. Резерв капиталга ҳар йили уставда белгиланган миқдоргача ажратилади.

Башарти амалдаги қонунчилик ва таъсис ҳужжатларида назарда тутилган бўлса, бошқа тижорат ташкилотлари ҳам резерв капитални ташкил этишлари мумкин.

Резерв капиталининг тайинланиши – содир бўладиган корхонанинг баланс зарари ва бошқа тўловларини қоплашдир.

Очiq типдаги акционер жамиятларида резерв капиталдан, фойда етарли бўлмаган ёки йўқ бўлган ҳолларда, имтиёзли акциялар бўйича дивидендлар тўлаш учун ҳам фойдаланилади.

Резерв капитални тўлдириш учун асосий воситаларнинг индексация фонди суммаси ҳам йўналтирилади.

Резерв фонди ҳаракатининг ҳисоби 8500 «Резерв капитални ҳисобга олувчи счетлар» нинг қуйидаги счетларида ҳисобга олинади:

8510 «Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар»

8520 «Резерв капитали»

8530 «Текинга олинган мулк»

8510 – счётида мулкларни қайтадан баҳолаш натижасида уларнинг қийматини ортиши ҳисобга олинади. Бу счет пассив бўлиб мулкларни қайта баҳолаш натижасида резерв капитални ташкил этилиши ва тўлдирилиши 8510 «Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар» счётининг кредитида акс эттирилиб, тегишли қиймати кўпайтирилган мулкларни ҳисобга оладиган счетлар дебетланади.

Башарти қайтадан баҳолаш натижасида мулкларнинг қиймати камайтирилса, худди шу мулк тури бўйича қайтадан баҳолаш натижасида ортган қиймати тугагунча 8510 «Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар» смети дебетланиб тегишли активларни ҳисобга оладиган счетлар кредитланади. Ундан ортиғига 9430 «Бошқа операцион харажатлар» смети дебетланиб тегишли активларни ҳисобга оладиган счетлар кредитланади.

8510-счетовнинг қолдиғи балансда «Резерв капитали» моддаси бўйича кўрсатилади.

8510 «Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар» смети дебетига қуйидаги ҳолларда ёзилади:

- қайтадан баҳолаш натижасида мулклар қийматини камайиши;

- қайтадан баҳолаш натижасида узоқ муддатли инвестиция қийматини камайишини қоплаш;

- корхонанинг тугатилишида таъсисчилар орасида тақсимланадиган сумма. Бунда 8510-счетов дебетланиб 6620 «Чиқиб кетаётган таъсисчиларга улуши бўйича қарз» смети кредитланади.

8520 «Резерв капитали» сметида хўжалик юритувчи субъектлар ўзларининг таъсис хужжатларида белгиланган миқдорда резерв капитали ташкил этилганда ёки тўлдирилганда акс этирилади. Бу вақтда 8710 «Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)» смети дебетланиб 8520 «Резерв капитали» смети кредитланади.

Резерв капиталдан фойдаланилиши 8520 «Резерв капитали» смети дебетига акс этирилади. Масалан, акционер жамиятининг дивиденд тўлаш учун фойдаси йўқ бўлса, ёки етмаса резерв капитали ҳисобидан дивидендлар ҳисоблаш бўйича қуйидагича проводка берилади:

Д-т 8520 «Резерв капитали»

К-т 6610 «Тўланадиган дивидендлар»

8530 «Текинга олинган мулк» смети қайтариб бермаслик шарти билан олинган мол-мулкларни ҳисобга олиш учун тайинланган.

Мол-мулк бепул олинганда, олинган мол-мулкларни ҳисобга оладиган счетлар дебетланиб 8530 «Текинга олинган мулк» смети кредитланади. Бепул олинган мол-мулклар қиймати фойда (даромад)дан ажратма солиғига тортилади. Бепул олинган мол-мулкни солиққа тўриш тартиби Уз. Р Солиқ Кодекси билан белгиланади.

Қуйида резерв капитали бўйича (8500) счетлар корреспонденциясини келтирамиз.

№	Муомалалар мазмуни	Счетлар	
		корреспонденцияси	
		Дебет	Кредит
1	2	3	4
1	Мулкларни қўшимча баҳолаш натижасида резерв капиталининг қўпайиши: а) асосий воситалар б) узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситалар в) ўрнатиладиган ускуналар г) тугалланмаган қурилиш д) узоқ муддатли инвестициялар	0110-0199 0310 0710-0720 0810 0610-0690	8510
2	Олдинги қўшимча баҳолаш қиймати доирасида мулклар қийматини камайтирилиши натижасида резерв капиталининг камайиши: а) асосий воситалар б) узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситалар в) ўрнатиладиган ускуналар г) тугалланмаган қурилиш д) узоқ муддатли инвестициялар	8510	0110-0199 0310 0710-0110 0810 0610-0690
	Олдинги қўшимча баҳолаш қийматидан ортиқча мулклар қийматини камайиши: а) асосий воситалар б) узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситалар в) ўрнатиладиган ускуналар г) тугалланмаган қурилиш д) узоқ муддатли инвестициялар	9430	0110-0199 0310 0710-0110 0810 0610-0690
3	Асосий воситалар эскиришини қайта баҳолаш: а) қўшимча баҳолаш б) қийматини камайиши	8510 0211-0299	0211-0299 8510
4	Таъсис ҳужжатлари ва қонунчилик билан белгиланган тартибда жорий йил тақсимланмаган фойда суммасини резерв капиталига йўналтирилиши	8710	8520
5	Корхона тугатилишида резерв капитали ҳисобидан қатнашчиларга ҳисобланган даромад (дивидендлар)	8520	6610, 6620
6	Ҳисобот йилда фойданинг йўқлиги ёки камлиги туфайли имтиёзли акциялар бўйича дивидендларни тўлаш учун резерв капитали суммасини йўналтирилиши	8520	6610
7	Текинга олинган қимматли қоғозлар	0610, 5810	8530
8	Текинга олинган асосий воситалар	0110-0190	8530
10	Текинга олинган ўрнатиладиган ускуналар	0710-0720	8530

12.4. МАҚСАДЛИ ТУШУМЛАР, СУБСИДИЯ ВА ГРАНТЛАР ҲИСОБИ

Қайтарилмайдиган, маълум бир мақсадли тадбирларни амалга ошириш учун тайинланган мақсадли тушумлар ва маблағлар ҳолати ва ҳаракати, шунингдек аъзолик бадаллари ва бошқа маблағларни кирими ва сарфланиши тўғрисидаги ахборот қуйидаги счетларда умумлаштирилади:

8810 «Грантлар»

8820 «Субсидиялар»

8830 «Аъзолик бадаллари»

8840 «Мақсадли фойдаланиладиган солиқ имтиёзлари»

8890 «Бошқа мақсадли тушумлар»

Юқорида кўрсатилган тушумларни хусусий капитал сифатида акс эттиришнинг қуйидаги шартлари мавжуд:

а) мақсадли тайинланиши бўйича фойдаланиш;

б) маблағларни жалб этиш билан боғлиқ бўлган харажатларни содир бўлмасиги;

в) маълум шартлар бажарилганда қайтарилмаслиги.

Грант бу иқтисодий ривожлантиришга қизиқтириш, илмий-техника ва инновация дастурларини бажариш учун ижтимоий аҳамиятли мақсадлар бўйича корхонага қайтариб олмаслик шарти билан давлат (ҳукумат), шунингдек нодавлат, хорижий, халқаро ташкилотлар ва фондлар томонидан кўрсатиладиган гуманитар пул ёки моддий-техника ёрдамидир. Грант маблағлари қатъий мақсадли тайинланиши бўйича фойдаланилади.

Грант ажратилган ҳолларда тегишли грант ажратувчи ташкилот ва фондлар томонидан корхонага хабарнома юборилади. Ушбу хабарномада кўрсатилган суммага корхона қуйидагича проводка беради:

Д-т 4890 «Бошқа дебиторларнинг қарзлари»

К-т 8810 «Грантлар»

Грант бўйича молияланадиган мақсадли лойиҳа бюджетида назарда тутилган пул маблағлари ёки мулклар олинганда қуйидагича проводкалар берилади:

Д-т Пул маблағларини ҳисобга оладиган (5110-5530), капитал қўйилмалар (0800), ўрнатиладиган ускуналар (0700), ТМЗ ва бошқа счетлар

К-т 4890 «Бошқа дебиторларнинг қарзлари»

Чет эл валюталарида олинган грантлар суммаси Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан хўжалик муомалаларини содир бўлиш кунига белгиланган курс бўйича Ўзбекистон Республикаси миллий валютасига айлантирилади.

8820 «Субсидиялар» счети мавжуд ажратилган субсидиялар, яъни иқтисодиётни ривожлантиришга қизиқтириш мақсадида маълум шартлар билан давлат (ҳукумат) томонидан кўрсатиладиган пул ёки натура ёрдами ҳаракати тўғрисидаги ахборотни умумлаштириш учун тайинланган.

Давлат (ҳукумат) ёрдами турли шаклда (дотация ва х.к.) ва турли шартлар билан берилиши мумкин.

Давлат субсидияларини ҳисоби 562-рақам билан 1998 йил 3 декабрда Адлия Вазирлиги томонидан рўйхатга олинган 10-БХМА «Давлат субсидияларини ҳисобга олиш ва давлат ёрдами ёритилиши» га асосан юритилади. Ушбу андоза бўйича ҳисоб юритиш қоидалари қўйидаги ҳолларда амал қилмайди:

- нархларни ўзгаришига тегишли ҳукумат субсидияларини ҳисобга олиш;

- ҳукумат томонидан корхонага фойдадан ажратма солиғи бўйича берилган енгилликлар ёки фойдадан ажратма солиғидан вақтинчалик озод қилиш ва ш.к.

- корхонани тасарруф этишда давлатнинг қатнашиши.

Давлат субсидиялари - бу компания томонидан ўтган даврда ёки келажакда унинг операцион фаолияти билан боғлиқ бўлган маълум шартларни бажаргани ёки бажариши эвазига ресурсларни ўтказиб бериш шаклидаги ҳукумат ёрдамидир. Асосли равишда баҳолаб бўлмайдиган, шунингдек компаниянинг одатдаги савдо муомалаларидан ажратиб бўлмайдиган ҳукумат билан олиб бориладиган операциялар давлат субсидияларига киритилмайди.

Активга ўтказиладиган субсидияларнинг асосий шарти шуки, компания томонидан узоқ муддатли активлар сотиб олиниши ёки қурилиши лозим. Бу шартда қандай активлар сотиб олиниши, уларнинг жойлашадиган жойи ёки уларнинг сотиб олиш ёки тасарруф этиш муддати кўрсатилади.

Даромадга ўтказиладиган субсидиялар - булар активларга ўтказилмайдиган давлат субсидияларидир.

Шартли қайтарилмайдиган қарзлар - булар шундай қарзларки, олдиндан кўрсатилган маълум шартлар бажарилгандан сўнг кредитор ўз қарзини қайтариб олмайди.

Давлат субсидиялари, жумладан нархдаги пулсиз субсидиялар, компанияга қўйилган шартларга мос келмагунча ва субсидиялар олинмагунча, тан олинмайди.

Адолатли қиймат - бу хабардор харидорлар ва сотувчи ўртасида активлар тез орада алмашиши мумкин бўлган қиймат.

Субсидияларни олиш тартиби уларни ҳисобга олиш тартибига таъсир қилмайди. Демак, субсидиялар пул шаклида олинadими ёки давлат олдидaги мажбуриятни камайтириш шаклида олинadими, бир хилдa ҳисобга олинadи.

Субсидиялар ҳисобидан қилинган харажатлар қайси даврга тўғри келсa давлат субсидиялари ўшa даврнинг даромaди деб тан олинadи. Улар бевосита капитал счeтига кредитланмайди.

Амортизацияланувчи активларга тегишли субсидиялар одатдa мазкур объектларга амортизация ҳисоблаш даври ичидa ҳисобланган амортизация миқдоридa даромад деб тан олинadи.

Амортизацияланмайдиган активларга тегишли субсидиялар маълум мажбуриятларни бажаришни талаб қилиши мумкин ва шу мажбуриятларни бажариш бўйича харажатлар содир бўлган давр ичидa даромадга ўтказилади. Масалан, ер участкасини ажратиб бериш тарзидaги субсидия ундa бино қуриш шarti билан чекланган бўлиши мумкин. Бундaй ҳолдa субсидия бинонинг хизмат муддaти ичидa даромад сифaтидa тан олинishi мумкин.

Содир бўлган харажатлар ёки зарарларни қоплаш, ёки кeлажакдa ҳеч қандай харажатлар қилмаслик шarti билан компанияга зудлик билан кўрсатиладиган молиявий ёрдам тарзидa берилган давлат субсидияси олинган даврдa даромад деб тан олинadи.

Активларга тегишли субсидиялар, жумладан адолатли қиймaти бўйича пулсиз субсидиялар ҳам, балансдa ёки келгуси давр даромaди тарзидa ёки активнинг баланс қиймaтини топиш учун уни айириб ташлаб кўрсатилади.

Субсидиялар ажратилган ҳоллардa хабарномaга асосан ажратилган субсидиялар суммасигa корхонaдa қуйидагича проводкa берилadи:

Д-т 4890 «Бошқa дебиторларнинг қарзлари»

К-т 8820 «Субсидиялар»

Субсидиялар бўйича маблағлар ўтказиб берилгандa пул маблағларини ҳисобга оладиган (5110-5530) ва бошқa счeтлар дебетлaниб 4890 «Бошқa дебиторларнинг қарзлари» счeти кредитланadи.

Тегишли структурoвий тузилмаларнинг қароригa биноан ажратилган грант ва субсидиялар резерв капиталигa ўтказилгандa грант ва субсидиялар резерв капиталигa ўтказилгандa қуйидагича проводкa берилadи:

Д-т 8810 «Грантлар», 8820 «Субсидиялар»

К-т 8520 «Резерв капиталигa» (21-БХМAda 8530 «Текинга олинган мулк» счeти кўрсатилган).

Молиявий ҳисоботда қуйидаги ахборотлар тушунтирилиши керак:

- давлат субсидиялари учун қабул қилинган ҳисоб сиёсати, жумладан молиявий ҳисоботда қабул қилинган топшириш усуллари;

- молиявий ҳисоботда тан олинадиган давлат субсидияларининг хусусиятлари ва миқдори, шунингдек давлат ёрдамининг бошқа шакллари кўрсатиб ўтиш;

- тан олиниши мумкин бўлган давлат ёрдами билан боғлиқ бўлган бажарилмаган шартлари ва бошқа шартли воқеалар.

8830 «Аъзолик бадаллари» сметида таъсис ҳужжатлари билан белгиланган жамият аъзоларининг аъзолик бадаллари суммаси акс эттирилади.

Аъзолик бадалларининг тушуми қуйидаги проводка билан расмийлаштирилади:

Д-т Пул маблағларини ҳисобга оладиган счетлар

К-т 8830 «Аъзолик бадаллари»

8840 «Мақсадли фойдаланиш учун берилган солиқ имтиёзлари» сметида мақсадли вазифаларни бажариш бўйича солиқдан озод қилиш натижасида ҳосил бўлган суммалар акс эттирилади. Бу счет бўйича батафсил маълумотлари дарсликнинг 2-бобида берилган.

8890 «Бошқа мақсадли тушумлар» сметида, хусусан, фарзандлари мактабгача ёшдаги болалар муассасанарида тарбиялангани учун ота-оналардан тушадиган пул маблағлари, бошқа шахс ва ташкилотларнинг болалар муассасаларини асраш учун ўтказиб берган маблағлари. Шунингдек консервация қилинган объектларни асраш харажатларини қоплаш бўйича махсус молиялаш (башарти бундай молиялаш назарда тутилмаса, бу харажатлар харажатлар таркиби тўғрисидаги Низомнинг 2.3.11. бандига биноан 9430 «Бошқа операцион харажатлар» сметида ҳисобга олинади). Бу счет тўғрисида батафсил маълумотлар дарсликнинг 8-бобида берилган.

Мақсадли тушумлар счетлари (8800) бўйича аналитик ҳисоб мақсадли маблағларнинг йўналиши ва молиялаш манбалари бўйича юритилади.

Бу счетлар бўйича содир бўлган муомалаларнинг синтетик ва аналитик ҳисоби 12-журнал-ордерда олиб борилади. Бу журнал-ордерга ёзиш учун асос бўлиб бухгалтериянинг маълумотномаси, банкнинг ҳисоб-китоб сметида берган кўчирмаси, кассирнинг ҳисоботи ва бошқалар ҳисобланади.

12.5. БАНКЛАР КРЕДИТЛАРИ ВА ҚАРЗГА ОЛИНГАН МАБЛАҒЛАР ҲИСОБИ

Бозор иқтисодиёти шароитида банк кредити (ссудаси) корхоналарнинг қарзга оладиган маблағларининг муҳим манбаи бўлиб ҳисобланади. Бозор муносабатларини тартибга солувчи қонунлар таъсирида кўп тармоқли давлат ва тижорат банклари шаклланиб, улар корхоналарнинг ташкилий - ҳуқуқий шаклларида қатъий назар ҳисоб - китоб, касса муомалаларини амалга ошириш бўйича хизмат қилади.

Корхоналарнинг банклар билан олиб бориладиган кредит - ҳисоблашиш муносабатлари ихтиёрий асосда бўлиб, иккила томонларнинг манфаатдорлиги асосида тузилади.

Ссудалар хўжалик ҳисобида турган, мустақил баланси ва ўз айланма маблағларига эга бўлган корхоналарга, одатда, йириклаштирилган кредит объектлари (моддий захиралар ва ишлаб чиқариш харажатлари ва б.) учун берилади.

Ҳисоб - китоб муносабатлари принциплари ва талабларини инобатга олган ҳолда объектлар учун кредит беришдан субъектга, аниқ юридик (жисмоний) шахсга ёки иқтисодий ва ижтимоий дастурлар мажмуини кредитлашга ўтиш амалга оширилмоқда.

Банклар амалдаги қонунчиликда назарда тутилган ва томонлар билан келишилган ҳолда кредитни қайтариб бериш, муддатлилиқ, тўловлик ва таъминланганлик принципларига қатъий амал қилиб беради.

Банклар фаолиятининг ҳуқуқий асосини «Банклар ва банклар фаолияти тўғрисида» ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни (25 апрел 1996 й), «Марказий банк тўғрисида» ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни ва бошқа норматив ҳужжатлар ташкил этади.

Кредит бериш ва уни қайтариш билан боғлиқ бўлган барча масалалар банк қоидалари ва банк билан кредит олувчи корхоналар ўртасида тузилган шартномалар асосида тартибга солинади. Тузилган кредит шартномаларда қуйидагилар келишиб олинади: кредит бериш объекти ва кредитнинг муддати, кредит бериш шarti, уни бериш ва қайтариш тартиби, мажбуриятларни таъминлаш шarti, фоиз ставкалари, уларни тўлаш тартиби, кредит бериш ва қайтариш бўйича томонларнинг мажбуриятлари, ҳуқуқлари ва масъулияти, ҳужжатлар рўйхати ва уларни топшириш муддатлари ва бошқа шартлар.

Кредит олишда корхоналар банкка асосланган ариза ва унга қуйидаги ҳужжатларни илова қилиб кредитни қайтарилишини таъминланишини тасдиқловчи таъсис ва бошқа (устав, гувоҳнома, патент, бухгалтерия ва статистика ҳисоботи ва б.) ҳужжатлар топширади.

Шартнома тузилмасдан банк корхонанинг тўлаш қобилиятини синчиклаб текширади. Бунинг учун банк корхонадан олган ҳужжатлардан ва ҳисоботлардан фойдаланади, керак бўлса жойларда олдиндан текширув ўтказилади. Агар бу ҳужжатларнинг барчаси талабга жавоб берса, банк ходимлари корхонага кредит беришга қарор қилади. Кейинчалик, хўжалик юритувчи субъект кредит олгандан сўнг кредитни тўлиқ қайтаргунга қадар кредит шартномасида кўрсатилган тартиб ва муддатларда банкка бухгалтерия ҳисоботи (баланс) ва корхонанинг хўжалик - молиявий фаолияти устидан назорат қилиш учун зарур бўлган бошқа ҳужжатларни топшириб туради.

Муддатига қараб банк кредитлари қисқа муддатли ва узоқ муддатли бўлади. Кредитнинг муддатлилиги унинг қайтариш муддати (санаси) билан белгиланади. Чунончи, қисқа муддатли кредит бир йилдан кам муддатга берилади, масалан, юкланган товарлар учун бериладиган кредит муддати ҳақиқий товарайланиш муддатига тенг, лекин 30 кундан ошмаслиги керак.

Узоқ муддатли кредитлар бир йилдан ортиқ муддатга, одатда, янги техникани тадбиқ этишга, ишлаб чиқаришни кенгайтиришга, унинг қайтадан тикланишига, қиммат асбоб - ускуналарни сотиб олишга ва бошқа мақсадли дастурларни амалга оширишга олинади.

Банк кредитларини олиш билан боғлиқ бўлган муомалалар ҳисоби 6810 «Қисқа муддатли банк кредитлари» ва 7810 «Узоқ муддатли банк кредитлари» счетларида акс эттирилади. Бу счетлар пассив бўлиб, уларнинг сальдолари ҳисобот даври бошига қайтарилмаган қарзлар суммасини кўрсатади, дебет обороти - кредитни қайтарилишини, кредит обороти эса олинган кредит суммасини акс эттиради.

Кредитлар олинганда 6810 ва 7810 счетлар кредитланиб қуйидаги счетлар дебетланади:

5010 «Миллий валютадаги пул маблағлари» - нақд пул билан олинган кредит суммасига;

5110 «Ҳисоб - китоб смети» - ҳисоб-китоб сметиға ўтказиш йўли билан олинган суммага;

5210 «Мамлакат ичидаги валюта счетлари» - хорижий валюталарда олинган кредит суммасига;

5510 «Аккредитивлар» - аккредитивлар очиш учун олинган кредит суммасига;

6010 «Мол етказиб берувчиларга тўланадиган счетлар» - мол юборувчи ва пудратчилардан бўлган қарзни тўлаб юбориш йўли билан олинган кредит суммасига.

6810 ва 7810- счетларнинг дебитида кредитларни қисман ёки тўлиқ қайтарилиши акс эттирилиб 5110, 5210 ва 5510-счетлар билан корреспондентланади.

Харажатлар таркиби тўғрисидаги Низомга биноан қисқа муддатли ва узоқ муддатли кредитдан фойдаланганлиги учун (Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан белгиланган ёки ундан ортиқ ставкадаги) тўланадиган фоиз суммаси молиявий фаолият бўйича харажатга ўтказилади. Демак кредитдан фойдаланганлиги учун ҳисобланган фоиз суммасига 9610 «Фоизлар кўринишидаги харажатлар» смети дебетланиб 6920 «Ҳисобланган фоизлар» смети кредитланади. Фоиз суммаси банк муассасаларига ўтказиб берилганда 6920 «Ҳисобланган фоизлар» смети дебетланиб 5110 «Ҳисоб - китоб» смети кредитланади.

Банк кредитларининг аналитик ҳисоби кредит турлари ва кредит берган банклар ва алоҳида муддатида қайтарилмаган кредитлар бўйича юритилади. Банк кредитларининг ҳисоби 4-журнал - ордерда олиб борилади.

Ҳозирги вақтда ишчи ва хизматчиларга якка уй - жой қуриш, далабоғ уйларини қуриш, ишчи ва хизматчиларга кредитга сотилган товарлар бўйича савдо ташкилотлари билан ҳисоб - китоб қилиш учун банклардан кредит олиш кенг ривожланмоқда.

Юқорида айтиб ўтилган ссудалар ҳам қайтариш муддатига қараб 6810 «Қисқа муддатли банк кредитлари» ва 7810 «Узоқ муддатли банк кредитлари» счетларида ҳисобга олинади. Бу муомалалар бўйича ходимлар билан олиб бориладиган ҳисоб - китоблар 4710 «Кредитга сотилган товарлар бўйича ходимларнинг қарзи» ва 4720 «Берилган қарзлар бўйича ходимларнинг қарзи» счетларида юритилади. Бу счетлар актив бўлиб, дебитида ходимларга берилган қарзлар, кредитида ушбу қарзларнинг қайтарилиши акс эттирилади.

6810 ва 7810- счетлар бўйича кредит турларига қараб қуйидаги учта счетлар очилиши мумкин:

1. «Кредитга сотилган товарлар бўйича»
2. «Якка уй - жой қурилишига»
3. «Далабоғ уйлари қурилишига»

Бу муомалалар қуйидаги проводкалар билан расмийлаштирилади:

1. Кредитга сотилган товарлар бўйича топшириқ - мажбуриятни тўлаш учун банкдан кредит олинди.

Д-т4710 «Кредитга сотилган товарлар бўйича ходимларнинг қарзи»

К-т 6810 ёки 7810

2. Ишчи ва хизматчилар кредитга олинган товарлар бўйича ўз қарзларини қайтарганда

Д-т 5010 ёки 6710

К-т 4710

3. Кредитга сотилган товарлар бўйича банклардан олинган қарз қайтарилганда

Д-т 6810 ёки 7810

К-т 5110 «Ҳисоб - китоб счети»

4. Ишчи ва хизматчиларга уй-жой қурилиши, далабоғ қурилиши учун банклардан кредит олинганда

Д-т 5010 ёки 5110

К-т 6810 ёки 7810

5. Ишчи ва хизматчиларга уй-жой қурилиши ва далабоғ уйлари қуриш учун кредит берилганда

Д-т 4720 «Берилган қарзлар бўйича ходимларнинг қарзи»

К-т 5010 «Миллий валютадаги пул маблағлари» ёки 5110 «Ҳисоб-китоб счети»

6. Ушбу қарзлар қайтарилганда

Д-т 5010 ёки 6710

К-т 4720

7. Банкдан олинган қарз тўланганда

Д-т 6810 ёки 7810

К-т 5110

Юқорида айтиб ўтилган ссудалардан ташқари, ишчи ва хизматчилар (ёш оилалар) га фоизсиз ссудалар ҳам берилиши мумкин. Бу ссудалар қурилиш, капитал таъмирлаш, уй-жойларини кенгайтириш уй-рўзгорлари билан таъминланиш учун корхонанинг бўш маблағлари ҳисобидан берилади.

Бундай ссудалар берилганда қуйидагича бухгалтерия ёзуви берилади:

Д-т 4790 «Ходимларнинг бошқа қарзи»

К-т 5010 ёки 5110

Ушбу ссудалар қайтарилганда аксинча проводка берилади.

Бозор иқтисодиёти шароитида корхоналар бошқа корхона ва ташкилотлардан кредит (қарз) олиши мумкин. Қайтариш муддатига қараб бу кредитлар қисқа муддатли (бир йилгача муддатга) ва узоқ муддатли (бир йилдан ортиқ муддатга) бўлиши мумкин. Корхонанинг қарз берувчилар билан бўладиган ҳисоб-китоб муомалалари 6820 «Қисқа муддатли қарзлар» ва 7820 «Узоқ муддатли қарзлар» счетида ҳисобга олинади.

Бу счетилар пасив бўлиб, мамлакат ичидаги ва хориждаги қарз берувчилардан (банклардан ташқари) давлат ва хорижий валюталарда олинган кредитлар ва бошқа жалб қилинган маблағлар бўйича ҳисоб-китоблар ҳолати тўғрисидаги ахборотни умумлаштириш учун тайинланган.

Бундай қарзлар олинган вақтда 5110, 5210 - счетлар дебетланиб 6820 ва 7820 счетлари кредитланади. Бундай қарзлар қайтарилганда аксинча проводкалар берилади. Корхона томонидан қисқа муддатли ва узоқ муддатли қимматли қоғозлар, хусусан акциялар, облигациялар чиқариб сотиш йўли билан четдан маблағлар жалб қилиш, шунингдек берилган векселлар бўйича қарзлар билан боғлиқ бўлган муомалалар 6830 «Тўланадиган облигациялар», 6840 «Тўланадиган векселлар», 7830 «Тўланадиган облигациялар» ва 7840 «Тўланадиган векселлар» счетларида ҳисобга олинади.

Бу счетлар пассив бўлиб қисқа муддатли қимматли қоғозлар чиқариб сотилса ёки векселлар берилса, пул маблағларини ҳисобга оладиган счетлар дебетланиб 6830 ёки 6840- счетлар кредитланади. Қимматли қоғозлар сотиб олинса ёки берилган векселлар суммаси тўланса, аксинча проводкалар берилади. Узоқ муддатли қимматли қоғозларнинг сотилиши ёки векселларнинг берилиши ва уларнинг сотиб олинishi ёки векселлар суммасининг тўланиши 7830 ва 7840- счетларини қўллаган ҳолда шундай проводкалар билан расмийлаштирилади.

Қисқа ва узоқ муддатли кредитлар бўйича ҳисобланган фоизлар суммасига 9610 «Фоизлар кўринишидаги харажатлар» смети дебетланиб, 6920 «Ҳисобланган фоизлар» смети кредитланади. Ушбу фоизлар тўланса 6920- смети дебетланиб 5010, 5110- счетлари кредитланади.

Юқорида келтирилган счетларнинг аналитик ҳисоби олинган қарзларнинг шакллари (облигация, вексель ва бошқалар), қарз берувчилар ва кредитни қайтариш муддатлари бўйича юригилади. Қисқа муддатли қарзлар кўпинча қарз мажбуриятлари бўйича олинган тижорат кредит характерига эга.

12.6. ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ

Таянч иборалар	
<p>Нодавлат тижорат структура Акционер жамияти Оддий акциялар Имтиёзли ақуиялар Пай ва қўйилмалар Акционерлар Эмиссион даромад Резерв капитали</p>	<p>Грантлар Субсидиялар Мақсадли тушумлар Банк кредитлари Кредит принциплари Қисқа муддатли кредит Узоқ муддатли кредит Марказий банк ставкалари</p>

ЎЗИНИ-ЎЗИ ТЕКШИРИШ САВОЛЛАРИ

- 12.1. А. Очиқ ва ёпиқ типдаги акционер жамиятлари нима билан фарқланади?
Б. Қандай акция турларини биласиз ва уларнинг фарқи нимада?
В. Устав капитали қайси счетларда ҳисобга олинади?
- 12.2. А. Устав капитали ташкил этилганда қандай проводкалар берилади?
Б. Таъсисчилар билан олиб бориладиган ҳисоб-китоб қайси счетда ва қандай проводкалар билан ҳисобга олинади?
В. Акционер жамиятидан чиқиб кетаётган таъсисчилар билан ҳисоб-китоб қандай олиб борилади?
- 12.3. А. Қўшилган капитал нима ва у қандай ҳисобга олинади?
Б. Устав капиталини шакллантиришда курсдаги фарқлар қандай ҳисобга олинади?
В. Резерв капиталини моҳияти ва ташкил этилиши.
- 12.4. А. Бепул олинган мулк қандай ҳисобга олинади?
Б. Грантлар моҳияти ва уларни ҳисобга олиш.
В. Субсидиялар моҳияти ва уларни ҳисоби.
Г. Мақсадли тушумлар моҳияти ва уларнинг ҳисоби.
- 12.5. А. Банк кредитларининг моҳияти ва аҳамияти нимада?
Б. Банк кредитларини турлари ва уларни олишни ҳужжатлаштириш.
В. Банк кредитларини қандай принциплари бор?
- 12.6. А. Банк кредитларини олиш ва қайтариш проводкаларини беринг.
Б. Банк кредитлари фоизларини ҳисоблаш ва тўлаш проводкаларини беринг.
В. Якка эҳтиёжлар учун бериладиган кредитнинг қандай турларини биласиз?
Г. Якка эҳтиёжлар учун бериладиган кредитлар қандай проводкалар билан расмийлаштирилади?

АДАБИЁТЛАР

1. Харажатлар таркиби тўғрисида Низом.
2. «Акционер жамиятлари томонидан дивидендлар ҳисоблаш ва фойдаланиш тартиби тўғрисидаги Низом» Молия вазирлиги ва Давлат мулк Қўмитаси томонидан 1999 й. 26 ноябрда қабул қилинган.
3. 21-ВХМА.
4. «Банклар ва банклар фаолияти тўғрисида»ги У.Р. Қонуни (25 апр. 1996 й.), Марказий банк тўғрисида Қонун.

13 БОБ

МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАР ҲИСОБИ

13.1. УМУМИЙ КЎРСАТМАЛАР

Корхона фаолиятининг молиявий натижасини таърифловчи синтетик кўрсаткич бўлиб баланс (ялпи) фойда ва зарари ҳисобланади.

1995 йил 1 январдан бошлаб «Маҳсулот (ишлар, хизматлар) ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида Низом» ни қабул қилиниши фойдани шакллантириш тартибини ўзгартирди.

Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сонли ва Ўз.Р.В.М нинг 2003 йил 15 октябрдаги қарори билан «Маҳсулот (ишлар, хизматлар) ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида Низом» нинг янги қайтадан ишлаб чиқилгани тасдиқланиб амалга тадбиқ этилмоқда.

Ушбу Низомнинг аҳамияти беҳад катта бўлиб у солиққа тортиладиган фойда билан бухгалтерия счегида (баланс фойда) ҳосил бўладиган фойда фарқини аниқлаш имкониятини беради; фойдаланувчилар томонидан қарорлар қабул қилиш учун молиявий ҳисоботнинг аҳамиятини оширади.

Харажатлар таркиби тўғрисида Низом бир томонидан корхоналарга ҳисобот даври ичида содир бўлган харажатлар ва даромадлар тўғрисидаги аниқ маълумотларни олиш имкониятини берса, иккинчи томондан солиқ қонунларига биноан солиқ органларига ҳисоботларни тузиб топшириш имкониятини яратади. Бунда давлат ўз ваколатли (солиқ) органлари орқали солиқ ҳисоботини тўғрилигини текшириш ҳуқуқига эга.

Агар солиқ қонунчилиги корхона фойдаси ва рентабеллигини аниқлашда тадбиркорлик – барча даромадлардан барча харажатларни чиқариб ташлаш – қонунига амал қилганда осон бўлар эди.

Лекин давлатнинг солиқ сиёсати фақат солиқ ҳисоблаш ва уни бюджетга ўтказиб олишнигина инобатга олмайди, балки солиқ сиёсати рағбатлантирувчи характерга эга, хўжалик юритишнинг рационал усулини рағбатлантиради ва ресурслардан қонунсиз фойдаланишни жазолайди. Солиқ сиёсати маълум ижтимоий мақсадни ҳам кўзлайди, янги ҳудудларни ўзлаштиришга ундайди ва ҳ. к.

Демак, корхона ўз хўжалик фаолиятини самарадорлигини аниқлаш ва келгуси даврга бошқарув қарорларини қабул қилиш учун ҳисобот даврида даромад ва харажатларни ҳисоблаб чиқиш имкониятини берадиган ахборотларни йиғиш ва ишлаб чиқиш тизимига эга бўлиши керак. Корхона – бу ҳисобларни солиқ факторини инобатга олмасдан бажаради.

Корхонанинг баланс фойдасини аниқлаш учун сотишдан тушган тушумдан олиб ташланадиган харажатлар рўйхати харажатлар таркиби тўғрисидаги Низомнинг асосий матнида келтирилган.

Бундан кейин корхона бухгалтерия ҳисоби счетларида кўрсатилган фойдани солиқ қонунчилигига биноан тузатиб (корректировка қилиб) солиққа тортиладиган базани аниқлайди. Бухгалтерия ҳисоби счетларидаги фойдани солиқ қонунчилигига биноан тузатишга мисол сифатида нормадан ортиқ сарфланган сафар харажатлари, ёки нормадан ортиқ реклама харажатлари ва бошқаларни келтириш мумкин.

Демак, солиққа тортиладиган базани ҳисоблаб чиқиш учун бу харажатлар (1 ва 2-иловаларга биноан) ни солиққа тортиладиган фойдага қайтадан қўшиш керак. Бунинг натажасида корхона қуйидаги маълумотларга эга бўлади:

- қанча ва корхонанинг қайси бўлиналаридан ишлаб чиқариш, молиявий ва бошқарув фаолияти натижасида фойда олинди;

- корхонанинг яқуний фаолиятига давлатнинг солиқ сиёсати қанчалик таъсир қилганлиги;

- пировард натижада корхона бюджетга қанча пул ўтказиб бериши.

Шундай қилиб, корхона ахборотларни йиғиш босқичида хўжалик фаолияти натижаларига таъсир этувчи ташқи (солиқ) ва ички омилларга бўлиш имкониятини берувчи бухгалтерия ҳисоби тизимига эга бўлади. Демак, бу омилларга жавобан асосланган сиёсат ишлаб чиқиш зарур бўлади.

Харажатлар таркиби тўғрисидаги Низомда айтилганидек, ишлаб чиқариш-хўжалик фаолияти натижасида корхона томонидан даромад қуйидаги асосий бўлимлар бўйича акс эттирилади:

- сотишдан олинган соф тушум;
- асосий фаолиятдан олинadиган бошқа даромадлар (операцион даромадлар);

- молиявий фаолиятдан олинadиган даромадлар;
- фавқулудда фойдалар.

Бундай бўлимларнинг киритилиши корхонанинг турли фаолиятдан олинadиган даромадларини ажратиб кўрсатиш билан изоҳланади: маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш бўйича асосий фаолиятдан, молиявий фаолиятдан ва фавқулодда муомалалардан. Даромадларнинг бундай бўлиниши барча қизиқувчи томонларга корхона фаолиятига объектив баҳо бериш имкониятини беради.

Молиявий натижаларнинг шаклланиши счетлар режасининг 9- бўлимидаги қуйидаги синтетик счетларда ҳисобга олинади:

9000 «Асосий (операцион) фаолиятдан олинган даромадлар»

9100 «Сотилган маҳсулот (ишлар, хизматлар) таннари»

9300 «Асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар»

9400 «Давр харажатлари»

9500 «Молиявий фаолиятдан олинган даромадлар»

9600 «Молиявий фаолият бўйича харажатлар»

9700 «Фавқулодда фойда (зарар) лар»

9900 «Якуний молиявий натижа»

Харажатлар таркиби тўғрисидаги Низомга «Сотишдан олинган соф тушум» тушунчаси киритилган. Сотишдан олинган соф тушум янги счетлар режаси бўйича 9000 «Асосий (операцион) фаолиятдан олинган даромадлар» счетининг кредитидан олинади. Унга товарларни қайтарилиши, харидорлар учун берилган чегирмалар ва бошқалар киритилмайди.

Экспорт фаолиятини амалга оширувчи хўжалик юритувчи субъектлар даромад (фойда) ни амалдаги қонунчиликка мувофиқ ҳисоблаб чиқадилар.

Бухгалтерия ҳисоби миллий андазаси 1- сонининг 16- бандига мувофиқ маҳсулот (ишлар, хизматлар) сотишдан тушган тушум товар (бажарилган иш ва хизматлар) ни юклар жўнатилишига ва харидор (бўйрутмачи) га ҳисоблашиш ҳужжатларини тақдим этилишига қараб (ҳисоблаш учун) аниқланади.

Тақдим этилган ҳисоблашиш ҳужжатларига қараб молиявий натижаларни аниқлаш услуби бозор иқтисодиётидаги мамлакатларга хос. Бухгалтерия ҳисобининг халқаро андазалари молиявий натижаларни айнан шундай тартибда шакллантиришни талаб қилади.

Тақдим этилган счетлар бўйича молиявий натижаларни аниқлаш қўшилган қиймат солиғи, бюджетга фойдадан ажратма солиғини тўлашда корхоналарни мураккаб шароитда қолдириши мумкин. Шунинг учун ҳам корхоналар жўнатиладиган маҳсулоти, бажариладиган иш ва хизматлари учун олдиндан ҳақ тўлаш усулидан фойдаланиши керак.

13.2. МАҲСУЛОТ (ИШ, ХИЗМАТ)ЛАРНИ СОТИШДАН ОЛИНГАН ЯЛПИ ФОЙДА (ЗАРАР)ЛАР ҲИСОБИ

Маҳсулот, ишлар ва хизматлар сотишдан олинган ялпи фойда (зарар) ҳисобот даври охирида сотишдан тушган соф тушум билан сотилган маҳсулот, ишлар ва хизматларнинг ҳақиқий таннархи орасидаги фарқи миқдорида аниқланади.

Тайёр маҳсулотлар, товарлар, бажарилган иш ва кўрсатилган хизматлар, олинган даромадлар, шунингдек сотилган товарларнинг қайтарилиши, сотиш нархларидан чегирмалар тўғрисидаги ахборотлар қуйидаги счетларда акс эттирилади:

9010 «Маҳсулот сотишдан олинган даромад»

9020 «Товарлар сотишдан олинган даромадлар»

9030 «Бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматлардан олинган даромадлар»

9040 «Сотилган товарларни қайтариш»

9050 «Харидор ва буюртмачиларга берилган чегирмалар»

Юқорида келтирилган 9010, 9020 ва 9030- счетлар транзит счетлар ҳисобланиб, кўпайиши кредитида, камайиши дебитида акс эттирилади. 9040 ва 9050 счетлари контрпассив счет бўлиб 9010, 9020 ва 9030- счетлар суммасини коррективировка қилиб (тузатиб) туради.

Юқорида келтирилган счетларда қуйидагиларни сотишдан тушган соф тушум акс эттирилади:

- саноат, қишлоқ хўжалиги ва бошқа корхоналарда ишлаб чиқарилган тайёр маҳсулот ва ўзида ишлаб чиқарилган ярим тайёр маҳсулот;

- саноат тусидаги ишлар ва хизматлар;

- саноат тусига эга бўлмаган ишлар ва хизматлар;

- сотиб олинган буюмлар (бутлаш учун сотиб олинган);

- қурилиш монтаж, лойиҳа-қидирув, геология-қидирув, илмий тадқиқот ва бошқа шунга ўхшаган ишлар;

- савдо, таъминот корхоналарининг товарлари;

- транспорт ташкилотларининг юк ва одамлар ташиш бўйича хизматлари;

- енгил автомашиналарни ижарага бериш ва автомашиналарни хайдаб олиб бориб бериш хизматлари;

- транспорт - экспедицион ва юклаш - тушириш операциялари;

- алоқа корхоналари хизматлари ва ш. қ.

9010, 9020 ва 9030- счетларининг кредитида 4010 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган счетлар» ва 4110 «Алоҳида бўлинмалардан олинадиган счетлар» счетларининг дебети билан корреспондентланган ҳолда хўжалик юритувчи субъектнинг асосий фаолиятдан олинган даромадлар (тайёр маҳсулот, товарлар, ишлар ва хизматлар сотиш) акс эттирилади.

Ҳисобот даврига тегишли бўлган олдинги даврда олинган даромадлар (аванс) суммасига пул маблағларини ҳисобга оладиган счетлар дебетланиб 6230 «Бошқа муқддати узайтирилган даромадлар» ёки 6310 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинган аванс (бўнак) лар» счетлари кредитланади.

Саноат ва қишлоқ хўжалиги корхоналари мол юборувчи ва буюртмачиларга юклаб юборилган маҳсулот, бажарилган иш ва хизматлар бўйича тақдим этилган ҳисоб ҳужжатлари суммасига (ҚҚС, акциз ва бошқа ажратмалардан ташқари) 4010 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган счетлар» смети дебетланиб 9010, 9020 ва 9030 - счетлар кредитланади.

Келгусида юклаб жўнатиладиган маҳсулот, кўрсатиладиган хизмат ва бажариладиган ишлар учун олдиндан олинган бўнаклар суммаси ушлаб қолинганда 6230 ва 6310 счетлари дебетланиб 4010 - смети кредитланади. Юборилган маҳсулот, бажарилган иш ва хизматлар учун пул маблағлари тушганда пул маблағларини ҳисобга оладиган счетлар дебетланиб 4010 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган счетлар» смети кредитланади.

Қурилиш ташкилотларида пудрат ва субпудрат шартномалари бўйича (ҚҚС ва акциз солиқларидан ташқари) 4010 - смети дебетланиб 9030 «Ишлар бажариш ва хизматлар кўрсатишдан даромадлар» смети кредитланади.

Геология - қидирув ташкилотларида 9030 сечетининг кредитида 4010 - смети билан корреспондентланган ҳолда буюртмачиларга ҳисоб ҳужжатлари (ҚҚС, акциз солиқларидан ташқари) топширилган ишларнинг шартнома қиймати акс этирилади.

Лойиҳа ва қидирув ташкилотларида 9030- сечетнинг кредити бўйича 4010- смети билан корреспондентланган ҳолда тўлиқ бажарилган ва буюртмачиларга топширилган лойиҳа - смета ҳужжатларининг (ҚҚС ва акциз солиқларидан ташқари) шартнома (смета) қиймати акс этирилади.

Илмий тадқиқот ташкилотларида 9030- сечетининг кредити бўйича 4010- смети билан корреспондентланган ҳолда буюртмачиларга топширилган илмий - тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишларини (ҚҚС, акциз солиқларидан ташқари) шартнома (смета) қиймати акс этирилади.

Савдо ва таъминот корхоналарида 9020 «Товарни сотишдан олинган даромадлар» сечетининг кредитида 4010- сечет билан корреспондентланган ҳолда (ҚҚС, акциз солиғидан ташқари) сотилган товарнинг шартнома қиймати акс этирилади.

Транспорт ва алоқа ташкилотларида 9030 - сўннинг кредитида 4010 - сўти билан корреспондентланган ҳолда (ҚҚС, акциз солиғидан ташқари) кўрсатилган хизматлар учун ҳисобланган суммалар акс эттирилади.

Корхонанинг якуний баланс фойдаси (зарари) ҳисобот даврининг охирида 9910 «Якуний молиявий натижа» сўтида аниқланади.

9010, 9020 ва 9030- сўтларнинг кредит қолдиқлари ҳисобот даври охирида қуйидаги проводкалар билан 9910- сўтига ўтказилади:

Д-т 9010, 9020, 9030 - сўтлар

К-т 9910 «Якуний молиявий натижа»

9040 ва 9050- сўтлари сотилган товарларни қайтарилиши, шартнома шартларига биноан сотишдан чегирма, шунингдек сотилган маҳсулотдан брак аниқланиши натижасида нархидан чегирма ва шу кабиларни ҳисобга олиш учун белгиланган. Бу сўт контрапассив бўлиб, уларнинг дебет оборотлари сотилган маҳсулот (товар, иш ва хизматлар) дан тушган тушум суммасидан ҳисобот даври охирида қуйидаги проводка билан чиқариб ташланади:

Д-т 9010, 9020 ва 9030-сўтлар

К-т 9040 ва 9050-сўтлар

9040 «Сотилган товарларнинг қайтиши»-сўтининг дебитида муомалалар қуйидаги ҳолларда акс эттирилади:

- буюртмачи ва харидорларга ушбу товарлар қиймати қайтарилганда:

Д-т 9040 «Сотилган товарларнинг қайтиши»

К-т 5010, 5110, 5210- сўтлар

Қайтарилган товарлар бўйича дебитор қарзи бекор қилинганда:

Д-т 9040 «Сотилган товарларнинг қайтиши»

К-т 4010 «Харидор ва буюртмачилардан олинadиган сўтлар».

Бунда қайтарилган товарлар бўйича олдин ҳисобланган ҚҚС ва акциз солиғи суммасига қуйидагича проводка берилади:

Д-т 6410 «Бюджетга тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)»

К-т 5110 «Ҳисоб - китоб сўти» ёки 4010 «Харидор ва буюртмачилардан олинadиган сўтлар».

Қайтарилган маҳсулот ва товарларнинг таннархи қуйидаги проводка билан ҳисобдан чиқарилади:

Д-т 2810 «Омбордаги тайёр маҳсулотлар» ёки 2910 «Омбордаги товарлар»

К-т 9119-9130-сўтлар

Шартнома шартларига биноан сотишдан чегирма, шунингдек сотилган маҳсулотдан брак аниқланиши натижасида чегирма берилса, қуйидагича проводка берилади:

Д-т 9050 «Харидорлар ва буюртмачиларга берилган чегирмалар»

К-т 4010 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган счетлар»

Сотилган тайёр маҳсулот, товарлар, бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматлар таннархи тўғрисидаги ахборотлар қуйидаги счетларда акс этирилади:

9110 «Сотилган тайёр маҳсулотларнинг таннархи»

9120 «Сотилган товарларнинг таннархи»

9130 «Бажарилган иш ва кўрсатилган хизматларнинг таннархи»

Бу счетлар транзит ҳисобланиб актив счетларга мансуб. Уларнинг дебети кўпайишини, кредити эса камайишини кўрсатади. Бу счетларда ҳисобот даврининг бошига қолдиқ қолмайди.

Саноат корхоналарида мол харид қилувчи (буюртмачи) ларга жўнатилган маҳсулот, бажарилган ишлар, кўрсатилган хизматлар учун ҳисоблашиш ҳужжатларини тақдим этилишига қараб жўнатилган маҳсулот, бажарилган иш ва кўрсатилган хизматларнинг ҳақиқий (агар ҳақиқий таннархи аниқланмаган бўлса - режа) таннархига 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» ёки 2810 «Омбордаги тайёр маҳсулотлар» смети кредитланиб, 9110 ёки 9130 смети дебетланади.

Қишлоқ хўжалик корхоналарида сотилган маҳсулот, бажарилган иш ва кўрсатилган хизматларнинг ҳақиқий таннархи фақат календар йилининг охирида бир марта аниқланганлиги учун 9110 ва 9130- счетларнинг дебетида йил давомида сотилган маҳсулот, ишлар ва хизматларнинг режа таннархи акс этирилади. Йил охирида (саноат корхоналарида ой охирида) маҳсулот, иш ва хизматларнинг ҳақиқий таннархи билан режа таннархи орасидаги фарқи тегишли счетларга ўтказилади. Бунда қуйидагича проводкалар берилади:

Д-т 2810 «Омбордаги тайёр маҳсулотлар» ёки 2820 «Кўرғазмадаги тайёр маҳсулотлар» - омбордаги ёки кўрғазмадаги тайёр маҳсулотга тегишли оғишини суммасига,

Д-т 9110 «Сотилган маҳсулотлар таннархи», 9130 «Бажарилган иш ва кўрсатилган хизматларнинг таннархи» - сотилган маҳсулот, ишлар, хизматларга тегишли оғишини суммасига.

К-т 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» ёки 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш».

Агар бу оғишиш суммаси ортиқча қилинган харажатни кўрсатса, юқоридаги проводкалар оддий сиёҳда, аксинча, тежалган суммани кўрсатса - қизил сиёҳда сторно қилиб режа таннархи ҳақиқий таннархга етказиб қўйилади.

Қурилиш ташкилотларида 9130 «Бажарилган иш ва кўрсатилган хизматларнинг таннархи» счегининг дебетида топширилган ишларнинг ҳақиқий таннархи акс эттирилади. Бунда қуйидагича проводка берилади:

Д-т 9130 «Бажарилган иш ва кўрсатилган хизматларнинг таннархи»

К-т 2010 «Асосий ишлаб чиқариш»

Лойиҳа ва қидирув ташкилотларида - буюртмачиларга топширилган тўлиқ бажарилган лойиҳалар ва иш турлари бўйича лойиҳа - смета ҳужжатларининг ҳақиқий таннархига, геология - қидирув ташкилотларида - геология ва қидирув ишларининг ҳақиқий таннархига, илмий тадқиқот ташкилотларида - илмий тадқиқот ва тажриба - конструкторлик ишларининг ҳақиқий таннархига ҳам юқоридагидек проводка берилади.

Савдо ва таъминот корхоналарида 9120 «Сотилган товарлар таннархи» счегтида сотилган товарларнинг дастлабки қиймати акс эттирилади. Сотилган товарларнинг дастлабки қийматига қуйидагилар киради: счегт фактура ва накладнойларда кўрсатилган товарларни сотиб олиш қиймати (муддатидан олдин тўланганлиги учун бериладиган чегирма, шунингдек сотиб олинган товарларнинг қайтарилиши ва нархини пасайтирилиши чиқариб ташланади). Сотиб олинган товарларни олиб келиш билан боғлиқ бўлган транспорт харажатларини тўлаш, товарларни сотиб олиш билан боғлиқ бўлган бошқа харажатлар (товарларни идишлардан бўшатиб олиш, таксировка қилиш қиймати).

Савдо ва таъминот корхоналарида сотилган товарларни таннархи ҳисобдан чиқарилганда 9120 «Сотилган товарлар таннархи» счегти дебетланиб 2910 - 2990- счегтлар кредитланади.

Транспорт ва алоқа корхоналарида 9130 «Сотилган ишлар ва хизматлар таннархи» счегтида транспорт ва алоқа воситаларидан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган ҳақиқий харажатлар акс эттирилади. Бундай харажатлар ҳисобдан чиқарилганда 9130- счегти дебетланиб 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счегти кредитланади.

Ҳисобот даври охирида 9110 «Сотилган маҳсулотлар таннархи», 9120 «Сотилган товарлар таннархи» ва 9130 «Сотилган ишлар ва хизматлар таннархи» счетларининг дебет оборотлари якуний молиявий натижа счетига ўтказиш йўли билан ҳисобдан чиқарилади. Бунда қуйидагича проводка берилади:

Д-т 9910 «Якуний молиявий натижа»

К-т 9110, 9120 ва 9130 счетлари

Шундай қилиб, 9910 «Якуний молиявий натижа» счетининг дебетида ҳисобот даврида сотилган маҳсулот, ишлар, хизматларнинг ҳақиқий таннархи, кредитида эса маҳсулот, ишлар ва хизматларни сотишдан тушган соф тушум акс эттирилади. Ушбу муомалалар бўйича 9910 «Якуний молиявий натижа» счетининг дебет ва кредит оборотларини таққослаш натижасида ҳисобот давридаги маҳсулот, ишлар ва хизматлар сотишдан олинган ялпи фойда (зарар) аниқланади.

13.3. АСОСИЙ ФАОЛИЯТДАН ОЛИНГАН БОШҚА ДАРОМАДЛАР ҲИСОБИ

Корхоналарда маҳсулот, ишлар ва хизматлар сотишдан олинган ялпи фойдадан ташқари асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар ҳам бўлиши мумкин. Бундай даромадлар келиб тушиш манбаларига қараб қуйидаги счетларда ҳисобга олинади:

9310 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетишдан фойда»

9320 «Бошқа активларнинг чиқиб кетишдан фойда»

9330 «Ундирилган жарима, пеня ва устамалар»

9340 «Ўтган йиллар фойдалари»

9350 «Қисқа муддатли ижарадан даромадлар»

9360 «Кредитор ва депонент қарзларни ҳисобдан чиқаришдан даромадлар»

9370 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар даромадлари»

9380 «Текин молиявий ёрдам»

9390 «Бошқа операцион даромадлар»

Булар транзит счетлар бўлиб, пассив счетларга мансуб. Юқоридаги счетларнинг кредит обороти тегишли манбалар ҳисобидан фойда (даромад) нинг кўпайиши, дебет обороти эса уларнинг ҳисобдан чиқарилишини кўрсатади ва ҳисобот даври бошига қолдиги қолмайди.

Асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадларнинг шаклланиши 2- «Асосий хўжалик фаолиятдан олинган даромадлар» Миллий бухгалтерия ҳисоби андазаси билан тартибга келтирилади.

9310 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетишидан фойда» сметида асосий воситаларни сотиш ва бошқа кўринишдаги ҳисобдан чиқаришлардан олинган фойда ҳисобга олинади. Бу вақтда қуйидагича проводка берилади:

Д-т 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши»

К-т 9310 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетишидан фойда»

9320 «Бошқа активларнинг чиқиб кетишидан фойда» сметида номоддий активлар, қимматли қозғозлар ва шунга ўхшаган бошқа активларни сотишдан олинган фойда суммаси қуйидаги проводка билан акс эттирилади:

Д-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»

К-т 9320 «Бошқа активларнинг чиқиб кетишидан фойда»

9330 «Ундирилган жарима, пеня ва устамалар» сметида шартнома шартларини бузганлиги учун ундирилган ёки қарздор томонидан эътироф этилган жарималар, боқимандалар, вақтида тўланмаган қарзлар ва бошқа ҳил жазо жарималари, шунингдек етказилган зарарларни ундириш бўйича даромадлар акс эттирилади.

Бундай жарима ва боқимандалар ундириб олинса 5110 ёки пул маблағларини ҳисобга оладиган бошқа счетлар дебетланиб, 9330 смети кредитланади. Лекин бундай жарима ва боқимандалар айбдор томонидан тан олиниб ҳали пули ўтказиб берилмаган бўлса, 4860 «Даъволар бўйича олинadиган счетлар» смети дебетланиб 9330- счет кредитланади.

9340 «Ўтган йиллар фойдалари» сметида ҳисобот йилида аниқланган олдинги йилларга тегишли фойда акс эттирилади. Бунга хусусан, олдинги йилларда олиниб сарфлаб юборилган материаллар бўйича қайтадан ҳисоблаш натижасида мол юборувчилардан олинган сумма, харидорларга олдинги йилларда жўнатилган маҳсулот, кўрсатилган хизматлар бўйича қайтадан ҳисоблаш натижасида ҳисобот йилида олинган сумма ва шунга ўхшаганлар киради.

Бундай фойда ўтказиб берилса, пул маблағларини ҳисобга оладиган счетлар дебетланиб, 9340 «Ўтган йиллар фойдалари» смети кредитланади. Агар бундай фойда ҳали ўтказиб берилмаган бўлса, 4010 «Харидор ва буюртмачилардан олинadиган счетлар» смети дебетланиб 9340 «Ўтган йиллар фойдалари» смети кредитланади.

9350 «Қисқа муддатли ижарадан даромадлар» сметининг кредитида 4820 «Қисқа муддатли ижара бўйича олинadиган тўловлар» смети билан корреспондентланган ҳолда мулкларни қисқа муддатли ижарага беришдан олинadиган даромадлар акс эттирилади. Қисқа муддатли ижара ҳақи олинганда пул маблағларини ҳисобга оладиган счетлар дебетланиб 4820 «Қисқа муддатли ижара бўйича олинadиган тўловлар» смети кредитланади.

9360 «Кредитор ва депонент қарзларни ҳисобдан чиқаришдан даромадлар» сметида даъво қилиб олиш муддати ўтган кредитор ва депонент қарзларни ҳисобдан чиқаришдан олинган даромадларакс этирилади.

Бундай ҳолларда қуйидаги проводка берилади:

Д-т 6720 «Депонентланган меҳнат ҳақи», 6990 «Бошқа мажбуриятлар» сметилари

К-т 9360 «Кредитор ва депонент қарзларни ҳисобдан чиқаришдан даромадлар»

9370 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар даромадлари» сметида корхонанинг асосий фаолияти бўйича маҳсулот ишлаб чиқариш, ишлар бажариш ва хизматлар кўрсатиш билан боғлиқ бўлмаган даромадлар ҳисобга олинади. Буларга корхона балансида турадиган соғлиқни сақлаш, мактабгача ёшдаги болалар муассасалари объектлари, турар-жой-коммунал хўжалиги, маданият, спорт объектлари киради.

Юқорида келтирилган объектларнинг даромадлари харажатларидан кўп бўлса, фарқи қуйидаги проводка билан даромадга ўтказилади:

Д-т 2710 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар» сметининг тегшишли аналитик смети

К-т 9370 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар даромадлари»

9380 «Текин молиявий ёрдам» сметининг кредитида пул маблағлари ва уларнинг эквивалентларини ҳисобга оладиган сметилар билан корреспондентланган ҳолда қайтиб олмаслик шarti билан пул маблағлари ва уларнинг эквивалентлари кўринишида олинган даромадлар акс этирилади. Бу вақтда қуйидагича проводка берилади:

Д-т 5110-5530-сметилар

К-т 9380 «Текин молиявий ёрдам»

9390 «Бошқа операцион даромадлар» сметида бошқа операцион фаолиятдан даромадлар ҳисобга олинади.

Бу сметининг кредитида, хусусан, қуйидагилар ҳисобга олинади:

- асосий, ёрдамчи, хизмат кўрсатувчи хўжаликларда ортиқча чиққан тугалланмаган ишлаб чиқаришлар, умумхўжалик омборларида ортиқча чиққан материалларнинг киримга олиниши

Д-т 2010, 2310, 2510, 2710,-сметилар

К-т 9390 «Бошқа операцион даромадлар» смети»;

- олдин ҳисобдан чиқарилган дебитор қарзларни ундириб олишдан олинган даромадлар

Д-т 4010 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинандиган сметилар» смети

К-т 9390 «Бошқа операцион даромадлар» смети».

Шу билан бирга балансдан ташқари 007 «Тўлашга қобилиятсиз дебиторларнинг зарарга ўтказилиб ҳисобдан чиқарилган қарзи» счетида чиким қилинади;

- мулк суғуртаси бўйича суғурта органларидан тушган суғурта тўловлари

Д-т 4510 «Суғурта бўйича бўнак тўловлари» счети

К-т 9390 «Бошқа операцион даромадлар» счети;

- резерв ташкил этилган йилдан кейинги йилнинг охиригача даргумон қарзлар резервидан фойдаланилмаган қисмини даромадга ўтказилиши

Д-т 4910 «Даргумон қарзлар бўйича резерв» счети

К-т 9390 «Бошқа операцион даромадлар» счети;

- ортиқча чиққан маҳсулот ва товарларнинг киримга олиниши

Д-т 2810-2890, 2910-2990 счети

К-т 9390 «Бошқа операцион даромадлар» счети;

- тўғалланмаган қурилишда аниқланган ортиқча чиқишларни даромадга олиниши

Д-т 0810-0890-счети

К-д 9390 «Бошқа операцион даромадлар» счети;

- харидор ва буюртмачилардан олинган бўнак суммаларни талаб қилиб олинмаганлиги учун ҳисобдан чиқарилиши

Д-т 6310-6390-счети

К-т 9390 «Бошқа операцион даромадлар» счети.

Бу хил даромадлар ҳисобот даври охирида қуйидаги провоткалар билан якуний молиявий натижага ўтказилади:

Д-т 9310 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетишидан фойда»

Д-т 9320 «Бошқа активларнинг чиқиб кетишидан фойда»

Д-т 9330 «Ундирилган жарима, пеня ва устамалар»

Д-т 9340 «Ўтган йиллар фойдалари»

Д-т 9350 «Қисқа муддатли ижарадан олинган даромад»

Д-т 9360 «Кредитор ва депонент қарзларни ҳисобдан чиқаришдан даромадлар»

Д-т 9380 «Текин молиявий ёрдам»

Д-т 9390 «Бошқа операцион даромадлар»

К-т 9910 «Якуний молиявий натижа»

13.4. МОЛИЯВИЙ ФАОЛИЯТДАН ОЛИНАДИГАН ФОЙДА ҲИСОБИ

Молиявий фаолиятдан олинган фойда ва зарарлар алоҳида даромад ва харажатлар гуруҳига киритилади. Бу фойда ва зарарлар корхонанинг асосий фаолияти билан бевосита боғлиқ эмас.

Бухгалтерия ҳисобида молиявий фаолиятдан олинадиган фойда алоҳида, зарар алоҳида счетларда ҳисобга олинади.

Молиявий фаолиятдан олинадиган фойда (даромад) қуйидаги счетларда ҳисобга олинади:

9510 «Роялти кўринишидаги даромадлар»

9520 «Дивидендлар кўринишидаги даромадлар»

9530 «Фоизлар кўринишидаги даромадлар»

9540 «Валюталар курси фарқидан даромадлар»

9550 «Узоқ муддатли ижарадан даромадлар»

9560 «Қимматли қоғозларни қайта баҳолашдан даромадлар»

9590 «Молиявий фаолиятнинг бошқа даромадлари»

Булар транзит счетлар бўлиб пассив счетларига мансуб. Юқоридаги счетларнинг кредит оборотлари тегишли манбалар ҳисобидан молиявий фойданинг кўпайишини, дебет обороти эса уларнинг ҳисобдан чиқарилишини кўрсатади ва ҳисобот даври бошига қолдиғи қолмайди.

Молиявий фаолиятдан олинадиган фойданинг шаклланиши 2- «Асосий хўжалик фаолиятидан олинадиган даромадлар»; 6- «Лизинг ҳисоби»; 12- «Молиявий инвестициялар ҳисоби» Миллий бухгалтерия ҳисоби андазалари билан тартибга солинади.

9510 «Роялти кўринишидаги даромадлар» сметида пул маблағларини ҳисобга оладиган счетлар билан корреспондентланган ҳолда роялти ва капиталнинг трансфертидан олинган даромадлар ҳисобга олинади.

Роялти - бу сотувчига (лицензияларга) лицензия шартнома буюмдан фойдаланиш ҳуқуқи учун вақти - вақти билан ажратиб туриладиган сумма.

Олишга тегишли бўлган роялти ва гонорарлар суммасига қуйидагича проводка берилади:

Д-т 4850 «Олинадиган роялти»

К-т 9510 «Роялти кўринишидаги даромадлар».

Ушбу олишга тегишли сумма олинса, пул маблағларини ҳисобга оладиган счетлар дебетланиб 4850- счет кредитланади.

9520 «Дивидендлар кўринишидаги даромадлар» сметида Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ва чет элларда улуш қўшиш йўли билан бошқа корхоналар фаолиятида қатнашишдан олинган даромадлар, акциялар бўйича дивидендлар, облигация ва бошқа қимматли қоғозлар бўйича даромадлар акс эттирилади.

Бундай даромадлар ҳисобланганда 9520 «Дивидендлар кўринишидаги даромадлар» смети кредитланиб қуйидаги счетлар дебетланади:

5110 «Ҳисоб - китоб смети», 5210 «Мамлакат ичидаги валюта счетлари»- корхонанинг ҳисоб - китоб сметидаги пул маблағларидан фойдаланганлиги учун банк томонидан ўтказиб берилган суммага;

4840 «Олинадиган дивидендлар» смети - корхона томонидан сотиб олинган акциялар ва бошқа қимматли қоғозлар бўйича ҳисобланган дивидендлар суммасига. Ушбу дивидендлар ҳисоб - китоб сметиға ўтказиб берилса, 5110 «Ҳисоб - китоб смети» дебетланиб 4840- счет кредитланади.

9530 «Фоизлар кўринишидаги даромадлар» сметида узоқ ва қисқа муддатли инвестициялар бўйича ҳисобланган фоизлар акс эттирилади.

Фоизлар ҳисобланганда 9530 «Фоизлар кўринишидаги даромадлар» смети кредитланиб қуйидаги счетлар дебетланади:

4830 «Олинадиган фоизлар» смети - узоқ муддатли ва жорий инвестициялар бўйича ва берилган кредитлар бўйича миқдорлардан олинadиган фоизлар суммасига. Фоизлар суммаси олинганда пул маблағларини ҳисобга оладиган счетлар дебетланиб 4830- смети кредитланади.

9540 «Валюталар курси фарқидан даромадлар» сметида валюта счетлари, шунингдек хорижий валюта муомалалари бўйича ижобий курс фарқларидан олинган даромадлар ҳисобга олинади.

Валюта счетлари ва хорижий валюта муомалалари бўйича курс фарқларидан даромад олинганда 9540 «Валюталар курси фарқидан даромадлар» смети кредитланиб қуйидаги счетлар дебетланади:

5210 «Мамлакат ичидаги валюта счетлари» - валюта сметидаги маблағ бўйича ижобий курс фарқига;

0610 «Қимматли қоғозлар», 5810 «Қимматли қоғозлар» счетлари - узоқ ва қисқа муддатли қимматли қоғозлар бўйича хорижий валюталарнинг ижобий курс фарқи суммасига;

4720 «Берилган қарзлар бўйича ходимларнинг қарзи» смети - ходимларға хорижий валютада берилган қарзларнинг ижобий курс фарқи суммасига;

4110 «Ажратилган бўлинмалардан олинadиган счетлар» - филиал ва ваколатхоналар билан олиб бориладиган ҳисоб-китоблар бўйича валюта курсининг ижобий фарқи суммасига;

6230 «Бошқа кечиктирилган даромадлар» смети - муддати узайтирилган қарз бўйича валюта курсининг ижобий фарқи суммасига.

9550 «Узоқ муддатли ижарадан даромадлар» сметида мулкни узоқ муддатли ижарага беришдан олинган даромад акс эттирилиб қуйидаги проводкалар билан расмийлаштирилади:

- Узоқ муддатли ижара бўйича жорий йилда олинган даромад суммасига

Д-т 6230 «Бошқа муддати ўзайтирилган даромадлар» - жорий қисми

К-т 9550 «Узоқ муддатли ижарадан даромадлар»;

- Узоқ муддатли ижара бўйича асосий воситаларни ижарага беришдан олинган даромад суммасига

Д-т 7290 «Бошқа узоқ муддатли кечиктирилган даромадлар»

К-т 9550 «Узоқ муддатли ижарадан даромадлар».

9560 «Қимматли қоғозларни қайта баҳолашдан даромадлар» сметида қимматли қоғозларга қўйилган маблағларни қайта баҳолашдан олинган даромадлар ҳисобга олинади.

Узоқ ва қисқа муддатли инвестициялар бўйича қимматли қоғозларнинг номинал қийматидан ортиқ баҳоланган фарқ суммасига 0610 «Қимматли қоғозлар» ва 5810 «Қимматли қоғозлар» счетлари дебетланиб 9560 «Қимматли қоғозларни қайта баҳолашдан даромадлар» смети кредитланади.

9590 «Молиявий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар» сметида юқоридаги счетларда акс эттирилмаган муомалалардан олинган фойда акс эттирилади.

Масалан, узоқ муддатли қимматли қоғозлар аукционидан аукцион (конкурс) мувафақиятли ўтказилгандан сўнг гаров суммаси қолдирилса 0610 «Қимматли қоғозлар» смети дебетланиб 9590 «Молиявий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар» смети кредитланади.

Ҳисобот даври охирида юқоридаги счетларнинг кредит оборотлари қуйидаги проводкалар билан якуний молиявий натижага ўтказилади:

Д-т 9510 «Роялти кўринишидаги даромадлар»

Д-т 9520 «Дивидендлар кўринишидаги даромадлар»

Д-т 9530 «Фоизлар кўринишидаги даромадлар»

Д-т 9540 «Валюталар курси фарқидан даромадлар»

Д-т 9550 «Узоқ муддатли ижарадан даромадлар»

Д-т 9560 «Қимматли қоғозларни қайта баҳолашдан олинган даромадлар»

Д-т 9590 «Молиявий фаолиятнинг бошқа даромадлари»

К-т 9910 «Якуний молиявий натижа»

13.5. ФОЙДАНИ ИШЛАТИЛИШ ҲИСОВИ

Фойда корхоналар томонидан йил давомида бюджет олдидаги фойда (даромад) дан ажратма бўйича мажбуриятларни бажариш учун ишлатилади.

Йил давомида бюджетга даромад (фойда) дан ажратма бўйича бўнак тўланмалар ва ҳақиқий фойдадан қайтадан ҳисоблаш бўйича тўланмалар қуйидаги счетларда ҳисобга олинади:

9810 «Даромад (фойда) солиғи бўйича харажатлар»

9820 «Фойдадан ҳисобланган бошқа солиқлар ва йиғимлар бўйича харажатлар»

Булар транзит счетлар бўлиб контрпассив счетларига мансуб. Юқоридаги счетларнинг дебет оборотлари йил давомида даромад (фойда) дан бюджетга ажратма бўйича тўланмалар суммасини кўрсатади. Ҳисобот даври охирида йиллик ҳисоботини тузишда бу счетлар ёпилади ва уларда йил бошига қолдиқ қолмайди.

Фойда (даромад) дан ажратиладиган солиқларни ҳисоблаш ва тўлаш қонунчилик ва бошқа норматив ҳужжатлар билан тартибга солинади.

Йил давомида бюджетга фойдадан ажратма, йиғим ва бошқа ажратмалар ҳисобланганда 9810 ва 9820 счетлари дебетланиб 6410 «Бюджетга тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)» смети кредитланади. Ушбу фойдадан ажратма, йиғим ва бошқа ажратмалар бюджетга ўтказиб берилганда 6410-смет дебетланиб пул маблағларини ҳисобга оладиган счетлар кредитланади.

Ҳисобот йили охирида қуйидаги проводка билан бу счет ёпилади:

Д-т 9910 «Якуний молиявий натижа»

К-т 9810, 9820 - счетлар.

Фойдадан ажратма, йиғим ва бошқа ажратмаларни ҳисобга оладиган 9810 ва 9820 - счетларнинг синтетик ва аналитик ҳисоблари банкнинг ҳисоб - китоб сметида берилган кўчирмасига ва бошқа ҳужжатларга асосан 15 - журнал - ордерда юритилади.

13.6. ФАВҚУЛОДДА ФОЙДА ВА ЗАРАРЛАР ҲИСОВИ

Фавқулодда фойда ва зарарлар - бу корхонанинг хўжалик фаолиятида ниҳоятда кам содир бўладиган, унинг учун одат бўлмаган ва корхонада бошқарув қарорларини қабул қилиш натижаси билан боғлиқ бўлмаган воқеалардан олинadиган даромад ва харажатлардир.

У ёки бу моддани фавқулодда даромад ва харажат тарзида акс эттирилиши учун қуйидаги учта талабларга жавоб бериши керак:

1. Ўз характери бўйича одатдагидек эмас (корхонанинг одатдаги хўжалик фаолиятига тегишли эмас);

2. Бирнеча йиллар давомида такрорланмайди;

3. Корхонанинг бошқарув ходимлари томонидан қабул қилинадиган қарорларга боғлиқ эмас.

Шундай қилиб, тегишли модда бир вақтнинг ўзида одатдагидек эмаслик, олдиндан кўрабилмаслик ва такрорланмаслик талабларига мос келиши керак.

Корхоналарнинг хўжалик фаолиятида шундай воқеалар содир бўлиши мумкинки, улар фақат одатдагидек эмас ёки фақат олдиндан кўрабилмайдиган воқеа. Масалан, хорижий валюта муомалаларидан олинган фойда ёки зарарларни олдиндан кўриб бўлмайди, лекин бу фавқулодда эмас, чунки валюта курсининг барқарор эмаслик шароитида бу одатдаги фойда ва зарар ҳисобланади.

Демак, қуйидаги моддалар фавқулодда фойда ва зарарларга киритилмайди: дарғумон дебитор қарзларни ҳисобдан чиқарилиши ёки шу мақсад учун ташкил қилинган резерв; валюта муомалаларидан ёки курслар фарқидан олинган даромад ёки йўқотишлар; нархлардаги тузатишлар; активлар қийматини қайтадан баҳолашдан олинган натижа, солиқ суммалари бўйича тузатишлар; олдинги йиллар фойдаси ёки зарари.

Хорижий амалиётда фавқулодда зарарларга қуйидагилар киритилади: табиий офатлардан кўрилган йирик йўқотишлар; сиёсий воқеалар, масалан, уруш, инқилоблар натижасида йўқотишлар; мазкур давлатнинг қонуниятчилигидаги ўзгаришлар, национализация қилиш, маълум бир фаолиятни тақиқлаш ва бошқалар натижасидаги йўқотишлар.

Шуни ҳам айтиш керакки, тегишли модда фавқулодда ҳолатга тўғри келиши ва келмаслигига корхона фаолият кўрсатаётган ташқи муҳит ҳам таъсир қилади. Масалан, гўзани қатор орасига ишлов берадиган пайтда совуқдан нобуд бўлиш ҳолати жанубий вилоятлар учун фавқулодда ҳолат, чунки у ерларда апрел - май ойларида гўзани совуқ уриб кетиши яқин орада такрорланмайдиган фавқулодда ҳолат бўлса, шимолий вилоятлар учун буни одатдаги ҳолат деб таърифлаш мумкин.

Фойда ва зарарлар суммасининг ҳажми фавқулодда воқеаларга ўтказиш ва ўтказмаслик учун сабаб бўлолмайди.

Фавқулудда фойда ва зарарларни алоҳида ажратиб ҳисобга олишдан мақсад ҳисобот даври ичида корхона фаолияти натижасини объектив акс эттиришдир.

Фавқулудда воқеалар содир бўлганда бу воқеалардан олинган фойда ва зарарлар қуйидаги счетларда ҳисобга олинади:

9710 «Фавқулуддаги фойдалар»

9720 «Фавқулуддаги зарарлар»

Булар транзит счетлар бўлиб 9710- пассив, 9720- актив счетларига мансубдир.

Фавқулудда воқеалардан олинган даромадлар суммасига 9710 «Фавқулуддаги фойдалар» смети кредитланиб турли счетлар дебетланади. Содир бўлган зарар суммасига эса 9720 «Фавқулуддаги зарарлар» смети дебетланиб турли счетлар кредитланади.

Бу счетларнинг дебет ва кредит оборотлари ҳисобот даври охирида қуйидаги проводкалар билан якуний молиявий натижага ўтказилади:

Фавқулудда воқеалардан олинган фойда суммасига-

Д-т 9710 «Фавқулуддаги фойдалар»

К-т 9910 «Якуний молиявий натижа».

Фавқулудда воқеалардан содир бўлган зарар суммасига-

Д-т 9910 «Якуний молиявий натижа»

К-т 9720 «Фавқулуддаги зарарлар».

13.7. ЯКУНИЙ МОЛИЯВИЙ НАТИЖА ВА ТАҚСИМЛАНМАГАН ФОЙДА (ҚОПЛАНМАГАН ЗАРАР) ҲИСОБИ

Одатда корхона фаолиятининг якуний молиявий натижаси йил охирида аниқланади. Бунинг учун корхона бухгалтериясида 9910 «Якуний молиявий натижа» смети очилади. Бу счет ҳисобот йилида корхона фаолиятининг якуний молиявий натижасини шаклланиши тўғрисидаги ахборотни умумлаштириш учун тайинланган.

Якуний молиявий натижа (фойда ёки зарар) қуйидагича аниқланади: асосий фаолиятдан олинган молиявий натижа (фойда) га молиявий фаолиятдан олинган даромад ва фавқулуддаги фойда суммаси қўшилади ва шу фаолиятлардан содир бўлган зарар (харажат) лар олиб ташланади.

9910 «Якуний молиявий натижа» смети транзит бўлиб актив - пассив счетларга мансуб. Дебети бўйича зарар (харажат) лар, кредити бўйича - корхонанинг фойдаси акс эттирилади. Бу счетнинг дебет обороти билан кредит оборотини солиштириш йўли билан ҳисобот давридаги якуний молиявий натижа аниқланади.

Ҳар бир ҳисобот даврининг охирида 9910 «Якуний молиявий натижа» счетининг дебет ва кредит томонлари кўрсаткичлари жамланиб бу счетнинг умумий сальдоси ҳисоблаб чиқарилади. Ҳисоблаб топилган сальдо ҳисобот даврида солиққа тортилгунга қадар бўлган умумий баланс фойдаси (ёки зарари) ни кўрсатади.

Ҳисобот йилининг охирида 9810 «Даромад (фойда) солиғи бўйича харажатлар», 9820 «Фойдадан бошқа солиқлар ва йиғимлар бўйича харажатлар» счетларида фойда (даромад) дан ҳисобланган умумий сумма акс эттирилади. Йиллик ҳисоботни тузишда хотима проводкалар билан ҳисобланган солиқ ва йиғимлар суммаси, илгари айтилганидек, қуйидаги проводка билан ҳисобдан чиқарилади:

Д-т 9910 «Якуний молиявий натижа»

К-т 9810 «Даромад (фойда) солиғи бўйича харажатлар»

К-т 9820 «Фойдадан ҳисобланган бошқа солиқлар ва йиғимлар бўйича харажатлар»

9910 «Якуний молиявий натижа» счетида қолган соф фойда (ёки зарар) суммаси қуйидаги проводка билан тақсимланмаган фойдага ўтказилади:

Соф фойда суммасига - Д-т 9910 «Якуний молиявий натижа», К-т 8710 «Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)». Зарар суммасига -

Д-т 8710

К-т 9910 «Якуний молиявий натижа» смети.

Корхона фаолиятининг бошидан йиғиб келинган ва ҳисобот даврида содир бўлган мавжуд тақсимланмаган фойда ёки қопланмаган зарар суммасининг ҳаракати тўғрисидаги ахборотлар қуйидаги счетларда ҳисобга олинади:

8710 «Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)»

8720 «Жамғарилган фойда (қопланмаган зарар)».

Бу счетлар назарий жиҳатдан пассивдир, лекин амалиётда 8710- счет дебет сальдога ҳам эга бўлиши мумкин, яъни корхона ҳисобот даврини зарар билан якунлаши ҳам мумкин.

Жамғарилган фойда - бу ҳар қандай зарарлар, дивидендлар ва мулкдорлар қарори бўйича ҳусусий капиталга реинвестиция қилинган суммалар чиқарилиб ташлангандан қолган хўжалик юритувчи субъектнинг фаолиятини бошидан бошлаб олган соф фойдасидир.

8710 «Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)» счетида корхонанинг ҳисобот йили бўйича тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари) ҳисобга олинади.

Дивидендлар ва мулкдорлар қарорига биноан бошқа ажратмалар қилингандан сўнг ҳисобот йилининг тақсимланмаган фойдаси 8710 «Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)» сечтидан 8720 «Жамғарилган фойда (қопланмаган зарар)» сечтига ўтказилади.

Илгари айтганимиздек, 8710 «Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)» сечти, агар хўжалик фаолиятидан олинган фойдасидан зарарлари ва тўланган дивидендлари кўп бўлса, дебет сальдога ҳам эга бўлиши мумкин. Бундай ҳолларда зарар суммаси қуйидаги проводка билан жамғарилган фойдани камайитиришга ўтказилади:

Д-т 8720 «Жамғарилган фойда (қопланмаган зарар)»

К-т 8710 «Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)».

Тақсимланмаган фойдадан резерв капиталини шакллантириш учун ажратилади. Бунда қуйидагича проводка берилади:

Д-т 8710 «Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)»

К-т 8520 «Резерв капитали».

Тақсимланган фойдадан дивидендлар ҳисобланса 8710- сечт дебетланиб 6610- «Тўланадиган дивидендлар» сечти кредитланади.

Дивидендлар тўланганда 6610 «Тўланадиган дивидендлар» сечти дебетланиб қуйидаги сечтлар кредитланади:

5010, 5110, 5210- сечтлар - пул маблағлари билан тўланса;

9010 «Маҳсулот сотишдан олинган даромадлар» сечти - сотиш баҳосида ишлаб чиқарилган маҳсулот билан тўланса. Шу билан бирга натура шаклида тўланган маҳсулотнинг ҳақиқий таннархига 9110 «Сотилган тайёр маҳсулотлар таннархи» сечти дебетланиб 2810 «Омбордаги тайёр маҳсулотлар» сечти кредитланади.

4610 «Устав капиталига таъсисчиларнинг улушлари бўйича қарзи» сечти - дивидендлар акциялар билан тўланса.

9910 «Якуний молиявий натижа» сечтининг синтетик ва аналитик ҳисоби 15-журнал - ордерида юритилади. Бу журнал - ордерга ёзиш учун асос бўлиб бухгалтериянинг маълумотномаси, банкнинг ҳисоб - китоб сечти ва бошқа сечтлардан берган кўчирмаси ва бошқа ҳужжатлар ҳисобланади.

Чорак ва ҳисобот йили охирида журнал - ордер кўрсаткичлари чорак ва йиллик ҳисобот шаклларини тузиш учун асос бўлиб ҳисобланади.

13.8. МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАР ТЎҒРИСИДА ҲИСОБОТ

А. Умумий кўрсатмалар

Молиявий ҳисобот корхона фаолияти тўғрисидаги ахборотнинг асосий манбаи бўлиб ҳисобланади. Корхонанинг ички ишлаб чиқариш бухгалтерия ҳисоби билан танишиш имкониятига эга бўлмаган акционерлар ва бошқа инвесторларга ўхшаган бир қанча ташқи фойдаланувчилар учун молиявий ҳисобот ахборот олишнинг ягона манбаидир. Шунинг учун у компания инвесторларига барча зарур ахборотларни берадиган бўлиши керак.

Ҳисоботнинг асосий шакллари бўлиб корхонанинг баланси ва фойдаси (2-шакл молиявий натижалар) тўғрисидаги ҳисоботи ҳисобланади.

Харажатлар таркиби тўғрисидаги Низом молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот билан узвий боғланган бўлиб, молиявий натижалар тўғрисидаги олдинги ҳисоботнинг моҳияти ва тузилишини жиддий ўзгаришига олиб келади.

Молиявий натижалар тўғрисидаги янги ҳисобот шаклини олдингисига қараганда ўзгаришини қуйидагилар тақазо этади: бозор шароитида молиявий ҳисоботдан янги фойдаланувчилар, даставвал акционерлар, шунингдек бошқа инвесторларнинг вужудга келиши, корхона менежерларининг янги ахборотларга бўлган талабларини вужудга келиши; молия бозорларининг асосий талаблари ва хўжаликни бошқариш эҳтиёжларига жавоб берадиган фойда тўғрисидаги ҳисобот тузилмасини ишлаб чиқиш зарурияти ва шу кабилар.

Фойда ва зарарлар тўғрисидаги янги ҳисобот шаклини амалга тадбиқ этиш билан боғлиқ бўлган ўзгаришлар қуйидагилардан иборат:

- бундан буёққа сотилган маҳсулот таннархига фақат мазкур ҳисобот даврида сотилган маҳсулотга тегишли ишлаб чиқариш тоифасидаги харажатлар қўшилади. Қолган харажатлар операция харажат моддалари бўйича давр харажатларига қўшилади;

- илгари корхона тасарруфидан қолган фойда ҳисобидан қопланадиган моддалар ҳозир харажат моддалари ҳисобланади, лекин корхонанинг солиққа тортиладиган базасидан чегирилмайди.

Б. Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботдан ташқи ва ички фойдаланувчиларнинг талаблари.

Харажатлар таркиби тўғрисидаги Низом молиявий ҳисоботлар кўрсаткичлари билан маҳкам боғланган бўлиб унинг ички ва ташқи фойдаланувчилар учун фойдалилигига бевосита таъсир қилади. Харажатлар таркиби тўғрисидаги Низом корхонанинг иш фаолияти самарадорлигини таърифловчи бир қанча асосий кўрсаткичларни ҳисоблашга услубий ёндашишни таъминлайди.

Бу кўрсаткичлар қуйидагилардан иборат:

1. Ялпи (ёки соф) фойда (ЯФ);
2. Маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархи (ИТ);
3. Сотишдан олинган ялпи фойда (СЯФ);
4. Давр харажатлари (ДХ);
5. Асосий фаолиятдан олинган фойда (зарар) (операцион фойда ёки операцион зарар) (ОФ);
6. Молиявий фаолиятдан олинган фойда ёки зарар (МФ);
7. Одатдаги хўжалик фаолиятидан олинган фойда (зарар) (ОФФ);
8. Фавқулудда фойда ва зарарлар (ФФ);
9. Солиқ тўлангунгача олинган фойда (зарар) (СТФ);
10. Солиқ тўлангандан кейинги соф фойда (соф зарар) (СФ).

Бозор шароитида ташқи фойдаланувчилар ва менежерларни айнан шу ахборотлар қизиқтиради.

Фойда тўғрисидаги ҳисоботдан ички фойдаланувчи корхона менежерларнинг талаблари бири - бирига боғлиқ икки асосий гуруҳ омиллари билан белгиланади: бошқарув қарорлари самарадорлигини ошириш вазифалари ва ташқи фойдаланувчилар талаблари.

Ташқи фойдаланувчиларни асосан маҳсулот (иш, хизматлар сотиш самарадорлиги, активларнинг самарадорлиги, хусусий капиталнинг самарадорлиги ва бир акциянинг самарадорлиги қизиқтиради.

Шунингдек умумий кўрсаткичлар ичида давр харажатларининг салмоғи ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бу кўрсаткичлар ташқи фойдаланувчиларга корхонани молия бозорида рақобатдошлик ва унинг молия - хўжалик сиёсатини рационал олиб бораётганлигини баҳолаш имкониятини беради. Молиявий ҳисоботнинг юқорида айтиб ўтилган ва бошқа кўрсаткичлари ташқи инвесторлар учун қандай аҳамиятга эга эканлигини тушунган корхона менежерлари бошқарув қарорларини қабул қилишда бу кўрсаткичларни юқори даражада ушлаб ташқи инвесторлар ва бошқа қизиқувчи (харидорлар ва мол юборувчи) томонлар учун ўз корхонасининг кўркам қиёфасини сақлаб қолишга ҳаракат қилади.

Ички бошқарув қарорларини қабул қилишда менежерлар даромад ва харажатларнинг аниқ таснифини билиши ва бу ахборотларни таҳлил қилиш учун уларни қулай шаклда тезкор олиши керак.

Даромад ва харажатларнинг аниқ таснифи шунинг учун зарурки:

биринчидан, давр ичида даромаднинг асосий қисми қайси манбадан олинганлигини аниқлаш учун;

иккинчидан, маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархини давр харажатларидан ажратиб олиш учун;

учинчидан, доимий ва ўзгарувчан харажатларини ажратиб олиш учун.

В. Самарадорлик кўрсаткичларини таҳлили

Мутлоқ кўрсаткичлардан ташқари, фойда тўғрисидаги ҳисобот ҳисоботдан фойдаланувчилар ва молиявий бозорлар учун зарур бўлган қатор кўрсаткичларни ҳисоблаш ва таҳлил қилиш имкониятини беради. Буларга, хусусан, самарадорлик кўрсаткичлари киради.

Самарадорлик коэффициентлари компания фаолиятини қанчалик фойдалилигини кўрсатади. Бу коэффициентлар олинган фойдани сарфланган маблағларга бўлган нисбатини, ёки олинган фойдани сотилган маҳсулот ҳажмига бўлган нисбатини ҳисоблаш йўли билан топилади. Модомики, корхоналар ҳисоботида фойданинг бир қанча кўрсаткичлари акс эттилар экан, ундан фойдаланувчилар таҳлил қилиш мақсадларига қараб самарадорликнинг турли жаҳдаларини ҳисоблаб чиқишлари мумкин.

Кўпроқ фойдаланиладиган кўрсаткич бўлиб корхонанинг барча активларини самарадорлиги, маҳсулот (иш, хизмат) лар сотиш самарадорлиги, хусусий капиталининг самарадорлиги, акциянинг фойдалилиги ҳисобланади.

Барча активларнинг самарадорлиги (АС) соф фойдани (СФ) корхона активларининг (А) ўртача йиллик қийматига бўлиш йўли билан типилади. $АС = СФ : А$. Бу коэффициент 1 сўм фойда олиш учун фирмага неча сўм зарур бўлганлигини кўрсатади. Бу кўрсаткич корхонанинг рақобатдошлигини асосий индикаторларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Рақобатдошлик даражаси таҳлил қилинаётган корхонанинг барча активлари самарадорлигини ўртача тармоқ коэффициентига таққослаш йўли билан аниқланади.

Маҳсулот (иш, хизмат) лар сотиш самарадорлиги (СС) фойдани сотилган маҳсулот (иш, хизмат) лар ҳажмига бўлиш йўли билан топилади.

Маҳсулот (иш, хизмат) лар сотиш самарадорлигини икки асосий кўрсаткичлари мавжуд: сотишдан олинган ялпи фойда бўйича ҳисоблаш (СЯФ) $х СС = СЯФ : СЯТ$, бу ерда фойда СЯТ - сотишдан олинган ялпи тушум ва соф фойда (СФ) бўйича ҳисоблаш $СС (с) = СФ : СЯТ$.

Биринчи кўрсаткич корхонанинг нарх шаклланиш сиёсатидаги ўзгаришни, сотилган маҳсулот таннархини назорат қилиш қобилиятини акс эттиради.

Коэффициентнинг динамикаси нархларни қайтадан кўриб чиқиш ёки материал - ишлаб чиқариш заҳираларидан фойдаланиш устидан назоратни кучайтириш зарурлигидан далолат беради. Бу кўрсаткични таҳлил қилиш жараёнида унинг даражасига материал ишлаб чиқариш заҳираларини ҳисобга олиш усулини жиддий таъсир этишини инobatга олиш керак.

Молиявий ахборотларни таҳлил қилишнинг бу қисмида аҳамиятлироқ бўлиб соф фойданинг маҳсулот сотишдан тушган ялпи тушумга бўлган нисбати ҳисобланади. Бу коэффициент маҳсулот сотишдан тушган ҳар бир сўм неча сўм соф фойда берганини кўрсатади.

Хусусий капитал самарадорлиги (ХКС) соф фойдани (СФ) хусусий капиталнинг (ХК) ўртача йиллик суммасига бўлган нисбати билан аниқланади. $ХКС = СФ : ХК$. Хусусий капитал устав капитали, қўшимча капитал, резерв капитали ва жамғарилган фойда йиғиндисидан иборат. Хусусий капиталнинг самарадорлик кўрсаткичи мулкдорлар томонидан инвестиция қилинган капиталдан фойдаланиш самарасини аниқлаш, ва бу маблағни бошқа қимматли қоғозларга қўйганда қанча даромад олишини таққослаш имкониятини беради.

Бозор фаоллиги коэффициентлари компания акцияларини қиймати ва даромадлигини таърифловчи бир қанча кўрсаткичларни ўз ичига олади. Бу гуруҳда асосий кўрсаткичлар бўлиб бир акцияга тўғри келадиган фойда, бир акциянинг баланс қиймати, бир акциянинг даромадлиги ва бошқалар ҳисобланади.

Бир акциянинг самарадорлик кўрсаткичи соф фойда суммасини муомаладаги оддий акцияларнинг умумий миқдорига бўлиш йўли билан аниқланади. Муомаладаги акциялар миқдори жами чиқарилган акциялар миқдоридан портфелдаги акциялар миқдорини олиб ташлаш йўли билан аниқланади. Башарти компанияда имтиёзли акциялар бўлса, олдин соф фойда суммасидан имтиёзли акцияларга тўланадиган дивидендлар суммаси чиқариб ташланади.

Шундай қилиб бир акцияга тўғри келадиган фойда қуйидаги шаклда аниқланади:

Бир акцияга тўғри келадиган фойда (АФ) = соф фойда - имтиёзли акциялар бўйича дивидендлар: муомаладаги оддий акциялар миқдори.

Г. Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботни тузиш тартиби

Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот 3 - Бухгалтерия Ҳисоби Миллий Андазаси «Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот» га биноан жорий бухгалтерия маълумотлари бўйича тузилади.

Қуйида Адлия Вазирлигида 2003 йил 24 январда 1209-сон билан рўйхатдан ўтган Ўз Р Молия Вазирлигининг 27 декабрдаги 140-сонли буйруғи билан тасдиқланган молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботнинг шакли келтирилади.

Корхона _____
 Тармоқ _____
 Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот
 200_ йил _____ дан _____ гача

Кўрсаткичлар номи	Сатр тури	Утган йилнинг шу даврида		Ҳисобот даврида	
		даромад (фойда)	харажатлар (зарарлар)	даромад (фойда)	харажатлар (зарарлар)
1	2	3	4	5	6
Маҳсулот (товар, иш ва хизмат) ларни сотишдан соф тушум	010		х		х
Сотилган маҳсулот (товар, иш ва хизмат) лар таннари	020	х		х	
Маҳсулот (товар, иш ва хизмат) лар сотишнинг ялпи фойдаси (зарари) (сатр. 010-020)	030		х		х
Давр харажатлари, жами (сатр. 050+060+070+080), шу жумладан:	040	х		х	
Сотиш харажатлари	050	х		х	
Маъмурий харажатлар	060	х		х	
Бошқа операцион харажат	070	х		х	
Келгусида солиққа тортиладиган базадан чегириладиган ҳисобот даври харажатлари	080	х		х	
Асосий фаолиятдан бошқа даромадлари	090		х		х
Асосий фаолиятнинг фойдаси (зарари) (сатр. 030-040+090)	100				
Молиявий фаолиятнинг даромадлари, жами (сатр. 120+130+140+150+160), шу жумладан:	110		х		х
Дивидендлар шаклидаги даромадлар	120		х		х
Фоишлар шаклидаги даромадлар	130		х		х
Узоқ муддатли ижара (молиявий лизинг)дан даромадлар	140		х		х
Валюта курси фаркидан даромадлар	150		х		х
Молиявий фаолиятнинг бошқа даромадлари	160				
Молиявий фаолият бўйича харажатлар (сатр. 180+190+200+210), шу жумладан:	170	х		х	
Фоишлар кўринишидаги харажатлар	180	х		х	
Узоқ муддатли ижара (молиявий лизинг) бўйича фоишлар кўринишидаги харажатлар	190	х		х	
Валюта курси фаркидаги зарарлар	200	х		х	
Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар	210	х		х	
Умумҳўжалик фаолиятининг фойдаси (зарари) (сатр. 100+110-170)	220				
Фавқуллоддаги фойда ва зарарлар	230				
Даромад (фойда) солигини тўлаунга қадар фойда (зарар) (сатр.220+/-230)	240				
Даромад (фойда) дан солиғи	250	х		х	
Фойдадан бошқа солиқлар ва йиғимлар	260	х		х	
Ҳисобот даврининг соф фойдаси (зарари) (сатр. 240-250-260)	270				

Ҳисоботнинг 010 - сатри 9000 «Асосий (операцион) фаолиятнинг даромадларини ҳисобга олувчи счетлар» счетининг тегишли (9010 - 9030) счетларидан олинади. Бу счетларнинг суммасидан 9040 ва 9050-счетларининг суммаси чиқариб ташланади.

Асосий фаолияти мулкларни ижарага бериш бўлган корхоналар 1-сатрда ҳисобланган ижара ҳақи (лизинг тўлови) суммасини кўрсатади.

Воситачилик (даллолчилик) билан шуғулланадиган корхоналар 010-сатрда комиссия йиғимлар суммасини акс эттиради.

020 - сатр суммаси 9100 - «Сотилган маҳсулот (товар, иш, хизмат)ларнинг таннархини ҳисобга олувчи счетлар» счетининг тегишли счетлари (9110 - 9130) дан олинади.

Савдо корхоналари бу сатрда сотилган товарларнинг сотиб олиш қийматини акс эттиради. Хизмати учун ҳақ оладиган воситачи корхоналар бу сатрни тўлдирмайди.

030 - сатр суммаси 010 - сатр суммасидан 020 - сатр суммасини айириб ташлаш йўли билан топилади.

040 - сатрда, 050, 060, 070, 080-сатрларнинг жами суммаси акс эттирилади.

050 - сатрда 9410 «Сотиш харажатлари» сметида ҳисобга олинган сотиш харажатлари акс эттирилади.

060 - сатрда 9420 «Маъмурий харажатлар» сметида ҳисобга олинган сумма акс эттирилади.

070 - сатрда 9430 «Бошқа операцион харажатлар» сметида ҳисобга олинган сумма акс эттирилади.

080 - сатрда 9440 «Келгусида солиқ солинадиган базалан чиқариладиган ҳисобот даври харажатлари» сметида ҳисобга олинган сумма акс эттирилади.

090 - сатрнинг суммаси 9300 «Асосий фаолиятнинг бошқа даромадларини ҳисобга олувчи счетлари» счетининг тегишли счетлари (9310-9390) дан олинади.

100 - сатрнинг суммаси 030 - сатр суммасидан 040 - сатр суммасини олиб ташлаб 090 - сатр суммасини қўшиш йўли билан топилади.

110 - сатрда 120, 130, 140, 150, 160 - сатрларнинг жами суммаси акс эттирилади.

120 - сатрда 9520 «Дивидендлар кўринишидаги даромадлар» счетининг суммаси акс эттирилади.

130 - сатрда 9530 «Фоизлар кўринишидаги даромадлар» счетининг суммаси акс эттирилади.

140 - сатрда 9550 «Узоқ муддатли ижарадан олинган даромадлар» счетининг суммаси акс эттирилади.

150 - сатрда 9540 «Валюталар курслари фарқларидан даромадлар» счетининг суммаси кўрсатилади.

160 – сатрда 9510 «Роялти кўринишидаги даромадлар», 9560 «Қимматли қоғозларни қайта баҳолашдан даромадлар» ва 9590 «Молиявий фаолиятнинг бошқа даромадлари» счетларининг маълумотлари акс эттирилади.

170 – сатрда 180, 190, 200, 210 – сатрлар жами суммаси акс эттирилади.

180 – сатрда 9610 «Фоизлар кўринишидаги харажатлар» счегида ҳисобга олинандиган банк кредитлари ва қарзлар бўйича тўланган фоизлар суммаси акс эттирилади.

190 – сатрда 9610 «Фоизлар кўринишидаги харажатлар» счегида ҳисобга олинандиган узоқ муддатли ижара (молиявий лизинг) бўйича тўланган фоизлар акс эттирилади.

200 – сатрда 9620 «Валюталар курслари фракларидан зарар» счегида ҳисобга олинандиган валюта муомалалари бўйича салбий курс фарқлари суммаси акс эттирилади.

210 – сатрда 9630 «Қимматли қоғозларни чиқариш ва тарқатиш бўйича харажатлар» ва 9690 «Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар» счетларининг маълумотлари акс эттирилади.

220 – сатрнинг суммаси 100 – сатр суммасига 110 – сатр суммасини қўшиб 170 – сатр суммасини олиб ташлаш йўли билан топилади.

230 – сатрнинг «Даромад (фойда)» хонаси 9710 «Фавқулоддаги фойдалар» счегининг маълумотларига асосан тўлдирилади, «Харажатлар (зарар)» хонасига ёзиш учун маълумот 9720 «Фавқулоддаги зарар» счегидан олинади.

240 – сатрнинг суммаси 220 – сатр суммасига 230 – сатр суммасини қўшиб ёки олиб ташлаш йўли билан топилади. Бу маълумот 9910 «Якуний молиявий натижа» счегининг суммасига тенг бўлиши керак.

250 – сатр суммаси 9810 «Даромад (фойда) солиғи бўйича харажатлар» счеги маълумотидан олинади.

260 – сатр суммаси 9820 «Фойдадан ҳисобланган бошқа солиқлар ва йиғимлар бўйича харажатлар» счеги маълумотидан олинади.

Амалдаги қонунчиликка биноан алоҳида тартиб бўйича солиққа тортиладиган корхоналар 260 – сатрда ҳисобланган ягона солиқ, яъни тушумдан солиқ, вақтинчалик даромаддан олинандиган ягона солиқ, ягона ер солиғи суммасини акс эттиради.

270 – сатр суммаси 240 – сатр суммасидан 250 ва 260 – сатрлар суммасини олиб ташлаш йўли билан аниқланади.

Д. Солиққа тортиладиган базани аниқлаш тартиби

Корхона ҳисобот давридаги барча даромад ва харажатларини ҳисоблаб чиқиб солиққа тортилгунча бўлган фойдасини аниқлангандан сўнг олинган натижага солиқ қонунчилигига биноан тузатиш киритиши керак.

Харажатлар таркиби тўғрисидаги Низомни қабул қилиш муносабати билан солиққа тортиладиган фойда (даромад) фақат ҳисоблаш йўли билан аниқланиши мумкин.

Бунда «Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот» (2-шакл) нинг 240 - қаторида келтирилган фойдадан солиқ тўлагунча умумий молиявий натижа асос қилиб олинади.

Солиққа тортиладиган базани аниқлаш схемасининг умумий кўриниши қуйидагича:

$$\begin{array}{|c|} \hline \text{Солиққа тортилгунча} \\ \text{бўлган фойда ёки зарар} \\ \hline \end{array} + \begin{array}{|c|} \hline \text{Доимий тафовутлар} \\ \text{(1- илова)} \\ \hline \end{array} \pm \\
 \pm \begin{array}{|c|} \hline \text{Вақтлар бўйича} \\ \text{тафовутлар (2- илова)} \\ \hline \end{array} = \begin{array}{|c|} \hline \text{Солиққа} \\ \text{тортиладиган база} \\ \hline \end{array}$$

Демак, солиққа тортиладиган фойда (даромад)ни топиш учун 240 - (фойдадан солиқ тўлагунча умумий молиявий натижа) қатор суммасига 1 ва 2 - иловага асосан тузатиш киритиш керак. Қўшимча солиққа тортиладиган харажат моддалари харажатлар таркиби тўғрисидаги Низомнинг 1 ва 2 - иловаларида батафсил берилган. Бу иловалар бўйича солиққа тортиладиган харажатлар 2000, 2300, 2500, 9400 - счетларнинг тегишли счетларида ҳисобга олиниши муносабати билан, уларни алоҳида ведомостда гуруҳлаш зарур.

200_ йил 1 - январдан _____ 200_ йил _____ гача солиққа тортиладиган базага қўшимча киритиладиган харажатлар ведомости

Тартиб №	Харажат моддаларининг номи ва коди	Асос (илованинг номери ва коди)	Ушбу модда акс эттирилган бухгалтерия ҳисоби смети	Сумма, сўм
----------	------------------------------------	---------------------------------	--	------------

012 - балансдан ташқари сёт

Келгусида солиққа тортиладиган базадан чегириладиган ҳисобот даври харажатларига эга бўлган корхоналар, бундай харажатлар ҳисобини 012 «Келгуси даврлар солиққа тортиладиган базадан чегириладиган харажатлар» балансдан ташқари сметида юритади. Бундай ҳисоб у ёки бу харажатларни келажакда солиққа тортиладиган базадан камайтириш ёддан кўтарилмаслиги ва солиқ хизматчилари учун бундай солиққа тортиладиган базадан чегирманни қонунийлигини исботлаш учун зарур.

012- сёт бўйича аналитик ҳисобни тегишли регистрларда шундай ташкил этиш керакки, у солиққа тортиладиган базадан чегириладиган харажат моддалари, харажатлар таркиби тўғрисидаги Низомга биноан ҳисоблаб чиқилган суммаси ва уларнинг солиққа тортиладиган базадан чегириш муддатлари тўғрисидаги ахборотлар билан таъминлансин.

Солиққа тортиладиган базани аниқлаш ҳисоби қуйидаги шаклда тузилади.

_____ 200__ йил учун фойда (даромад) солиғини ҳисоби
 минг сўм

Тар- тб №	Кўрсаткичлар	Қатор №	Сумма
1	2	3	4
1.	Солиққа тортилгунча бўлган молиявий натижа (Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботнинг 240- қатори)	010	
2.	Солиққа тортиладиган базага қўшиладиган харажатлар (харажатлар таркиби тўғрисидаги Низомнинг 1- иловасига биноан)	020	
3.	Мазкур ҳисобот даврида солиққа тортиладиган базадан чегирилмайдиган харажатлар (9440- счётида ҳисобга олинган харажатлар, 2- иловага биноан)	030	
4.	Мазкур ҳисобот даврида солиққа тортиладиган базадан чегириладиган олдин қилинган харажатлар (012- балансдан ташқари счёт бўйича махсус ҳисоб-китоб)	040	
5.	Солиққа тортиладиган базага қўшиладиган харажатлар (030 қатор - 040 қатор)	050	
6.	Акциялар ва бошқа қимматли қорғозлар бўйича дивидендлар (фоизлар), шунингдек бошқа корхоналар фаолиятида улуш қўшиб қатнашишдан олинган даромадлар	060	
7.	Солиққа тортиладиган база (010+020+050-060- қаторлар)	070	
8.	Амалдаги солиқ қонунчилигига биноан солиққа тортиладиган базанинг камайиши (енгиллик бўйича маълумот келтирилади)	080	
9.	Солиққа тортиладиган фойда (даромад) (070-080- қаторлар)	090	
10.	Фойда (даромад)дан ажратиладиган солиқ ставкаси	100	
11.	Фойда (даромад) дан ажратма солиғи ставкасини тузатилиши	110	
12.	Бюджетга тўлашга тегишли фойда (даромад) дан ажратма солиғи суммаси: (090- қатор х 110- қатор : 100%)	120	
13.	Бюджетга ҳисобланди	130	
14.	Муддати бўйича қўшимча ҳисоблаш	140	
15.	Камайтирилиши	150	

Корхона (ташкilot) раҳбари _____ (имзо)
 Бош бухгалтер _____ (имзо)

13.9. ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ

Таянч иборалар	
Тақдим этилган счетлар	Роялтидан даромадлар
Сотишдан олинган соф тушум	Валюта курс фарқлари
Молиявий фаолият даромади	Сотиб олинган акциялар
Сотилган товар қайтарилиши	Фавқулодда фойда
Харидорларга берилган чегирма	Фавқулодда зарар
Якуний молиявий натижа	Тақсимланмаган фойда
Операцион даромадлар	Жамғарилган фойда
Қайтарилмайдиган молиявий ёрдам	Соф фойда

ЎЗИНИ-ЎЗИ ТЕКШИРИШ САВОЛЛАРИ

- 13.1. А. Даромадлар харажатлар таркиби тўғрисидаги Низомнинг қайси бўлимларида акс эттирилади?
Б. Молиявий натижаларни шаклланиши қайси счетларда акс эттирилади?
В. Маҳсулот (иш, хизмат, товар) лар сотиш қайси счетларда ҳисобга олинади?
- 13.2. А. Маҳсулот (иш, хизмат, товар) лар сотиш счетлари қандай проводкалар билан ёпилади?
Б. Сотишдан қайтарилган товарлар бўйича қандай проводкалар берилади?
В. Харидорларга берилган чегирмалар бўйича қандай проводка берилади?
- 13.3. А. Асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар қайси счетларда ҳисобга олинади?
Б. Асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар бўйича қандай проводкалар берилади?
В. Асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадларни ҳисобга оладиган счетлар қандай ёпилади?

- 13.4. А. Молиявий фаолиятдан олинадиган фойда қайси
сметларда ҳисобга олинади?
Б. Молиявий фаолият муомалаларига қандай
проводкалар берилади?
В. Молиявий фаолиятдан олинадиган фойдани ҳисобга
оладиган сметлар қандай ёпилади?
- 13.5. А. Молиявий фаолият харажатлари қайси сметларда
ҳисобга олинади?
Б. Молиявий фаолият харажатларига қандай
проводкалар берилади?
В. Молиявий фаолият харажатларини ҳисобга
оладиган сметлар қандай ёпилади?
- 13.6. А. Фавқулудда фойда ва зарарга ўтказилишининг
қандай шартлари бор?
Б. Фавқулудда фойда ва зарарлар қайси сметларда
ҳисобга олинади ва улар қандай ёпилади?
В. Якуний молиявий натижа қандай аниқланди?
- 13.7. А. Тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар) қайси
сметда қандай проводка билан ташкил этилади?
Б. Тақсимланмаган фойдани ишлатилишига қандай
проводкалар берилади?
В. Жамғарилган фойда нима ва у қандай ташкил
этилади?
- 13.8. А. Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботдан ички
ва ташқи фойдаланувчилар кимлар?
Б. Фойданинг қандай самарадорлик кўрсаткичларини
биласиз?
В. Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботни қандай
асосий кўрсаткичларини биласиз?

КОРХОНАЛАРНИ ХУСУСИЙЛАШТИРИШ БЎЙИЧА МУОМАЛАЛАР ҲИСОБИ

14.1. УМУМИЙ КЎРСАТМАЛАР

Хусусийлаштириш – давлат тасарруфидан чиқариш, яъни маълум миқдорда ҳақ олиш ёки маълум шартларни бажариш мақсадида давлат мулкани хусусий шахсларга, жамоаларга, акционерларга бериш. Улар корхона ходимлари ва бошқа юридик ва жисмоний шахслар (сотиб олувчи қатнашчилари) бўлиши мумкин.

Давлат мулки объектларини давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёни Ўзбекистон Республикасининг «Давлат тасарруфидан чиқариш хусусийлаштириш тўғрисида»ги қонуни асосида ишлаб чиқилган «Ўзбекистон Республикаси давлат мулки объектларини давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тартиби»га биноан амалга оширилади.

Давлат мулки давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш амалдаги қонунчиликка биноан давлат дастурлари, ҳукумат қонунларига асосан амалга оширилади.

Давлат мулкани давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш дастуридан ташқари меҳнат жамоалари, Ўзбекистон Республикаси, Ҳамдўстлик давлатлари ва бошқа хорижий давлатларнинг юридик ва жисмоний шахслари томонидан давлат мулкани, акциялар ва бошқа қимматли қоғозларни сотиб олиш ёки ижарага олиш тўғрисидаги аризаларига мувофиқ амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси фуқоролари, нодавлат юридик шахслар ва бошқа давлатларнинг юридик шахслари, меҳнат жамоалари ва Ўзбекистон Республикасининг Давлат мулкчилик қўмитаси мулкларни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш ташаббуси билан чиқиш ҳуқуқига эгадирлар.

Давлат корхоналарини хусусийлаштириш асосида ташкил этиладиган акционер жамиятлари, маъсулияти чекланган жамиятлар, бошқа хўжалик жамиятлари ва ширкатлар таъсисчилари бўлиб Ўзбекистон Республикаси Давлат мулкчилик қўмитаси, унинг ҳудудий бошқармалари, шунингдек ўз маблағларининг улушга қўйиш ва акциялар сотиб олишни хоҳловчи нодавлат юридик ва жисмоний шахслар ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасида объектларни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш қуйидаги шаклларда амалга оширилади:

- давлат корхоналарини хўжалик жамиятига ва ширкатларига айлантириш;

- давлат корхоналарини кейинчалик сотиб олиш имконияти билан ижара мулкига айлантириш;

- конкурс бўйича ва аукционга қўйиш, шунингдек Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига зид бўлмаган бошқа шаклда давлат мулкни нодавлат юридик ва жисмоний шахсларга сотиш. Бунда тавсия этиладиган мулк шаклини танлаб олиш Давлат мулк қўмитаси томонидан ишлаб чиқариш, тармоқнинг хусусиятлари, ишловчилар сони, асосий фондлар қиймати, ишлаб чиқариш жараёнини кооперациялаштириш ва меҳнат тақсмотини инобатга олган ҳолда амалга оширилади.

Қайта ташкил этилаётган корхонанинг маъмурияти томонидан қонунларни ва норматив ҳужжатларини тушунтириш, ошкорликни тўлиқ таъминлаш, давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисидаги ахборотни эълон қилиш, меҳнат жамоасини умумий мажлиси (конференцияси)ни ўтказиш, давлат мулк қўмитаси ёки унинг ҳудудий бошқармасига мулкчилик шаклини ўзгартириш бўйича ҳужжатлар пакетини ўз вақтида топширганлиги устидан назорат қилиш йўли билан тайёргарчилик ишларини ташкил этади.

Давлат тасарруфидан чиқариш ёки хусусийлаштириш тўғрисида қарор қабул қилингандан сўнг корхона ёки ташкилот барча зарур ишларни бажариш бўйича комиссия тузади. Комиссия таркиби корхона ёки ташкилот раҳбари томонидан тасдиқланади.

Корхона комиссияси белгиланган шаклда давлат тасарруфидан чиқаришда қатнашаётган субъектлари учун, шунингдек жамоатчилик учун корхонани давлат тасарруфидан чиқариш ёки хусусийлаштириш тўғрисидаги зарур бўлган ахборотларни тайёрлайди.

Ташкил этилган комиссия Ўзбекистон Республикаси Давлат мулки қўмитаси томонидан тасдиқланган дастурий график бўйича белгиланган муддат ичида қуйидагиларни ўз ичига оладиган давлат тасарруфидан чиқариш ёки хусусийлаштириш бўйича тадбирлар режасини ишлаб чиқади ва Ўзбекистон Республикаси Давлат мулки қўмитаси ва унинг ҳудудий бошқармаларига топширади:

- объектни давлат тасарруфидан чиқариш ёки хусусийлаштиришни муддатлари;

- объектнинг қиймати;

- башарти амалдаги тартиби ва объектни ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмаларидан фойдаланиш шартлари сақланиб қоладиган бўлса, корхонани қайтадан ташкил этиш лойиҳаси;

- тавсия этиладиган шакли ва ҳисоблашиш муддатлари;

- энгилликлар, шу жумладан давлат тасарруфидан чиқарилаётган ёки хусусийлаштирилаётган мулкнинг бир қисмини бепул бериш имконияти;

- инвентаризация ўтказиши ва корхона балансида турган мулкнинг баланс қиймати аниқланади, зарур бўлса бухгалтерия ҳисоботида белгиланган тартибда ўзгаришлар киритилади.

Давлат тасарруфидан чиқариш ёки хусусийлаштиришни бошланиш санасига тузилиб солиқ инспекцияси ва юқори орган томонидан тасдиқланган корхона баланси маълумотларига асосан инвентаризация ва мулкларни баҳолаш йиғма далолатномаси, хусусийлаштириш номунвий режасига биноан хусусийлаштириш режаси ва бошқа ҳисоблаш ҳужжатлари расмийлаштирилади; ташкил этилаётган корхонанинг устав капитали белгиланади; хусусий устав ва бизнес – режасининг лойиҳаси ишлаб чиқилади.

Тақдим этилган ҳужжатлар пакети Ўзбекистон Республикаси Давлат мулк қўмитасида ёки унинг ҳудудий бошқармасида белгиланган тартибда рўйхатга олинади ва давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш комплексини идора қилувчи Давлат мулк қўмитаси раисининг ёрдамчиси (ҳудудий бошқарув бошлиғи)га топширилади. У ўз навбатида бу ҳужжатларни 1 – 15 сонли иловада кўрсатилган тартибга мослигини текшириш ва корхонани қайта тузиш тўғрисида буйруқ тайёрлаш учун комплекс тармоқ бошқармаси (бўлими) га юборилади.

Корхона ёки унинг структуравий бўлимини давлат тасарруфидан чиқариш ёки хусусийлаштириш тўғрисидаги буйруқ лойиҳасини кўриб чиқиш учун эксперт комиссиясига берилади.

Эксперт комиссияси барча ҳужжатларни кўриб чиқади ва ўз мулоҳаза ва таклифлари билан ҳужжатлар пакетини тармоқлар бошқарма (бўлими) га қайтарилади. Бошқарма (бўлими) ҳужжатларга тегишли ўзгаришларни киритиб эксперт комиссияси ва юридик бўлими билан келишиб олингандан сўнг буйруқ лойиҳасини имзолашга топширади.

Давлат мулк қўмитаси ёки унинг ҳудудий органи раҳбарияти томонидан буйруқ тасдиқлангандан сўнг янги мулк эгасига мулкчилик ҳуқуқини тасдиқловчи давлат ордери берилади.

Қайта ташкил этилган корхона қонунчиликда белгиланган тартибда рўйхатдан ўтган вақтдан бошлаб юридик шахс ҳуқуқига эга бўлади.

Янги ташкил этилган (этиладиган) корхона зиммасида тўлашга тегишли бўлган (банк ссудалари, бюджетга, пенсия фондига, ходимларга, мол юборувчи ва бошқаларга) қарз мажбуриятлари сақланиб қолади.

Хусусийлаштириш жараёни ҳисобининг бошланиши бўлиб корхона мулк қийматларини инвентаризацияси ҳисобланади. Бу қийматликлар сотиб олишга тегишли давлат мулки бўлиб ҳисобланади.

Инвентаризация натижалари мулкни баҳолаш далолатномаси билан расмийлаштирилади. Қуйида бу далолатноманинг шакли келтирилади.

Корхона мулкни баҳолаш йиғма далолатномаси
200 йил «__» _____ ҳолатига

Кўрсаткичлар номи	Минг сўм
1. Корхонанинг баланси бўйича активлар жами шу жумладан:	31186
қолдиқ қиймати бўйича асосий воситалар	25050
қолдиқ қиймати бўйича номоддий активлар	310
капитал қўйилмалар	592
узоқ муддатли молиявий қўйилмалар	512
ишлаб чиқариш заҳиралари	2264
пул маблағлари ва бошқа активлар	2458
2. Актив қийматидан чегириладиган балансинг пассив моддалари суммаси – жами	4208
3. Мулк қийматидан яна чегирилади – жами	8792
шу жумладан:	
қонунчилик билан махсус хусусийлаштириш режими белгиланган мулк қиймати	5912
Давлат муниципал мулкчилигида қолган бошқа объектлар қиймати	2880
Жами устав капиталининг миқдори (1-2-3 қаторлар)	18186

14. 2. УСТАВ КАПИТАЛИНИ ШАКЛЛАНИШ ЖАРАЁНИ

Давлат тасарруфидан чиқариш ёки хусусийлаштиришнинг бошланиш санасига тузилиб солиқ инспекцияси ва юқори орган томонидан тасдиқланган корхона баланси, мулкни инвентаризацияси ва баҳолаш йиғма далолатнома маълумотларига биноан вужудга келган корхонани устав капитали аниқланади. Ташкил этилган корхонанинг устав капитали унинг асосий фондлари, актив ва пассивлари, ижтимоий инфратузилма ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш объектлари қийматини баҳолашга асосан аниқланади.

Корхона балансидаги асосий фондлар қиймати қуйидагича баҳоланади:

- Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 20 июндаги 307 – сонли муомалага миллий валютани киритиш муносабати билан Ўзбекистон Республикасида рўйхатга олинган «Қийматликларни қайта баҳолаш ва юридик шахсларнинг бухгалтерия ҳисоб ва ҳисоботига ўзгаришлар киритиш тартиби»га биноан сотиб олган санага бўлган қийматини 1994 йил 1 июлга бўлган 1000 сўм – купонни 1 сўм нисбати билан қайта баҳолаш;

- 293 сонли 1992 йил 18 июндаги, 261 – сонли 1993 йил 1- июндаги 572 – сонли 1994 йил 28 ноябрдаги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорига биноан асосий фондлар қийматини қайтадан баҳолаш йўли билан. Бунда Ўзбекистон Республикаси Давлат мулки қўмитасини ва унинг ҳудудий бошқармалари мулк қийматини баҳолашда Ўзбекистон Республикаси Макроиқтисодиёт ва статистика вазирлиги томонидан чоп этилган нархлар инфляцияси индекслари бюллетенларини қўллаши мумкин.

Корхона балансида турган актив ва пассивлар қийматини баҳолаш қуйидаги қийматликларни суммаси бўйича аниқланади:

- номоддий активлар;
- инвентаризация далолатномаси ва тугалланмаган қурилиш баҳоси бўйича қабул қилинадиган ўрнатилмаган ускуналар;
- узоқ муддатли молиявий қўйилмалар;
- таъсисчилар билан ҳисоб-китоблар;
- бошқа оборотсиз активлар;
- заҳира ва харажатлар;
- Ўзбекистон Республикаси Давлат мулк қўмитаси ва унинг ҳудудий бошқармаси томонидан меҳнат жамоасига, қайта ташкил этилаётган корхонанинг устав капиталига қўшган улушига мутаносиб, бепул бериладиган бошқа узоқ муддатли пассивлар, соф фойда чегириб ташланган ҳолда пул маблағлари, ҳисоб – китоблар ва бошқа активлар.

Корхонанинг асосий фондлари активлари ва пассивлари қийматининг баҳолари тўғрисидаги маълумотларга асосан корхона мулкнинг баланс қиймати аниқланади.

Акционер жамияти, бошқа ҳўжалик жамияти ва ширкат тасарруфига идора қилиш ҳуқуқисиз инфратузилма ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш объектлари берилиши мумкин. Лекин бу объектлар қиймати жамиятнинг устав капиталига киритилмайди. Айрим объектлар мазкур корхона меҳнат жамоаси, хорижий юридик ва жисмоний шахслар қўшилган ҳолда, бошқа юридик ва жисмоний шахслар томонидан хусусийлаштирилиши мумкин.

Устав капиталига киритилмаган ижтимоий инфратузилма объектлари Давлат мулк қўмитаси ва унинг ҳудудий бошқармалари томонидан корхонанинг розилиги билан аукцион, биржалар ёки биржасиз савдо орқали бошқа юридик ёки жисмоний шахсга сотилиши ёки ҳоқимиятнинг муниципал органлари балансига ўтказиб берилиши мумкин.

Қуйида хусусийлаштирилган корхона балансини келтираемиз.

200 йил _____ га бўлган корхона баланси, минг сўм

Актив		Пассив	
1. Узоқ муддатли активлар		1. Хусусий маблағлар манбаи	
Асосий воситалар (қолдиқ қиймати)	25050	Устав капитали	222345
Номоддий активлар (қолдиқ қиймати)	310	Резерв капитали	054
Капитал қўйилмалар	592	Мақсадли молиялаш ва тушумлар	476
Узоқ муддатли инвестициялар	512	Тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар)	240
1-бўлимнинг жами		Келгуси давр даромадлари	138
2. Айланма активлар	26464	Келгуси давр харажатлари ва тўловлар резерви	114
Ишлаб чиқариш заҳиралари	2264	1-бўлимнинг жами	28256
Дебиторлар	958	2.Мажбуриятлар	
Аванс тўловлари	166	Банкларнинг узоқ муддатли кредити	1080
Қисқа муддатли инвестициялар	192	Банкларнинг қисқа муддатли кредити	282
Пул маблағлари	1142	Қисқа муддатли қарзлар	64
2-бўлимнинг жами	4722	Кредиторлар	1186
Баланс	31186	Олинган аванслар	318
		2-бўлимнинг жами	2930
		Баланс	31186

Устав капиталини шакллантириш мақсадида балансга асосан бухгалтерияда қуйидаги муомалар амалга оширилади:

- ўтган йиллар зарарлари тақсимланмаган фойда ҳисобидан, агар у етарли бўлмаса, «Резерв капитали» ҳисобидан қопланади.

Хусусийлаштирилган корхона мулки таркибида хусусийлаштирилмасдан давлат мулки бўлиб қоладиган объектлар бўлиши мумкин. Бу мулкнинг қийматига устав капитали суммаси камайтирилади, лекин резерв капитали таркибига ўтказиш йўли билан акционер жамиятининг тасарруфида қолдирилади. Бунда қуйидагича проводка берилади: Д-т 8300 – четининг тегишли счетлари, К-т 8500 – четининг тегишли счетлари.

14.3. ДАВЛАТ ҚОРХОНАЛАРИ АСОСИДА, ШУНИНГДЕК ЯНГИ ТАШКИЛ ЭТИЛГАН АКЦИОНЕР ЖАМИЯТЛАРИДА МОЛИЯВИЙ МУОМАЛАЛАР ҲИСОБИ

Қимматли қоғозларнинг бозор механизми бўйича қуйидаги норматив ҳужжатлардан фойдаланилади:

23. 09. 92 й. 443 – сонли ва 29. 03. 94. й. 171 – сонли Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори;

12. 06. 95 йилдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Давлат корхоналарини акционерлаштиришни жадаллаштириш ва қимматли қоғозлар бозорини такомиллаштириш чоралари тўғрисида»ги Фармони;

15. 06. 95 йилдаги 221 – сонли Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Давлат корхоналарини очик типдаги акционер жамиятларига айлантиришни ташкилий чоралари тўғрисида» ги Қарори;

07. 09. 95 йилдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Қимматли қоғозлар бозорини ривожлантириш бўйича қўшимча чоралар тўғрисида» ги Фармони;

22. 12. 95 йилда қабул қилиниб 13. 06. 96 йилда амалга тадбиқ этилган Ўзбекистон Республикасининг «Акционер жамиятлари ва акционер ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида» ги қонуни;

22. 12. 95 йилда қабул қилиниб 12. 06. 96 йилда амалга тадбиқ этилган Ўзбекистон Республикасининг «Қимматли қоғозлар бозорини ишлаш механизми тўғрисида» ги қонуни.

Қимматли қоғозлар – бу молиявий ресурсларни аккумуляция қилиш, децентраллашган усулда қайта тақсимлаш ва фойдалироқ, ишлаб чиқаришга қилинган инвестицияни самаралироқ фойдаланадиган соҳага йўналтириш. Хўжалик ташкилотлари учун қимматли қоғозлар молиялаш ва кредит олишнинг алтернатив манбаи бўлиб, корхоналар, банклар ва бошқа юридик ва жисмоний шахсларнинг бўш маблағларини хўжалик оборотига жалб қилади. Қимматли қоғозлар доимо олди – сотди объекти ва бир текисда ёки бир йўла олинадиган даромад манбаи бўлиб ҳисобланади.

Қимматли қоғозлар такрорий ишлаб чиқариш жараёнида материал, пул ва бошқа қийматликлар ҳаракатини акс эттиради. Улар икки гуруҳга бўлинади:

- акциялар ва пайлар;
- облигациялар, векселлар, депозитлар ва инвестиция сертификатлари, ипотекалар.

Асосий қимматли қоғоз бўлиб акциялар ҳисобланади.

Акциялар қуйидагиларга бўлинади:

- кўрсатувчига берилган акциялар;
- номи кўрсатилган акциялар;
- имтиёзли акциялар;
- оддий акциялар.

Акциянинг таърифи 9 – бобда берилган. Дивиденд – бу акция эгасига тўланидиган даромад.

Акционер жамиятининг таърифи 12 – бобда берилган.

Акциялар номинал ва бозор қийматига эга.

Акцияда кўрсатилган баҳо акциянинг номинал қиймати бўлиб ҳисобланади.

Акциянинг реал сотиб олинандиган баҳоси бозор баҳоси ёки акциянинг курс қиймати (акциянинг курси) дейилади. Акциянинг курси олинандиган дивиденд миқдорига тўғри мутаносибда ва (банкнинг) ссуда фоизига тескари мутаносибда бўлади.

$$\text{Дивиденд} = \frac{\text{Фойда (Ф)}}{\text{Тўланган акциялар суммаси}} \times 100\%$$

(акциялар миқдори x акцияларнинг номинали)

$$\text{Акциялар курси} = \frac{\text{Дивиденд}}{\text{Ссуда фоизи}} \times 100\%$$

$$\text{Акциянинг бозор қиймати} = \frac{\text{Номинал қиймати x акция курси}}{100} \times 100\%$$

Реал келтирадиган даромадига қараб акция баҳосини белгилаш жараёни даромадни капиталлаштириш дейилиб, қимматли қоғозлар бозори, фонд биржалари орқали амалга оширилади.

Ёпиқ типдаги акционер жамиятларда акциянинг курс ёки бозор баҳоси жамиятнинг соф активлари қийматини тўланган акциялар миқдорига бўлиш йўли билан топилади, яъни битта тўланган акцияга тўғри келадиган жамиятнинг соф активлари қиймати ва у акциянинг баланс қиймати (Б) дейилиб қуйидаги шаклда топилади:

$$Б = \frac{\text{Соф активлар (С)}}{\text{Тўланган акциялар миқдори (ТАМ)}}$$

Акциялар бозор қийматини (АБҚ) ҳам соф фойда ҳажмига қараб аниқлаш мумкин.

$$\text{АБҚ} = \frac{\text{Фойда (Ф)}}{\text{Тўланган акциялар миқдори (ТАМ)} \times \text{Марказий банкнинг ссуда ставкаси (С)}} \times 100\%$$

1 – мисол

Фойда (Ф)	-	150000
Тўланган акциялар миқдори (ТАМ)	-	100
Акциянинг номинал қиймати (Н)	-	1000
Йиллик (банк) ссудасининг фойизи	-	84
Активлар (А)	-	350000
Қарзлар	-	170000
Соф активлар (350000 - 170000)	-	180000

Соф активларни топиш учун активлар суммасидан қарзлар (кредиторлар, қарзга олинган маблағлар ва шу кабилар) суммасини олиб ташлаш керак.

$$\text{Акцияларга тўғри келадиган даромад} = \frac{\text{Акцияларнинг номинали} \times \text{дивиденд}}{100 \%}$$

$$\text{Дивиденд} = \frac{150000}{100 \times 100} \times 100\% = 150\%$$

$$\text{Акция курси} = \frac{150}{84} \times 100\% = 178,57\%$$

1)

$$\text{Акциянинг бозор (курс) қиймати} = \frac{1000 \times 178,57}{100} = 1758,7 \text{ сўм}$$

ёки:

2)

$$\text{Акциянинг бозор (курс) қиймати} = \frac{15000}{100 \times 84} = 1758,7 \text{ сўм}$$

$$\text{Акциянинг баланс қиймати} = \frac{180000}{100} = 1800 \text{ сўм}$$

$$\text{Акцияга тўғри келадиган даромад} = \frac{1000 \times 150}{100} = 1500 \text{ сўм}$$

$$\text{Пулни депозитда сақлаган ҳолдаги даромад} = \frac{1000 \times 84}{100} = 840 \text{ сўм}$$

Акционер жамиятини (АЖ) ташкил этиш.

Таъсис мажлисида таъсисчилар билан бир қаторда акция олишга ёзилган барча юридик ва жисмоний шахслар қатнашади. Таъсис мажлисини ўтказиш бўйича баённома расмийлаштирилади. Таъсис мажлисида олдиндан тайёрланган АЖ Уставининг лойиҳаси тасдиқланади – бу таъсис мажлисининг мутлоқ ҳуқуқи бўлиб ҳисобланади.

Акционерларнинг умумий мажлиси – бу акционер жамиятининг юқори органи. Имтиёзли акциялар овоз ҳуқуқига эга эмас. Овоз бериш ҳуқуқига эга бўлган акционерларнинг 2/3 қисми қатнашиши керак. Умумий мажлисда қатнашувчиларнинг рўйхати мажлиснинг Раиси ва котиби томонидан тасдиқланади.

Акционер жамиятининг бошқармаси – бу акционер жамиятининг ижро органидир. У акционер жамиятининг барча молия – хўжалик фаолиятини бошқаради. Бошқарма аъзоларининг сонини бошқарма раисининг тақдим этиши бўйича Умумий мажлис белгилайди. Бошқарма фаолиятини акционерларнинг Умумий мажлиси томонидан сайланадиган бошқарма Раиси ёки Президент бошқариб боради. Акционерлар жамиятининг умумий мажлиси ҳал қиладиган масалалардан бошқа барча масалаларни Раис ёки Президент ҳал этади. Бошқарманинг ҳуқуқи акционерлар жамиятининг умумий мажлиси томонидан тасдиқланади. Акционер жамияти бошқармасининг иш тартиби «АЖ бошқармаси тўғрисидаги Низом» билан тартибга солинади.

Назорат кенгаши АЖ бошқармаси фаолияти устидан назорат юритади. Назорат кенгашининг миқдори ва таркиби, шунингдек унинг иш тартиби акционерларнинг умумий мажлиси томонидан тасдиқланади.

Акционер жамияти фаолиятининг ички аудити тафтиш комиссияси, ташқи аудити эса шартнома бўйича аудиторлик фирмалари томонидан бажарилади ва АЖ фаолияти ва унинг Бошқармаси фаолияти тўғрисидаги ташқи аудиторнинг ҳисоботи акционерларнинг йиллик Умумий мажлисига тақдим этилади.

Акционер жамиятлари янгидан ташкил этилиши ва хусусийлаштирилиши, яъни давлат корхоналарини қайтадан ташкил этиш натижасида вужудга келиши мумкин.

Давлат мулк қўмитасидан корхонани хусусийлаштирилганлиги тўғрисида давлат ордери олингандан сўнг, агар хусусийлаштириш бўйича комиссия устав капитали, айланма маблағларини бозор баҳоси даражасига етказиб қайтадан баҳолаш тўғрисида қарор қабул қилинган бўлса, бухгалтерия ҳисоботига тегишли ўзгаришлар киритилади.

Хусусийлаштириш комиссияси томонидан тузилган далолатнома бўйича баҳоланган мулк баҳоси билан бухгалтерия ҳисобига қабул қилинган баҳо ўртасидаги фарқ асосий воситалар қийматига хусусийлаштириш вақтида бозор баҳоси даражасини ҳисобга оладиган тузатиш коэффициентини қўллаганда вужудга келади. Шунингдек 18. 06. 92 йилдаги 293 – сонли, 01. 06. 93 йилдаги 261 – сонли, 20. 06. 94 йилдаги 307 – сонли ва 28. 11. 94 йилдаги 572 – сонли Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг кейинги Қарорлари бўйича асосий воситаларни қайтадан баҳолаш инobatга олинади.

Асосий воситаларни қайтадан баҳолаш бўйича фарқига 0100 – счетни тегишли счетлари дебетланиб, 8510 «Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар» смети кредитланади.

Мисоллар:

1. Хусусийлаштирилган корхонанинг давлат мулкани сотиб олиш.

Меҳнат жамоасига қиймати 1000 сўмдан бўлган 100 дона акциялар берилди. Бу акцияларни сотиб олиш учун пул кассага қабул қилинади ва меҳнат жамоасининг аризаси бўйича иш ҳақидан ушлаб қолинди. Кассага қабул қилинган пул АЖ нинг ҳисоб – китоб сметиға ўтказилади. Акцияларни сотишдан олинган маблағ Давлат мулк қўмитаси сметиға ўтказилади.

Акционер жамиятининг ҳисоб – китоб сметиға ташқи харидорлар томонидан 50 дона акцияларни сотиб олганлиги учун 50000 сўм пул тушди.

- а) кассага қабул қилинган нақд пулга
Д-т 5010 «Миллий валютадаги пул маблағлари»	- 50000
К-т 4610 «Устав капиталига таъсисчиларнинг улушлари бўйича қарзи»	- 50000
- б) иш ҳақидан ушлаб қолинган суммага
Д-т 6710 «Меҳнат ҳақи бўйича ходимлар билан ҳисоблашишлар»	- 50000
К-т 4610 «Устав капиталига таъсисчиларнинг улушлари бўйича қарзи»	- 50000
- в) банкдаги ҳисоб – китоб сметиға топширилган суммага
Д-т 5110 «Ҳисоб – китоб смети»	- 50000
К-т 5010 «Миллий валютадаги пул маблағлари»	- 50000
- г) ташқи харидорлардан ҳисоб – китоб сметиға тушган суммага
Д-т 5110 «Ҳисоб – китоб смети»	- 50000
К-т 4610 «Устав капиталига таъсисчиларнинг улушлари бўйича қарзи»	- 50000

д) сотилган акциялар бўйича тушган пул давлат мулк кўмитасига ўтказилди

Д-т 4610 «Устав капиталига таъсисчиларнинг бўйича Улушлари қарзи» ёки 6290 «Бошқа муддати узайтирилган мажбуриятлар» смети	- 150000
К-т 5110 «Ҳисоб – китоб смети»	- 150000

2. Давлат корхонасини хусусийлаштиришда устав капиталини шаклланиши ва унинг ҳаракатини бухгалтерия ҳисоби.

Хусусийлаштирилган корхонанинг устав капиталини шаклланишида ижтимоий инфратузилма объектларининг 1500 минг сўмлик қолдиқ қийматига устав капитали камайтирилган.

Мулкнинг асосий воситалар ва капитал қўйилмалар қисми 1700 минг сўмга қўшимча баҳоланган ва шу билан бирга ҳисобланган эскириш 230 минг сўмга қўшимча баҳоланган Устав капиталини кўпайтиришга 110 минг сўмлик махсус фондлар маблағлари, 300 минг сўмлик резерв фонди, 590 минг сўмлик тақсимланмаган фойда йўналтирилган.

а) ижтимоий инфратузилма объектлари қийматига Устав капитали камайтирилди

Д-т 8300 «Устав капиталини ҳисобга олувчи счетлар»	- 1500 минг
К-т 8520 «Резерв капитали»	- 1500 минг

б) баҳолаш ва инвентаризация далолатномасига биноан мулк қўшимча баҳоланди

Д-т 0100, 0300, 0700, 0800 – счетлар	- 1700 минг
К-т 8510 «Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар»	- 1700 минг

Ҳисобланган эскиришни қўшимча баҳолаш

Д-т 8300 «Устав капиталини ҳисобга олувчи счетлар»	
счетовнинг тегишли счетовлари	- 230 минг
К-т 0200 – счетовнинг тегишли счетовлари	- 230 минг

в) йўналтирилган маблағлар ҳисобига устав капиталини кўпайтилиши:

Махсус фондлар	Д-т 8500, К-т 8310	- 110 минг
Резерв капитали	Д-т 8500, К-т 8310	- 300 минг
Тақсимланмаган фойда	Д-т 8710, К-т 8310	- 590 минг

3. Янгидан ташкил этилган акционер жамиятида бериладиган бухгалтерия проводкалари.

Регистрациядан ўтиш вақтидаги акционер жамиятининг устав капиталига:

Д-т 4610, К-т 8310	- 9590 минг
--------------------	-------------

Юридик ва жисмоний шахсларнинг акциялар учун тўлаган тўланмаларига

а) пул маблағлари

Д-т 5010, 5110, 5210

– 2000 минг сўм

К-т 4610

– 2000 минг сўм

б) ускуналар ва тугалланмаган капитал қўйилма объекти

Д-т 0100, 0700, 0800 – счетлар

– 5900 минг сўм

К-т 4610

– 5900 минг сўм

в) материаллар ва турли товарлар

Д-т 1000, 2900 – счетлар

– 860 минг сўм

К-т 4610

– 860 минг сўм

г) қимматли қоғозлар, узоқ ва қисқа муддатли молиявий қўйилмалар

Д-т 0610, 5810

– 470 минг сўм

К-т 4610

– 470 минг сўм

д) номоддий активлар

Д-т 0400 – счет

– 360 минг сўм

К-т 4610

– 360 минг сўм

4. Акционерларнинг умумий мажлиси қарорига биноан устав капиталининг ўзгариши бўйича бериладиган бухгалтерия ёзувлари:

а) фонд биржалари орқали ўз акциялари сотиб олинди 240 минг сўм

Д-т 8610, 8620

– 240 минг сўм

К-т 5110, 5210

– 240 минг сўм

Агар нақд пулга сотиб олинса

Д-т 8610, 8620

– 30 минг

К-т 5010

– 30 минг

Агар номинал қиймати 270 минг сўмлик акцияларни 200 минг сўмга сотиб олинса ва шу акцияларни бекор қилиш тўғрисида акционер жамиятининг Умумий мажлиси қарор қабул қилган бўлса:

Д-т 8300 – счегининг тегишли счетлари

– 270 минг

К-т 8610, 8620

– 270 минг

Шу билан бирга

Д-т 8610, 8620

– 70 минг сўм

К-т 8400 счегининг тегишли счетлари

– 70 минг сўм

Агар сотиб олинган акцияларнинг номинал қиймати 270 минг сўм бўлиб, сотиб олиш қиймати 300 минг сўм бўлса, қуйидагича проводка берилади:

Д-т 8300 – счегининг тегишли счетлари

– 270 минг

К-т 8610, 8620

– 270 минг

Шу билан бирга

Д-т 8400 – счѐтининг тегишли счѐтлари – 30 минг

К-т 8610, 8620 – 30 минг

б) Акционер жамиятининг номинал қиймати 250 минг сўм бўлган акциялари 312 сўмга сотиб олинди

Д-т 8610, 8620 – 312 минг

К-т 5010, 5110, 5210 – 312 минг

Акционерларнинг умумий мажлиси сотиб олинган акцияларни бекор қилиш тўғрисида қарор қабул қилди.

Д-т 8300 – счѐтининг тегишли счѐтлари – 250 минг

К-т 8610, 8620 – 250 минг

Шу билан бирга

Д-т 8400 – счѐтининг тегишли счѐтлари – 62 минг

К-т 8610, 8620 – 62 минг

Агар акцияларнинг номинал қиймати 312 минг сўм бўлиб курс (бозор) қиймати 250 минг сўм бўлса:

Д-т 8300 – счѐтининг тегишли счѐтлари – 312 минг

К-т 8610, 8620 – 312 минг

Шу билан бирга

Д-т 8610, 8620 – 62 минг

К-т 8400 – счѐтининг тегишли счѐтлари – 62 минг

5. а) Акцияларнинг номинал қийматини 700 минг сўмга ошириш йўли билан устав капитали кўпайтирилган:

Д-т 4610 «Устав капиталига таъсисчилар улушлари бўйича қарзлари» – 700 минг

К-т 8300 счѐтининг тегишли счѐтлари – 700 минг

Шу билан бирга

Д-т 5010, 5110, 8710 – 700 минг

К-т 4610 – 700 минг

б) Акцияларнинг номинал қийматини 500 минг сўмга пасайтириш йўли билан устав капитали камайтирилган

Д-т 8300 – счѐтининг тегишли счѐтлари – 500 минг

К-т 4610 – 500 минг

Шу билан бирга

Д-т 4610 – 500 минг

К-т 5010, 5110 – 500 минг

6. Номинал қиймати 1600 минг сўм бўлган акциялар 2000 минг сўмга сотилиб пули қабул қилинган

Д-т 4610 – 1600 минг

К-т 8300 – счѐтининг тегишли счѐтлари – 1600 минг

Шу билан бирга	
Д-т 5010, 5110, 5210	– 200 минг
К-т 4610	– 200 минг
Д-т 4610	– 400 минг
К-т 8410 – «Эмиссия даромади»	– 400 минг
7. Тақсимланмаган фойда ҳисобига устав капитали кўпайтирилган – 100 минг сўм	
Д-т 8710	– 100 минг
К-т 8300 – сечетининг тегишли сечетлари – 100 минг	
8. Шўъба корхоналари билан олиб бориладиган муомалалар:	
а) шўъба корхоналарга 50 минг сўмлик акциялар берилди	
Д-т 8300 – сечетининг тегишли сечетлари	– 50 минг
К-т 6110 «Ажратилган бўлинмаларга тўланадиган сечетлар»	– 50 минг
б) шўъба корхоналардан акциялар олинди – 70 минг сўм	
Д-т 4110 «Ажратилган бўлинмалардан олинадиган сечетлар»	– 70 минг
К-т 8300 сечетининг тегишли сечетлари	– 70 минг
9. а) Акцияларни номинал қийматидан ортиқ суммага сотиш. Номинал қиймати 290 минг сўм бўлган акциялар 420 минг сўмга сотилди.	
Номинал қийматига:	
Д-т 5010, 5110, 5210	– 290 минг
К-т 4610	– 290 минг
Акцияларни номинал қиймати билан сотиш қиймати орасидаги фарқ сумма (эмиссион даромад) га:	
Д-т 5010, 5110, 5210	– 130 минг
К-т 8410	– 130 минг
Бунга шундай проводка бериш ҳам мумкин:	
Д-т 5010, 5110, 5210	– 420 минг
К-т 4610	– 420 минг
Шу билан бирга	
Д-т 4610	– 130 минг
К-т 8410	– 130 минг
б) Акцияларни номинал қийматидан кам суммага сотиш. Номинал қиймати 420 минг сўм бўлган акциялар 290 минг сўмга сотилди	
Д-т 5010, 5110, 5210	– 290 минг
К-т 4610	– 290 минг

Шу билан бирга	
Д-т 8410	- 130 минг
К-т 4610	- 130 минг
10. Тақсимланмаган фойда ҳисобидан меҳнат жамоа аъзоларига акциялар бепул берилди - 500 минг сўм	
Д-т 8710	- 500 минг
К-т 4610	- 500 минг
11. а) Пенсиялардан бозор баҳосида 550 минг сўмга сотиб олинган акциялар акционер жамияти ходимларига номинал қиймати бўйича 400 минг сўмга сотилди.	
Пенсиялардан акцияларни сотиб олишда	
Д-т 8610, 8620	- 550 минг
К-т 5010, 5110	- 550 минг
АЖ ходимларига акциялар сотилганда:	
Д-т 5010, 4720 «Берилган қарзлар бўйича ходимларнинг қарзи»	- 400 минг
К-т 8610, 8620	- 400 минг
Шу билан бирга	
Д-т 8410	- 150 минг
К-т 8610, 8620	- 150 минг
б) Пенсиялардан бозор баҳосида 400 минг сўмга сотиб олинган акциялар акционер жамияти ходимларига номинал қийматида 550 минг сўмга сотилди.	
Пенсиялардан акцияларни сотиб олишда	
Д-т 8610, 8620	- 400 минг
К-т 5010, 5110	- 400 минг
АЖ ходимларига акциялар сотилганда	
Д-т 5010, 5110, 4620	- 550 минг
К-т 8610, 8620	- 550 минг
Шу билан бирга	
Д-т 8610, 8620	- 150 минг
К-т 8410	- 150 минг
12. Қимматли қоғозларни муомалага чиқариш ва тарқатиш билан боғлиқ харажатлар тўланди 34 минг сўм	
Д-т 9630 «Қимматли қоғозларни чиқариш ва тарқатиш бўйича харажатлар»	- 34 минг
К-т 5110	- 34 минг
13. Узоқ муддатли қимматли қоғозлар сотиб олинди - 110 минг сўм	
Д-т 0610	- 110 минг
К-т 5010, 5110, 5210	- 110 минг

14. Қисқа муддатли қимматли қоғозлар сотиб олинди – 140 минг сўм

Д-т 5810 – 140 минг

К-т 5010, 5110, 5210 – 140 минг

15. Қимматли қоғозлар қийматини тўлаш мақсадида асосий воситаларнинг баланс қиймати ҳисобдан чиқарилди. Ҳисобдан чиқарилган асосий воситалар объектининг баланс қиймати – 635 минг сўм, эскириши – 135 минг сўм

Д-т 9210 – 635 минг

К-т 0100 – счeтининг тегишли счeтлари – 635 минг

Шу билан бирга

Д-т 0200 счeтининг тегишли счeтлари – 135 минг

К-т 9210 – 135 минг

Д-т 0610, 5810 – 500 минг

К-т 9210 – 500 минг

16. Қимматли қоғозлар қийматини тўлаш мақсадида материаллар, тайёр маҳсулотлар, товарларнинг баланс қиймати ҳисобдан чиқарилди – 329 минг сўм

Д-т 9220 – 329 минг

К-т 1000 счeтларнинг тегишли счeтлари, 2810, 2910 – 329 минг

Шу билан бирга

Д-т 0610, 5810 – 329 минг

К-т 9220 – 329 минг

17. Қимматли қоғозлар совға шаклида бепул олинди. Эксперт баҳоси 100 минг сўм

Д-т 0610, 5810, К-т 8530 – 100 минг сўм

18. Тугатилган акционер жамияти акциялари ҳисобдан чиқарилди – 500 минг сўм

Д-т 9220, К-т 0610, 5810 – 500 минг сўм

Пули олинди:

Д-т 5110, К-т 9220 – 500 минг сўм

14.4. ХУСУСИЙЛАШТИРИЛГАН КОРХОНАЛАРНИ СОТИБ ОЛИШ БЎЙИЧА ХАРИДОРЛАР ХАРАЖАТИНИНГ ҲИСОБИ

Маълумки хусусийлаштирилган корхонани сотиб олувчи юридик ва жисмоний шахслар бўлиши мумкин. Юридик шахслар корхонани тўлиқ ёки қисман, яъни акциялар пакетини сотиб олган кундан бошлаб бу харажатларини узоқ муддатли қўйилма деб ҳисоблайди. Тўланган суммага бухгалтерияда қуйидаги ёзувлар берилади:

Даслабки баҳога тенг бўлган тўлов суммасига

Д-т 0600 – счeтнинг тегишли счeтлари

К-т 5110 «Ҳисоб – китоб счeти»

Агар тўланган сумма дастлабки баҳосидан кам бўлса (бутун объектни сотиб олган тақдирда)

Д-т 0600 – счегининг тегишли счеглари – дастлабки баҳо суммасида

К-т 5110 «Ҳисоб – китоб счеги» тўланган суммага

К-т 6230 «Бошқа кечиктирилган даромадлар» – мулкни сотиб олиш ва дастлабки (баҳоланган) қиймати орасидаги фарқиға.

6230 «Бошқа кечиктирилган даромадлар» счегининг кредит обороти, белгиланган муддатиға биноан корхона фойдасини тўлдиришға ўтказилади.

Д-т 6230 «Бошқа кечиктирилган даромадлар»

К-т 9590 «Молиявий фаолиятнинг бошқа даромадлари»

Агар муддатидан кейинроқ тўланадиган бўлса, харидор балансида кредитор қарз вужудға келади:

Д-т 0600 – счегнинг тегишли счеглари – дастлабки баҳосиға

К-т 5110 «Ҳисоб – китоб счеги» – тўланган қисмиға

К-т 6990 «Бошқа мажбуриятлар» – қарз суммасиға

Олдиндан тўлаб қўйилса:

Д-т 3190 «Бошқа олдиндан тўланган харажатлар»

К-т 5110 «Ҳисоб – китоб счеги»

Олди – счегди муомалаларини содир бўлишиға қараб кредитор қарзлар ҳисобдан чиқарилади:

Д-т 6990 «Бошқа мажбуриятлар»

К-т 5110 «Ҳисоб – китоб счеги»

Башарти хусусийлаштирилган объект аукцион орқали дастлабки баҳосидан қимматға сотилса, устав капитали тўланган суммада рўйхатға олинади, объектнинг сотиш нархи билан дастлабки баҳоси орасидаги фарқи эса 0490 «Бошқа номоддий активлар» счегтиға ёзилиб 5 йил ичида номоддий активларнинг амортизацияси орқали корхона харажатлариға ўтказилади.

14.5. ХУСУСИЙЛАШТИРИШ НАТИЖАСИДА ЯНГИ ТАШКИЛ ЭТИЛГАН АКЦИОНЕР ЖАМИЯТЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ ҲИСОБДА АҚС ЭТТИРИШ ВАРИАНТЛАРИ

Хусусийлаштириш натижасида янги ташкил этилган акционер жамиятларида бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш ва юригиш тартиби уларнинг статусиға боғлиқ.

Башарти хусусийлаштириш натижасида корхона статуси ўзгарса ва у, жаммоа ва бошқа жисмоний ва юридик шахслар, инвестиция фондлари мулкига ўтиб, яъни юридик шахс бўлиб қолиб, ўз фаолиятини давом эттирса, унда бухгалтерия ҳисобининг асоси қилиб ўтказиб бериш балансининг бош маълумотлари олинади, ва корхона ўз фаолиятини давом эттиради.

Агар харидор корхонани тўлиқ сотиб олса, сотиб олувчи унга юридик шахс статусини бериши ёки ўз балансига қўшиб олиб бухгалтерия ҳисобини ўзининг ҳисобот тизимида юритиши мумкин.

Шунинг учун сотиб олинган мулк ҳисобининг икки варианты учрайди:

- корхона юридик шахс статусини олмай сотиб олувчи корхонанинг умумий йиғма балансига қўшилган ҳолда, мустақил балансга ажратилади;

- сотиб олинган мулк ҳаракатдаги корхонанинг таркибига қабул қилинади.

Биринчи вариантда янги сотиб олинган корхона билан ҳаракатдаги сотиб олувчи корхона ўртасида ўзаро ҳисоб - китоблар вужудга келади. Иккала балансдаги бухгалтерия ҳисобида ҳам 4110 «Ажратилган бўлинмалардан олинadиган счетлар» актив счети ва 6110 «Ажратилган бўлинмаларга тўланадиган счетлар» пассив счетидан фойдаланиш зарурияти вужудга келади, лекин йиғма балансда уларнинг миқдори ўзаро қопланган ҳолда кўрсатилади. Демак, ўтказиб бериш баланси ёки инвентаризация далолатномасига биноан актив қисмидаги счетлар дебетланиб 6110 «Ажратилган бўлинмаларга тўланадиган счетлар» счети кредитланади, пассив қисмидаги счетлар бўйича, агар мажбуриятни қоплашни янги ташкил этилган субъект ўз зиммасига олса, 4110 «Ажратилган бўлинмалардан олинadиган счетлар» счети дебетланиб пассив қисмидаги счетлар кредитланади.

Иккинчи вариантда баланснинг актив ва пассив қисмлари кўпайтирилади, демак счетларнинг қолдиқлари ҳам кўпайтирилади.

Пировардида айтиш керакки, ташкил этилиши ва тузилиши бўйича бухгалтерия ҳисоби хусусийлаштирилган ва давлат корхоналарида бирдек, лекин хусусийлаштиришда бухгалтернинг иш ҳажми кўпаяди.

Бу давлат корхонасини очиқ ёки ёпиқ типдаги акционер жамиятига айлантириш билан боғлиқ. Акцияларни дастлабки тарқатиш ва уларнинг иккиламчи муомаласини бошқариш, акцияларга ёзилиш даврида пул тўлашни ҳисобга олиш, акционерлар рўйхатини юритиш, акциялар ҳаракатини ҳисоби, дивидендларни тақсимлаш ва шу кабилар зарурияти вужудга келади. Шунинг учун бухгалтер хусусийлаштириш тўғрисидаги қонунчиликдан, янги ташкил этилган акционер жамиятининг таъсис ҳужжатлари мазмунидан ва устави хусусиятларидан хабардор бўлиши керак. Бу вазиятларни билиш объектив ахборотларни яратиш ва олиш имкониятини беради. Бу, ўз навбатида, улар асосида корхона фаолиятини назорат ва таҳлил қилиш, уларни муваффақиятли бошқариш ва фойда олишни таъминлайди.

14.6. ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ

Таянч иборалар	
Хусусийлаштириш	Акциянинг баланс қиймати
Давлат мулк қўмитаси	Акционерлар умумий мажлиси
Эксперт комиссияси	Акционер жамият бошқармаси
Инфратузилма	АЖ назорат кенгаши
Акциялар курси	Фонд биржалари
Акциянинг бозор қиймати	Ёпиқ типдаги АЖ

ЎЗИНИ-ЎЗИ ТЕКШИРИШ САВОЛЛАРИ

- 14.1. А. Объектларни давлат тасарруфидан чиқариш қандай шаклларда амалга оширилади?
Б. Хусусийлаштириш бўйича тадбирлар режасида нималар кўрсатилади?
В. Корхона мулкани баҳолаш йиғма далолатномасида нималар кўрсатилади?
- 14.2. А. Корхона балансидаги асосий фондлар қиймати қандай баҳоланади?
Б. Хусусийлаштирилган корхона балансида қандай моддалар келтирилади?
В. Қимматли қоғозларнинг бозор механизми бўйича қандай норматив ҳужжатлардан фойдаланилади?
- 14.3. А. Қандай акцияларни биласиз?
Б. Соф активлар қандай топилади?
В. Акцияларни бозор қиймати қандай топилади?

15 БОБ ҲИСОБОТ

15.1. МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТ, УНИНГ АҲАМИЯТИ ВА ТАРКИБИ

Ҳисобот – корхона, бирлашма, уюшма, концерн, корпорация, акционер жамияти ва шу қабиларнинг ўтган вақт ичидаги ишлари натижалари ва шароитлари тўғрисидаги маълумотлар мажмуи бўлиб, у хўжалик фаолиятини таҳлил, назорат қилиш ва бошқариш мақсадида тегишли субъектларга топширилади. Ҳисобот ахборотлари сотилган маҳсулот, иш ва хизматлар, уларнинг ишлаб чиқариш харажатлари, хўжалик маблағлари ва уларнинг ташкил бўлиш манбалари, ишларнинг молиявий натижалари, солиққа тортиш ва дивидендлар тўғрисидаги маълумотларни ўз ичига олади.

Ҳисоботнинг асосий вазифаси маҳсулотнинг сифати ва ассортиментини ошириш, «Ноу – Хау» ва бошқа тадбирлар ишлаб чиқиш ҳисобига корхона фаолиятини ўсиш ва ривожланиш резервларини қидириб топиш ва бозорда ўзбарқарорлигини таъминлаш бўлиб ҳисобланади. Ҳисобот маълумотлари бўйича корхона раҳбари мулкдорлар ва таъсисчилар, ва бошқа бошқарув ва назорат тизими (банклар, молиявий органлар), юқори ва ҳукумат расмий ва бошқарув органлари олдида ҳисобот беради.

Биринчи навбатда шуни айтиш жоизки, корхоналар (хорижий инвестицияли корхоналардан ташқари) мажбурий тартибда қуйидаги фойдаланувчиларга чорак ва йиллик ҳисоботини топширади:

- таъсис ҳужжатларига биноан мулкдорлар (мулкни бошқариш бўйича ваколатли органлар, таъсисчилар) га;
- давлат солиқ инспекциясига (бир нусха);
- Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига биноан корхона фаолиятининг айрим томонларини текшириш ва тегишли ҳисоботни олиш вазифалари юклатилган бошқа давлат органларига.

«Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига биноан:

1. Барча корхона ва муассасалар учун ҳисобот йили 1-январдан 31- декабргача бўлган давр ҳисобланади.

2. Янги ташкил этилган корхона ва муассасалар учун биринчи ҳисобот йили бўлиб улар юридик ҳуқуққа эга бўлган санадан шу йилнинг 31- декабригача бўлган давр ҳисобланади. 1- октябрдан кейин ташкил этилган (туғатилган, қайтадан ташкил этилган корхоналар ва уларнинг структуровий бўлинмалари асосида ташкил этилганлардан ташқари) корхоналар учун уларнинг юридик ҳуқуққа эга бўлган санадан кейинги йилнинг 31- декабригача бўлган даврни биринчи ҳисобот йили деб ҳисоблашга руҳсат берилади.

3. Корхоналар чораклик ва йиллик бухгалтерия ҳисоботларини Ўзбекистон Республикаси молия Вазирлиги томонидан белгиланган муддатларда топширадилар.

Ҳисобот раҳбар, бош бухгалтер, башарти корxonанинг бухгалтерия ҳисоби шартнома асосида ихтисослашган ташкилот ёки мутахассис томонидан юритилса, ҳисоб юритувчи шахс томонидан имзоланади.

Шуни ҳам эслатиб ўтиш керакки, корxonанинг хўжалик фаолияти натижалари, мулкӣ ва молиявий ҳолати тўғрисидаги йиллик бухгалтерия ҳисоботи фойдаланувчилар (биржа, харидор, мол юборувчи ва бошқалар) учун очиқ бўлиб матбулотда эълон этилиши мумкин. Эълон қилинган ҳисоботнинг тўғрилиги мустақил аудиторлик ташкилоти томонидан тасдиқланади.

Корxonанинг йиллик бухгалтерия ҳисоботи тегишли ташкилотларга топширилишидан олдин таъсис ҳужжатларида белгиланган тартибда кўриб чиқилади ва тасдиқланади. Ўзбекистон Республикасининг «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонуни билан йиллик ҳисоботнинг қуйидаги шаклларини тузиш назарда тутилган:

- 1- «Корхона баланси»
- 2- «Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот»
- 3- «Асосий воситалар ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот»
- 4- «Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот»
- 5- «Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот»

2002 йил 27 декабрдаги 140-сонли Ўз.Р. молия вазирлигининг бўйруғи билан юқоридаги ҳисоботларга қўшимча ҳолда «Дебитор ва кредитор қарзлари тўғрисида маълумот» ҳам топширилади.

Юқоридаги ҳисобот шаклларига изоҳлар, ҳисоб – китоблар ва тушунтиришлар илова қилинади.

Баланс чорак ва йиллик ҳисобот таркибига киритилади. Бу «нетто» номли баланс бўлиб, фойдаланувчиларга корxonанинг соф қийматининг ҳажми тўғрисида ахборот беради, чунки мулкнинг қиймати жами кўрсаткичга қуйидаги моддалар бўйича эскириши (амортизацияси)ни чиқариб ташлаб кўрсатилади: асосий воситалар, номоддий активлар ва бошқалар, фойда суммаси эса, жамига фақат ҳисобот даврида тақсимланмаган фойда ҳажмига қўшилади. Лекин хўжалик фаолиятини таҳлил этиш мақсадида балансда қуйидаги кўрсаткичлар сақланиб қолган: дастлабки қиймат ва уларнинг эскириши, олинган фойда.

Шуъба корхоналари, филиаллар ва вакилликларига эга бўлган корхоналар консолидаллашган (бирлашган) молиявий ҳисобот тузади.

Шуъба корхоналарга қўйилган қўйилмалар бош корхонанинг молиявий ҳисоботида унинг молиявий қўйилмалари сифатида акс эттирилади.

Юридик шахслар ўзларининг филиаллари, вакилликлари ва бошқа структуровий бўлинмаларини мустақил балансга ажратиши мумкин, лекин уларнинг баланси ва бошқа ҳисобот шакллари тегишли юридик шахснинг консолидаллашган ҳисоботига албатта қўшилади.

Консолидаллашган ҳисоботга бош корхонанинг молиявий ҳисоботи илова қилинади.

Консолидаллашган ҳисобот 8 - бухгалтерия ҳисоби Миллий андазасига биноан тузилади. Лекин вазирликлар, идоралар ва бюджет ташкилотлари бўйича тузиладиган йиғма молиявий ҳисоботлар бундан мустасно.

Йиллик молиявий ҳисобот қуйидаги ҳажмида топширилади:

- а) бухгалтерия баланси (1-шакл)
- б) молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот (2-шакл)
- в) асосий воситалар ҳаракати тўғрисида ҳисобот (3-шакл)
- г) пул оқимлари тўғрисида ҳисобот (4-шакл)
- д) хусусий капитал тўғрисида ҳисобот (5-шакл)
- е) дебитор ва кредитор қарзлари тўғрисида маълумот (2-а-шакли)

Ярим йиллик ва чоракда молиявий ҳисобот қуйидаги ҳажмида топширилади:

- а) бухгалтерия баланси (1-шакл)
- б) молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот (2-шакл)
- е) дебитор ва кредитор қарзлари тўғрисида маълумот (2-а-шакли)

Кичик корхоналар ва микрофирмалар фақат қуйидаги шакллардан иборат бўлган йиллик молиявий ҳисобот топширади:

- а) бухгалтерия баланси (1-шакл)
- б) молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот (2-шакл)
- е) дебитор ва кредитор қарзлари тўғрисида маълумот (2-а-шакли)

Хўжалик юритувчи субъектларнинг йиллик молиявий ҳисоботи қизиқувчи банклар, биржалар, инвесторлар, кредиторлар ва бошқалар учун очиқ ҳисобланади.

Очиқ типдаги акционер жамиятлар, суғурта компаниялар, банклар, фонд ва товар биржалари, инвестиция фондлари ва бошқа молиявий муассасалар, ҳисоботда келтирилган маълумотлар тўғрилигини аудиторлар томонидан тасдиқлангандан сўнг, йиллик молиявий ҳисоботини ҳисобот йилидан кейинги йилнинг биринчи майигача албатта матбуотда эълон қилиниши керак.

Хўжалик юритувчи субъект тугатилганда хотима молиявий ҳисобот тузилади.

Корхонани тугатилиши бўйича муомалаларнинг бухгалтерия ҳисоби, тугатиш баланси ва ҳисоботини тузиш, активлар қийматини аниқлаш ишлари тугатиш комиссиясига юклатилади.

Умидсиз қарзлар ва зарарлар тугатиш балансига қўшилмайди.

Тугатиш балансида мажбуриятлар уларнинг қайтариш вақтига ҳисобланган фоизлар билан бирга акс эттирилади.

Корхона балансининг актив ва мажбурият моддалари синчиклаб ўтказилган инвентаризация билан асосланиши керак.

15.2. ИНВЕНТАРИЗАЦИЯ

Инвентаризация – бу маълум бир вақтга маблағ ва уларнинг манбаларини ҳақиқий мавжудлигини, инвентаризация қилинаётган объектни натура шаклида санаш, яъни қолдиқларини ҳисоблаш ёки ҳисоб ёзувларини текшириш йўли билан ҳақиқий қилинган харажатларни белгилаш.

Инвентаризация бухгалтерия ҳисоби усулларида бири бўлиб унинг ёрдамида жорий ҳисоб маълумотларини тўғрилиги текширилади, ҳисобда йўл қўйилган хатолар аниқланади: ҳисобга олинмаган хўжалик муомалалари ҳисобга олинади, моддий жавобгар шахсларнинг қарамоғидаги у ёки бу хўжалик маблағларини бутлиги назорат қилинади.

Хўжалик юритувчи субъектлар инвентаризация ўтказишда ЎзР Адлия вазирлигининг 833- сонли буйруғи билан 1999 й 2 ноябрда рўйхатдан ўтказилган 19-сонли бухгалтерия ҳисоби миллий андазаси «Инвентаризацияни ташкил этиш ва ўтказиш» га тўлиқ амал қиладилар.

Қуйидаги ҳолларда инвентаризация ўтказилиши шарт:

- мулк ижарага берилганда, сотиб олинганда, сотилганда, шунингдек давлат корхонаси қайта ташкил этилганда (давлат тасарруфидан чиқарилганда);

- молиявий ҳисобот тузишдан олдин, лекин ҳисобот йилининг 1 октябридан кейин инвентаризация қилинган мулк бундан мустаснодир.

Бухгалтерия ҳисоби миллий андазасининг 4 – сони «Товар – материали заҳиралари» га биноан товар – материал заҳиралар инвентаризацияси камида бир йилда бир марта ўтказилади. Бухгалтерия ҳисоби миллий андазасининг 5 – сони «Асосий воситалар»га биноан асосий воситалар инвентаризацияси камида икки йилда бир марта ўтказилади, кутубхона фонди эса беш йилда бир марта инвентаризация қилинади.

Пул маблағлари, пулли ҳужжатлар, қийматликлар ва қатъий ҳисобот бланкалари бир ойда бир марта, ёнилғи ва мойлаш материаллари, озиқ – овқат маҳсулотлари ҳар чоракда инвентаризация қилинади. Қимматли металллар тармоқ йўриқномаларида кўрсатилган муддатларда инвентаризация қилинади.

Бундан ташқари, қуйидаги ҳолларда ҳам моддий қийматликлар инвентаризация қилинади:

- асосий воситалар ва товар материал қийматликларни қайтадан баҳолашда;

- моддий жавобгар шахслар алмаштирилганда (ишларни қабул қилиш – топшириш кунига);

- ўғирлик ва бошқа нопок вақеалар, шунингдек қийматликларнинг бузилиши содир бўлганда;

- табиий офат, ёнғин, авария ёки ҳодисалар билан боғлиқ бўлган бошқа фавқулотда ҳолатларда;

- хўжалик юритувчи субъектлари тугатилган (қайта ташкил этилган) да тугатиш (бўлиш) балансини тузишдан олдин ва қонунчилик билан назарда тутилган бошқа ҳолларда.

Инвентаризация ўтказиш учун хўжалик юритувчи субъектларда қуйидаги таркибда доимий ҳаракатдаги инвентаризация комиссияси ташкил этилади:

корхона раҳбари ёки унинг ёрдамчиси (комиссия раиси);

бош бухгалтер;

бошқа мутахассислар (муҳандис, иқтисодчи ва ш. қ.);

ички аудит вакили.

Агар иш ҳажми кўп бўлса, мулклар ва молиявий мажбуриятлар инвентаризациясини бир вақтнинг ўзида ўтказиш учун корхона раҳбарининг буйруғи билан қуйидаги таркибда ишчи инвентаризация комиссияси ташкил этилади:

инвентаризация ўтказишни тайинланган хўжалик юритувчи субъектнинг вакили (комиссия раиси);

мутахассислар: товаршунос, муҳандис, технолог, механик, иш юритувчи, иқтисодчи, бухгалтерия ходими ва б.

Доимий ҳаракатдаги комиссия қўйидаги вазифаларни бажаради:

- қийматликлар бутлигини таъминлаш бўйича профилактика ишларини олиб боради;

- инвентаризация ўтказишни ташкил этади, ишчи инвентаризация комиссия аъзоларига маслаҳатлар беради;

- инвентаризация натижаларининг тўғрилигини текширади;

- зарур бўлган (инвентаризация қоидалари бузилган) ҳолларда корхона раҳбарининг кўрсатмаси билан қайта тўлиқ инвентаризация ўтказиши;

- камомад ва нобудгарчиликка шунингдек бошқа камчиликларга йўл қўйган шахслардан олинган тушинтириш хатларини кўриб чиқади ва аниқланган камомад ва нобудгарчиликлар тўғрисида таклифлар беради.

Ўз навбатида ишчи инвентаризация комиссияси қўйидаги вазифаларни бажаради:

- қийматликлар ва пул маблағлари сақлаш ва ишлатиш жойларида инвентаризация ўтказиши;

- хўжалик юритувчи субъектнинг бухгалтерияси билан бирга инвентаризация натижасини аниқлашда қатнашади ва камомадни ортиқчаси билан қоплаш, шунингдек табиий камайиш нормаси доирасидаги камомадни ҳисобдан чиқариш бўйича таклифлар ишлаб чиқади;

- товар – моддий қийматликларни қабул қилиш, сақлаш ва жўнатиш, уларнинг бутлиги ҳисоби ва назоратини яхшилаш, шунингдек нормадан ортиқ ва фойдаланилмайдиган материал қийматликларини сотиш тўғрисида таклифлар киритади.

Ишчи инвентаризация комиссиясига қўйидаги масъулиятлар юклатилади:

а) хўжалик юритувчи субъект раҳбарининг буйруғига биноан инвентаризацияни ўз вақтида ва белгиланган тартибда ўтказиш;

б) текширилган асосий воситалар, товар – моддий қийматликлар, пул маблағлари ва ҳисоб – китоблардаги маблағларни ҳақиқий қолдиқ рўйхатига тўлиқ ва аниқ ёзиш;

в) товар – материал қийматликлар нархини аниқлайдиган белгилари (тип, нав, марка, размер, прејскурант бўйича тартиб номери, артикул ва шу кабилар) ни рўйхатда тўғри кўрсатиш;

г) белгиланган тартибга биноан инвентаризация материалларини тўғри ва ўз вақтида расмийлаштириш.

Инвентаризация комиссияси инвентаризация бошланиш вақтига бўлган охириги кирим ва чиқим ҳужжатлари ёки материал ва пул маблағлари ҳаракати тўғрисидаги ҳисоботларни олиши лозим.

Инвентаризация комиссиясининг раиси «инвентаризациягача _____ (сана)» белгисини қўйиб ҳисоботга илова қилинган барча кирим ва чиқим ҳужжатларини имзолайди. Бу, ўз навбатида, ҳисоб маълумотлари бўйича инвентаризация бошланиш вақтига қолган мулклар қолдигини аниқлаш учун асос бўлади.

Инвентаризация бошланиш вақтига мулклар бўйича барча кирим ва чиқим ҳужжатлари бухгалтерияга топширилганлиги ёки комиссияга берилганлиги тўғрисида моддий жавобгар шахслар тилхат берадилар.

Инвентаризация бошланишдан олдин комиссия аъзоларига инвентаризацияни қачон бошлаб қачон тугатиш тўғрисидаги буйруқ топширилади, комиссия раисига эса назорат пломбири (муҳри) топширилади.

Башарти мулк инвентаризацияси бир неча кун давом этадиган бўлса, иш куни тугаши билан қийматликлар сақланаётган хонанинг эшиги муҳрланиши керак.

Инвентаризация қилинган қийматликлар ва объектлар ва уларнинг миқдори рўйхатда номенклатураси бўйича ва ҳисобда қабул қилинган ўлчов бирлигида кўрсатилади. Бу рўйхат ишчи инвентаризация комиссиясининг барча аъзолари ва моддий жавобгар шахс томонидан имзоланади.

Инвентаризация рўйхатининг охирида комиссия томонидан текшириш моддий жавобгар шахслар иштирокида ўтказилганлиги, комиссия аъзоларига ҳеч қандай даъво йўқлиги ва рўйхатда келтирилган қийматликларни масъул сақлашга қабул қилганлиги тўғрисида моддий жавобгар шахслар тилхат ёзиб берадилар.

Инвентаризация ўтказишда инвентаризация бўйича тасдиқланган дастлабки ҳисобот ҳужжатлари қўлланилади.

Ишчи инвентаризация комиссияси ҳар бир соҳа (қийматликлар) ни инвентаризацияси тугагач инвентаризация далолатномасини тузади. Масалан, «Юкланган товарлар инвентаризация далолатномаси», «Йўлдаги материаллар ва товарлар инвентаризация далолатномаси», «Асосий воситаларни тугалланмаган таъмирини инвентаризация далолатномаси» ва ш. қ.

Товар – материал қийматликлари ва пул маблағларининг инвентаризациясини тўғри ва ўз вақтида ўтказиш ва текширишни тўсатдан ўтказилишини таъминлаш бўйича маъсулият хўжалик юритувчи субъектнинг раҳбарларига юклатилади. Улар инвентаризацияни тўлиқ ва қисқа муддат ичда ўтказиш учун шароит яратиб беришлари керак.

Инвентаризация тугагач ўтказилган инвентаризация тўғрилигини текшириш учун назорат текшируви ўтказилиши мумкин. Бундай текшириш инвентаризация ўтказилган омбор (ёки бошқа жой) очилмасдан туриб инвентаризация комиссияси ва моддий жавобгар шахслар иштирокида ўтказилади. Инвентаризацияларни назорат текширишдан ўтказиш натижалари далодатнома билан расмийлаштирилади ва ўтказилган инвентаризацияни тўғрилигини назорат текширишни ҳисобга олиш дафтарида рўйхатга олинади.

Инвентаризация ва бошқа текширишлар натижасида аниқланган мулкларнинг бухгалтерия маълумотлари билан мавжуд ҳақиқийси орасидаги фарқи қуйидагича тартибга солинади:

ортиқча чиққан асосий воситалар, материал қийматликлари, пул маблағлари ва бошқа мулклар киримга олиниб, асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар (9390 – сч) кўпайтирилади. Айбдор шахслардан қийматликларнинг ортиқча чиққанлик сабаблари тўғрисида тушинтириш хати олинади;

қийматликларнинг қонунчилик билан белгиланган норма доирасидаги камомади корхона раҳбарининг буйруғи билан ишлаб чиқариш, муомала харажатларига ёки молиялаштириш (фондлар) ни камайтиришга ўтказилади. Табиий камайиш нормалари фақат ҳақиқий камомад аниқлансагина қўлланилади. Табиий камайиш нормалари белгиланмаган бўлса, содир бўлган камомад нормадан ортиқ камомад деб ҳисобланади;

материал қийматликлар, пул маблағлари ва бошқа мулклар камомади, шунингдек табиий камайиш нормасидан ортиқча нобудгарчиликлар айбдор шахслардан ундириб олинади. Башарти айбдорлар шахслар аниқланмаса ёки айбдор шахслардан ундириб олиш суд орқали рад этилган бўлса, камомад ва нобудгарчиликдан кўрилган зарарлар ишлаб чиқариш, муомала харажатларига ёки молиялаштириш (фондлар) ни камайтиришга ўтказилади. Бундай зарарлар келгусида солиққа тортиладиган базага қўшилади.

Дебитор ва кредиторлар билан олиб бориладиган ҳисоб – китоблар инвентаризациясини ўтказиш тартибини кўриб чиқамиз.

Дебитор ва кредиторлар билан олиб бориладиган ҳисоб – китобларни инвентаризацияси тегишли корхона, ташкилот ва алоҳида шахслар билан олиб бориладиган ҳисоб – китобларни ўзаро текширишдан иборат. Корxonанинг бухгалтерия ҳисоби маълумоти бўйича у ёки бу дебитордан олинадиган қарзлар суммаси қарздор бўлган корхона (алоҳида шахслар) нинг бухгалтерия ҳисобида ёзилган қарзлар суммаси билан солиштирилади.

Маҳсулот, иш ва хизматларни ҳисоблаш усулида сотиш усулига ўтган корxonаларда сотилган маҳсулот иш ва хизматлар бўйича ўз вақтида тўланмаган қарзларни инвентаризацияси алоҳида ўрин эгаллайди. Бундай ҳолларда шартномада кўрсатилган муддат ичида тўланмаган тўлов ҳужжатларининг тўлиқ суммаси миқдоридан даргумон қарзлар резерви ташкил этилади.

Ҳисоб – китобларни текшириш учун қарздор ташкилотларга бухгалтерия ходимларини сафарга юборилади ёки хат юборилади. Ҳисоб – китобларни текшириш учун юборилган бухгалтерия ходими текшириш якунида далолатнома тузади. Текшириш натижасида дебитор қарзларни ундириб олиш даргумон бўлиб қолиши мумкин: корхона тугатилган бўлиб қарзни кимдан ундирилиши номаълум, дебитор қарзини тан олмаслиги, даъво қилиш муддатини ўтказиб юборилиши ва ҳ. к. Бундай ҳолларда корхона бухгалтериясида умидсиз дебитор қарзлар рўйхати тузилиб ҳар бир дебитор ва кредиторларнинг рўпарасига нима сабабдан қарз реал эмаслиги кўрсатилади.

Бу рўйхат корxonанинг доимий ҳаракатдаги инвентаризация комиссиясига тақдим этилади. Комиссиянинг ҳулосасидан сўнг даъво қилиш муддати ўтган, шунингдек суд ундириб олишга қарор қилган, лекин қарздорнинг тўлаш қобилияти йўқлиги туфайли ундириб олиш иложи бўлмаган қарзлар даргумон қарзлар резерви ҳисобидан қопланади.

Ундирилмаган дебитор қарзлар даргумон қарзлар резерви билан қопланганда 4910 «Даргумон қарзлар бўйича резерв» счёти дебетланиб дебитор қарзларни ҳисобга олувчи тегишли счётлар кредитланади. Бу бухгалтерия ёзуви 7 – ведомост ва 8 – журнал–ордерда акс эттирилади. Қарздорнинг тўлаш қобилияти йўқлиги туфайли дебитор қарзлар ҳисобдан чиқарилгани билан, улар бекор қилинмайди. Бундай қарзлар 007 «Тўлашга қобилиятсиз дебиторларнинг зарарга ўтказилиб ҳисобдан чиқарилган қарзи» счётининг кирим қисмида беш йил давомида ҳисобга олинади.

Даъво қилиш муддати ичида талаб қилиб олинмаган кредитор қарз суммаси корхонанинг асосий фаолиятидан олинган бошқа даромадлар таркиби (9360 - с/с)га ўтказилади.

Инвентаризация натижалари доимий ҳаракатдаги инвентаризация комиссияси томонидан кўриб чиқилиб аниқланган камомад кимнинг ҳисобидан ундириб олинishi ёки қандай харажатларга ўтказилиши, ёки аниқланган ортиқча маблағлар қандай киримга олинishi тўғрисида қарор қабул қилади. Доимий ҳаракатдаги инвентаризация комиссиясининг қарори протокол билан расмийлаштирилади ва у корхона раҳбари ёки корхона раҳбари таклифига биноан юқори орган томонидан тасдиқланади. Тасдиқланган протоколларга асосан жорий ҳисоб кўрсаткичларини инвентаризация маълумотларига мос келтириш мақсадида бухгалтерия ёзувлари берилади.

Мисоллар

1. Асосий воситаларни инвентаризация қилиш натижасида оморда бир дона сув чиқарадиган насоснинг етишмаслиги аниқланди:

а) насоснинг дастлабки қиймати – 70000 с.

б) эскириши – 40000 с.

- насоснинг дастлабки қиймати ҳисобдан чиқарилди – 70000 с.

Д-т 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши»

К-т 0130 «Машина ва ускуналар»

-насоснинг эскириш қиймати ҳисобдан чиқарилди-40000 с.

Д-т 0230 «Машина ва ускуналарнинг эскириши»

К-т 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши»

Шу билан бирга етишмаган сув чиқарадиган насоснинг қолдиқ қийматига қуйидагича проводка берилади:

Д-т 5910 «Камомадлар ва қийматликларнинг бузилишидан йўқотишлар» – 30000 с.

К-т 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» – 30000 с.

I – вариант

Инвентаризация комиссияси моддий жавобгар шахсдан насосни қолдиқ қийматини ундириб олишга қарор қилди – 30000 с.

Д-т 4730 «Моддий зарарни қоплаш бўйича ходимларнинг қарзи» – 30000 с.

К-т 5910 «Камомадлар ва қийматликларнинг бузилишидан йўқотишлар» – 30000 с.

-ушбу камомад суммаси ундириб олинса:

а) нақд пул билан – 20000 с.

б) меҳнат ҳақи суммасидан ушлаб қолинди – 10000 с.

Д-т 5010 – 20000 с.

Д-т 6710 – 10000 с.

К-т 4730 – 30000 с.

II – вариант

Инвентаризация комиссияси моддий жавобгар шахсдан насосни қолдиқ қийматидан ортик, масалан, 45000 сўм қилиб ундириб олишга қарор қилди.

Д-т 4730 «Моддий зарарни қоплаш бўйича ходимларнинг қарзи» – 45000 с.

К-т 5910 «Камомадлар ва қийматликларнинг бузилишидан йўқотишлар» – 30000 с.

К-т 6230 «Бошқа кечиктирилган даромадлар» – 15000 с.

Ушбу камомад суммаси ундириб олинди:

а) нақд пул билан – 30000 с.

б) меҳнат ҳақи суммасидан ушлаб қолинди – 15000 с.

Д-т 5010 – 30000 с.

Д-т 6710 – 15000 с.

К-т 4730 – 45000 с.

Шу билан бирга

Д-т 6230 – 15000 с.

К-т 9310 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетишидан фойда» – 15000 с.

15.3. ҲИСОБОТ ТУЗИШ БЎЙИЧА ИШЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

Чорақлик ёки йиллик ҳисоботларни ўз вақтида тузишни таъминлаш учун бухгалтериянинг барча бўлимлари ишларини бажариш муддатларини кўрсатиб йиғма иш графиги тузилади. Бухгалтерия ҳисоби қўлда юритилса, график билан белгиланган муддатларда журнал - ордерларнинг жами чиқарилади, зарур бўлса бир регистрдаги сумма бошқа регистрларга ўтказилади ва корреспондентланувчи счетлар ўзаро муқобил текширилади. Журнал - ордер шаклида ҳисоб юритилганда ой охирига қолган суммаларини ўтказиш ва ҳисоб регистрларини хотималаш бўйича ҳисоб ишларининг кетма - кетлиги қуйидагича:

- расшифровка - варақаларидан дебет ва кредит оборотлари журнал - ордерлар ва ведомостларга ўтказилади, бунда расшифровка - варақалари ва журнал ордерларда тегишли белгилар қўйилади.

- 5010- сметининг дебети бўйича 1- ведомост ва 5110- сметининг дебети бўйича 2- ведомостларнинг жамлари 3, 10/1, 13- журнал ордерларига ўтказилади;

- 7, 12, 14, 15, 16, 17 ва бошқа ведомостларнинг аналитик ҳисоб жамлари ҳисоблаб чиқарилади, шундан кейин жами маълумотлари тегишли журнал - ордерларда акс эттирилади;

- журнал ордерларнинг кредит оборотлари жами ҳисоблаб чиқилади.

Агар журнал - ордерларда счетлар бўйича аналитик маълумотлар акс эттирилган бўлса, маълумотлар жамлаб чиқилади ва кейинги ой бошига қолдиқ аниқланади, корреспондентланувчи счетлар бўйича алоқаси бор счетларнинг турли регистрлари жами таққосланади. Масалан, 1- журнал - ордердаги 5010- счегининг жами 2- ведомостдаги 5010- счети жами билан таққосланади. Бундай кўрсаткичларни таққослаб текшириш барча журнал - ордерлар бўйича бажарилади.

Бундан кейин маълумотлар журнал - ордерлардан бош дафтарга ўтказилади. Ундан кейин ҳар бир синтетик счет бўйича дебет оборотлари чиқарилиб кейинги ойнинг 1- кунига қолдиғи чиқарилади. Бош дафтарга маълумотлар фақат журнал - ордерлардан олиб ёзилади.

Журнал - ордер маълумотларини Бош дафтарга ёзиш мисолини келтирамиз (иккита синтетик счетларга ёзиш маълумотлари келтирилган). Журнал - ордерлар маълумотлари Бош дафтарга ўтказилгандан сўнг журнал - ордерларда қуйидагича изоҳ берилади: «Оборотлар суммаси Бош дафтарда акс эттирилди» ва санаси ҳам ижрочи ва бош бухгалтернинг имзолари қўйилади.

6010 «Мол етказиб берувчи ва пудратчиларга тўланадиган счетлар»

Ой	Дебети бўйича обороти қуйидаги счетларнинг кредитидан				Жами		Сальдо	
	5110 (2-ж/о)	5510 (3-ж/о)	4310 (8-ж/о)	ва х.к.	дебети бўйича	кредити бўйича	дебет	кредит
январ								
феврал								
ва х. к.								
ноябр								45400,0
декабр	362302,4	15896	1000		379198,4	433629,0		99830,6

2610 «Ишлаб чиқаришдаги яроқсиз маҳсулот»

Ой	Дебети бўйича обороти қуйидаги счетларнинг кредитидан (10- ж/о)						Жами		Сальдо	
	1010	6710	6520	6910	2010	2510	дебети бўйича	кредити бўйича	дебет	кредит
январ										
феврал										
ва х. к.										
ноябр										
декабр	60	200	28	12	272	142	714	714		

Бош дафтарда счетларнинг қолдиғи чиқарилгандан сўнг улар аналитик маълумотлар билан текширилади, журнал - ордер шаклининг регистрлари маълумотлари бўйича баланс ва бошқа ҳисобот жадваллари тузилади.

15.4. БУХГАЛТЕРИЯ БАЛАНСИ

Молиявий ҳисобот тизимида баланс марказий ўрин эгаллайди. Йиллик ҳисобот таркибидаги балансда катта ўзгаришлар содир бўлди, чунки халқаро андазалар талабларига яқинлашди ва бозор муносабатларига қаратилди. Баланснинг актив ва пасив моддаларининг мазмуни ички ва ташқи фойдаланувчилар (акционер, таъсисчи, мол юборувчи, кредиторлар банклар ва бошқалар) га ундан фойдаланиш имкониятини беради. Ички ва ташқи қизиқувчилар учун корхона фаолиятининг молиявий натижалари, унинг молиявий барқарорлиги, кредитор қарзларининг ҳажми, банк ссудалари бўйича қарзлари тўғрисидаги маълумотлар зарур.

Корхона ичида балансда келтирилган ахборотлар ҳўжалик фаолиятини таҳлил қилиш, харажатлар ва йўқотишларни қисқартириш резервларини қидириб топиш, корхона ҳисобидан тўланадиган жарималар, бурдсизликлар сабабларини бартараф этиш учун кенг қўлланилади.

Йиллик ҳисоботга тушинтириш хати, корхона раҳбарининг фаолиятнинг йўналиши тўғрисидаги маърузаси, илова қилинади. Бу корхонанинг асосий аналитик ҳужжатларидан бири бўлиб ҳисобланади. Бунда асосий кўрсаткичлар бўйича режа бажарилишига таъсир этувчи қуйидаги омиллар очиб ташланади: маҳсулот миқдори, ассортимент, сифати, маҳсулот сотиш ҳажми, фойда суммаси, таннархни пасайтириш, меҳнат унумдорлигини ошириш, самарадорлик, илмий - конструкторлик ишларини натижалари ва истиқболлари ва шу кабилар. Тушинтириш хатининг мазмуни ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва технология хусусиятлари билан белгиланади.

Ўз.Р. АВ томонидан 2003 йил 24 январда рўйхатга олинган Ўзбекистон Республикаси молия вазирининг 2002 йил 27 декабрдаги 140-сонли бўйруғи билан молиявий ҳисоботларнинг янги шакллари тасдиқланган.

Қуйида ушбу буйруқ билан тасдиқланган баланс шаклини келтирамыз.

Бухгалтерия баланси _____ 200 _____ йилга

		Кодлар
	БХУТ бўйича 1-шакл	0710001
Корхона, ташкилот _____	КТУТ бўйича	
Тармоқ _____	ХХТУТ бўйича	
Ташкилий-ҳуқуқий шакли _____	ТППТ бўйича	
Мулкчилик шакли _____	ИШТ бўйича	
Вазирлик, идора ва бошқалар _____	ДБИБТ бўйича	
Солиқ тўловчининг идентификацион рақами _____	СТИР	
Худуд _____	МЮБТ	
Манзил _____	Жўнатилган сана	
Ўлчов бирлиги, минг сўм _____	Қабул қилинган сана	

Кўрсаткичлар номи	Сатр коди	Ҳисобот йили бошига	Ҳисобот даври охирига
1	2	3	4
Актив			
<i>I. Узоқ муддатли активлар</i>			
Асосий воситалар:			
Бошланғич (қайта тиклаш) қиймати (0100,0300)	010		
Эскириш суммаси (0200)	011		
қолдиқ (баланс) қиймати (сатр. 010-011)	012		
Номоддий активлар:			
бошланғич қиймати (0400)	020		
амортизация суммаси (0500)	021		
қолдиқ (баланс) қиймати (сатр. 020-021)	022		
Узоқ муддатли инвестициялар, жами (сатр. 040+050+060+070+080), шу жумладан:	030		
Қимматли қоғозлар (060)	040		
Шуъба хўжалик жамиятларига инвестициялар	050		
Қарам хўжалик жамиятларига инвестициялар	060		
Чет эл капитали мавжуд бўлган корхоналарга инвестициялар (0640)	070		
Бошқа узоқ муддатли инвестициялар (0690)	080		
Ўрнатиладиган асбоб-ускуналар (0700)	090		
Капитал қўйилмалар (0800)	100		
Узоқ муддатли дебиторлик қарзлари (0910, 0920, 0930, 0940)	110		
Шундан: муддати ўтган	111		
Узоқ муддатли кечиктирилган харажатлар (0950, 0960, 0990)	120		
I-бўлим бўйича жами (сатр. 012+022+030+090+100+120)	130		
<i>II- жорий активлар</i>			
Товар-моддий заҳиралари, жами (сатр. 150+160+170+180), шу жумладан:	140		
Ишлаб чиқариш заҳиралари (1000, 1100, 1500, 1600)	150		
Тугалланмаган ишлаб чиқариш (2000, 2100, 2300, 2700)	160		
Тайёр маҳсулот (2800)	170		
Товарлар (2900 дан 2980 нинг айирмаси)	180		
Келгуси давр харажатлари (3100)	190		
Кечиктирилган харажатлар (3200)	200		
Дебиторлар жами (сатр. 220+230+240+250+ 260+270+280+290+300+310)	210		
Шундан муддати ўтган	211		
Харидор ва буюртмачиларнинг қарзи (4000 дан 4900 нинг айирмаси)	220		
Ажратилган бўлинмаларнинг қарзи (4110)	230		
Шуъба ва қарам хўжалик жамиятларнинг қарзи (4120)	240		

1	2	3	4
Ходимларга берилган бўнақлар	250		
Мол етказиб берувчи ва пудратчиларга берилган бўнақлар (4300)	260		
Бюджетга солиқ ва йиғимлар бўйича бўнақ тўловлари (4400)	270		
Мақсадли давлат жамғармалари ва суғурталар бўйича бўнақ тўловлари (4500)	280		
Таъсисчиларнинг устав капиталига улушлар бўйича қарзи (4600)	290		
Ходимларнинг бошқа операциялар бўйича қарзи (4700)	300		
Бошқа дебиторлик қарзлари (4800)	310		
Пул маблағлари, жами (сатр. 330+340+350+360) шу жумладан:	320		
Кассадаги пул маблағлари (5000)	330		
Ҳисоблашиш счегидаги пул маблағлари (5100)	340		
Чет эл валютасидаги пул маблағлари (5200)	350		
Бошқа пул маблағлари ва эквивалентлари (5500, 5600, 5700)	360		
Қисқа муддатли инвестициялар (5800)	370		
Бошқа жорий активлар (5900)	380		
II- бўлим бўйича жами (сатр. 140+190+200+210+320+370+380)	390		
Баланс активи бўйича жами (сатр. 130+390)	400		
Пассив			
<i>I. Ўз маблағлари манбалари</i>			
Устав капитали (8300)	410		
Қўшилган капитал (8400)	420		
Резерв капитали (8500)	430		
Сотиб олинган хусусий акциялар (8600)	440		
Тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар) (8700)	450		
Мақсадли тушумлар (8800)	460		
Келгуси давр харажатлари ва тўловлари учун захиралар (8900)	470		
I. бўлим бўйича жами (сатр. 410+420+430+440+450+460+470)	480		
<i>II. Мажбуриятлар</i>			
Узоқ муддатли мажбуриятлар, жами (сатр. 500+510+520+530+540+550+560+570+580+590)	490		
Шу жумладан узоқ муддатли кредиторлик қарзлари (сатр. 500+520+540+560+590)	491		
Шундан муддатли ўтган узоқ муддатли кредиторлик қарзлари	492		
Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга узоқ муддатли қарз (7000)	500		

1	2	3	4
Ажратилган бўлинмаларга узоқ муддатли қарз (7110)	510		
Шуъба ва қарам хўжалик жамиятларга узоқ муддатли қарз (7120)	520		
Узоқ муддатли кечиктирилган даромадлар (7210, 7220, 7230)	530		
Солиқ ва мажбурий тўловлар бўйича узоқ муддатли кечиктирилган мажбуриятлар (7240)	540		
Бошқа узоқ муддатли кечиктирилган мажбуриятлар (7250, 7290)	550		
Хоридорлар ва буюртмачилардан олинган бўнақлар (7300)	560		
Узоқ муддатли банк кредитлари (7810)	570		
Узоқ муддатли қарзлар (7820, 7830, 7840)	580		
Бошқа узоқ муддатли кредиторлик қарзлар	590		
Жорий мажбуриятлар, жами (сатр.610+620+630+640+650+660+670+680+690+700+710+720+730+740+750+760)	600		
Шу жумладан: жорий кредиторлик қарзлари (сатр.610+630+650+670+680+690+700+710+720+760)	601		
Шундан: муддатли ўтган кредиторлик қарзлари	602		
Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга қарз (6000)	610		
Ажратилган бўлинмаларга қарз (6110)	620		
Шуъба ва қарам хўжалик жамиятларга қарз (6120)	630		
Кечиктирилган даромадлар (6210, 6220, 6230)	640		
Солиқ ва мажбурий тўловлар бўйича кечиктирилган мажбуриятлар (6240)	650		
Бошқа кечиктирилган мажбуриятлар (6250, 6290)	660		
Олинган бўнақлар (6300)	670		
Бюджетга тўловлар бўйича қарз (6400)	680		
Суғурталар бўйича қарз (6510)	690		
Мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар бўйича қарз (6520)	700		
Таъсисчиларга бўлган қарзлар (6600)	710		
Меҳнатга ҳақ тўлаш бўйича қарз (6700)	720		
Қисқа муддатли банк кредитлари (6810)	730		
Қисқа муддатли қарзлар (6820, 6830, 6840)	740		
Узоқ муддатли мажбуриятларнинг жорий қисми (6950)	750		
Бошқа кредиторлик қарзлар (6950 дан ташқари 6900)	760		
II- бўлим бўйича жами (сатр. 490+600)	770		
Баланс пассиви бўйича жами (сатр. 480+770)	780		

Балансга асосан корхонанинг тўлов қобилияти ва бошқа бир қанча сифат кўрсаткичларини ҳисоблаб таҳлил қилиш мумкин.

Баланс маълумотларига асосан корхонанинг мутлоқ тўлов қобилияти қуйидагича аниқланади:

$$\boxed{\text{Корхонанинг мутлоқ тўлов қобилияти}} = \frac{\boxed{\text{Пул маблағлари}}}{\boxed{\text{Корхонанинг қисқа муддатли мажбуриятлари}}}$$

Бу кўрсаткич 0,2 ёки 20% дан кам бўлмаслиги керак. Шу йўл билан ҳисоблаб чиқилган коэффициент корхонанинг қисқа муддатли қарз мажбуриятларини қанчаси зудлик билан қайтарилишини кўрсатади.

Баланс маълумотлари бўйича корхонанинг соф айланма маблағлари ёки капиталини аниқлаб олиш унинг истиқболдаги ривожланишини таърифлайди.

$$\boxed{\text{Соф айланма маблағлар ёки капитал}} = \boxed{\text{Айланма активлар}} - \boxed{\text{Қисқа муддатли мажбуриятлар}}$$

Соф айланма маблағлар ёки капитал ҳажми корхона томонидан ўз қарзини тўлагандан сўнг унинг потенциал ривожланиш қобилитини таърифлайди. Соф айланма маблағлари ёки капиталнинг коэффициенти қуйидагича топилади:

$$\text{Соф айланма капитални коэффициентини} = \frac{\text{Материал ишлаб чиқариш заҳиралари}}{\text{Соф айланма капитални}}$$

Бу коэффициент бир сўмлик соф айланма капиталга неча пуллик ҳали ишлаб чиқаришга сарфланмаган материал заҳиралари тўғри келишини таърифлайди. Бундай маълумотларга асосан корхона менежерлари корхона ҳолатини ривожлантириш бўйича тегишли қарорларни қабул қилишади.

Баланс маълумотларидан фойдаланадиган ташқи қизиқувчилар учун корхона капиталнинг структуровий кўрсаткичлари (ёки тўлов қобилияти, молиявий барқарорлиги) муҳим аҳамиятга эга.

Капиталнинг структуровий кўрсаткичлари корхонага узоқ муддатли қўйилмалар қўйган инвесторлар ва кредиторларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш даражасини таърифлайди. Улар корхонанинг узоқ муддатли қарзларини тўлаш қобилитини акс эттиради.

Мулк коэффициенти (ёки хусусий капитални концентрациялаш коэффициенти) қуйидагича топилади:

$$Мк = \frac{ХК \text{ (хусусий капитал)}}{\text{Активларнинг ўртача йиллик қиймати}}$$

Бу коэффициент бир бирликка тенг ёки ундан ортиқ бўлиши мумкин. У корхона эгаларининг корхонага қўйилган маблағларни умумий суммасидаги улушини кўрсатади. Корхона эгаларининг улуши қанчалик кўп бўлса, шунчалик корхона молиявий барқарор, иқтисодий мустаҳкам бўлади ва ташқи кредиторларга қарам бўлмайди.

Корхонанинг молиявий қарамлик (Кмқ) коэффициенти қуйидагича аниқланади:

$$Кмқ = \frac{\text{Қарз капитали (Қк)}}{\text{Хусусий капитал (Хк)}}$$

Ушбу коэффициент 0,5 дан кам бўлиши, лекин кўп бўлса, 1 дан ошмаслиги керак. Бу корхонани ташқи қарз берувчилардан молиявий қарамлигини таърифлайди ва унинг ўсиш динамикаси корхонани молиялаштиришда қарзга олинган маблағлар улушини кўпайиб бораётганини кўрсатади.

Молиявий ҳисоботнинг 2 - шакли «Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот» ни тузиш тартиби, унинг олдига қўйилган талаблар 12 - бобнинг 8 - параграфида батафсил келтирилган.

15.5. АСОСИЙ ВОСИТАЛАР ҲАРАКАТИ ТЎҒРИСИДА ҲИСОБОТ

Молиявий ҳисоботдан ички ва ташқи фойдаланувчилар учун корхонанинг асосий воситаларининг таркиби, уларнинг иш ҳолати ва умумий қиймати муҳим аҳамиятга эга. Бу маълумотлар корхоналарнинг молиявий ҳисобот таркибида тузиладиган «Асосий воситалар ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот» да акс эттирилади. Қуйида бу ҳисоботнинг шаклини келтирамиз (135, 136, - бетларга қаралсин).

Асосий воситалар ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот жадвали мазмунидан кўриниб турибдики, унда асосий воситалар ва уларнинг эскириши белгиланган тасниф асосида қуйидаги кўрсаткичлар бўйича акс эттирилади:

- йил бошига қолдиғи;
- ҳисобот даврида асосий воситаларнинг кирими;
- ҳисобот даврида ҳисобдан чиқарилгани;
- йил охирига қолдиғи.

Ҳисоботнинг 3 ва 6- хоналарида корхона балансида ҳисобга олинган барча асосий воситаларнинг қиймати акс эттирилади.

Асосий воситалар ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот

200__ йил

Кодлар
0710003

БХУТ бўйича 3-шакл
 КТУТ бўйича
 ХХТУТ бўйича
 ТПШТ бўйича
 МШТ бўйича
 ДБИБТ бўйича

СИТР
 МХБТ
 Жўнатилган сана
 Қабул қилинган сана
 Тақдим қилиш муддати

Қорхона, ташкилот _____
 Тармоқ _____
 Ташкилий-ҳуқуқий шакли _____
 Мулкчилик шакли _____
 Вазирлик, идора ва бошқалар _____
 Солиқ тўловчининг идентификацион рақами _____
 Худуд _____
 Манзил _____
 Ўлчов бирлиги, минг сўм _____

Кўрсаткичлар номи	Сатр №	Бошланғич (қайта тиклаш) қиймати				Йирилган амортизация (эскириш) миқдори				Қолдиқ қиймати	
		йил бошига қолдиқ	келиб тушган	чықиб кетган	йил охирига қолдиқ	йил бошига қолдиқ	келиб тушган	чықиб кетган	йил охирига қолдиқ	йил бошига қолдиқ	йил охирига қолдиқ
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Ер	010										
Ерни ободонлаштириш	020										
Узоқмуддатли ижара (молиявий лизинг) шарт-номаси бўйича олинган ободонлаштириш	030										
Бино	040										
Ишпоот	050										

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Узатиш мосламалари	060										
Машина ва ускуналар	070										
Мебел ва офис жиҳозлари	080										
Компьютер жиҳозлари ва хиёблаш техникаси	090										
Транспорт воситалари	100										
Ишчи хайвонлар	110										
Маҳсулдор хайвонлар	120										
Қўп йиллик ўсимликлар	130										
Бошқа асосий воситалар	140										
Консервация қилинган асосий воситалар	150										
Узоқ муддатли ижара (молиявий лизинг)га олинган асосий воситалар	160										
Жами асосий воситалар (010 сатрдан 160-сатргача)	170										
Шундан: ишлаб чиқариш	171										
Ноишлаб чиқариш	172										
Маълумот учун:											
Йил давомида сотиб олинган асосий воситалар, жами (сатр. 181+182+183)	180					x	x	x	x	x	x
Уз маблағлари ҳисобга	181					x	x	x	x	x	x
Банк кредити ҳисобга	182					x	x	x	x	x	x
Бошқа қарзга олинган мблағлар ҳисобига	183					x	x	x	x	x	x
Тугалланмаган қурилиш	190					x	x	x	x	x	x
Раҳбар											
Бош бухгалтер											

4- хонада ҳисобот даврида, қўшимча баҳолаш қиймати ҳам қўшилган ҳолда қуйидаги манбалардан корхона тасарруфига ўтган асосий воситалар акс эттирилади:

- пулга сотиб олиш ёки янгидан қуриш;
- айланма маблағлардан асосий воситага ўтказилиши;
- бошқа корхона ва ташкилотлардан бепул олинishi;
- инвентаризация натижасида ортиқча чиққан асосий воситалар кирими;
- лизинг муомалалари бўйича узоқ муддатли ижарага олинган асосий воситалар.

5- хонада қайтадан баҳолаш натижасида нархини пасайтириш ҳам қўшилган ҳолда қуйидаги сабабларга кўра хўжалик тасарруфидаги асосий воситалар таркибидан чиқарилган объектлар қиймати акс эттирилади:

- пулга сотилган кераксиз ва ортиқча асосий воситалар;
- асосий воситалар таркибидан айланма маблағларга ўтказилган объектлар;
- бошқа корхона ва ташкилотларга бепул берилган объектлар;
- эскириши натижасида объектларнинг ҳисобдан чиқарилиши;
- табиий офатлар, авария натижасида ва бошқа сабабларга кўра объектларни ҳисобдан чиқарилиши.

7 ва 10- хоналарда асосий воситаларнинг турлари бўйича ҳисобот даври бошига ва охирига жамғарилган амортизация (эскириш) суммаси акс эттирилади.

8- хонада асосий воситаларни қўшимча баҳолаш натижасида қўшимча ҳисобланган амортизация суммаси ҳам қўшилган ҳолда, ҳисобот даврида барча асосий воситалар бўйича ҳисобланган амортизация (эскириш) суммаси акс эттирилади.

9- хонада тугатилган, сотилган ва бошқа йўллар билан хўжалик тасарруфидан чиқиб кетган асосий воситалар эскириши кўрсатилади.

11- хонада асосий воситаларнинг йил бошига қолган соф қолдиқ қиймати акс эттирилади. Бу сумма 3- хона билан 7- хона суммалари фарқидан иборат.

12- хонада асосий воситаларнинг ҳисобот даври охирига қолган соф қолдиқ қиймати акс эттирилади. Бу сумма 6- хона билан 10- хона суммалари фарқидан иборат.

Асосий воситаларнинг жами суммасидан ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш йўналишидагиларнинг ҳаракати алоҳида ажратиб кўрсатилади.

Ишлаб чиқариш йўналишидаги асосий воситалар таркибига саноат, қурилиш, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши, савдо ва умумий овқатланиш, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини тайёрлаш ва бошқа моддий ишлаб чиқариш фаолияти соҳасига тегишли объектлар киради.

Ноишлаб чиқариш йўналишидаги асосий воситалар таркибига коммунал хўжалик, соғлиқни сақлаш, жисмоний тарбия, маориф, маданият ва шунга ўхшаганларда фойдаланиладиган объектлар киради.

«Маълумот учун» деган бўлимнинг 180 – 183 қаторларида асосий воситалар қайси манбайлар ҳисобидан сотиб олинганлиги (кирими) акс этирилади.

15.6. ПУЛ ОҚИМИ ТЎҒРИСИДА ҲИСОБОТ

Пул оқими тўғрисидаги ҳисобот маълум бир ҳисобот даврида корхонанинг пул маблағлари ҳолатига операция, инвестиция ва молиявий фаолияти таъсирини акс эттиради ва шу давр ичида пул маблағлари ўзгаришини кўрсатади.

Пул оқими тўғрисидаги ҳисобот маълумотларидан фойдаланиш қуйидаги имкониятларни беради:

- корхонанинг пул маблағлари ва уларнинг эквивалентларини ишлаб топиш қобилиятини, шунингдек шунга ўхшаган пул маблағларидан фойдаланишда корхона эҳтиёжини баҳолаш;

- корхонанинг соф активдаги ўзгаришларни, молиявий структурасини ва унинг ўзгарувчан вазият ва имкониятларга мослашиш мақсадида пул оқимларининг суммалари ва ўз вақтида тушишига таъсир этиш қобилиятини баҳолаш;

- турли корхоналарнинг операция фаолияти тўғрисидаги ҳисоботни таққослаш. Чунки бу хўжалик фаолиятининг бир хил муомала ва вақеалари учун бухгалтерия ҳисобининг турли усулларида фойдаланиш оқиботларини бартараф этади.

Пул оқими тўғрисидаги ҳисоботда пул маблағлари оқими қуйидаги фаолиятлар бўйича таснифланади:

- операция фаолияти
- инвестицион фаолияти
- молиявий фаолияти

Операция фаолиятдан олинган пул маблағлари ҳажми корхона фаолияти самарасининг ҳал этувчи кўрсаткичи бўлиб ҳисобланади. Чунки у ташқи молиялаш манбаларисиз ссудаларни қайтариш, меҳнат унумдорлик даражасини сақлаш, дивидендлар тўлаш ва янги капитал қўйилмаларни амалга ошириш имкониятини беради.

Операцион фаолиятдан бўлган пул маблағлари ҳаракати биринчи навбатда даромад олиш бўйича асосий фаолият натижаси бўлиб ҳисобланади.

Инвестицион фаолият – бу пул эквивалентига кирмайдиган узоқ муддатли активлар ва бошқа инвестицияларни сотиб олиш ва сотиш, қайтариладиган кредитларни бериш ва олиш. Буларга бино, асбоб – ускуна, номоддий ва бошқа активларни сотиш ва сотиб олиш, акция ёки бошқа қарз мажбуриятларини сотишдан тушган тушум ва бошқа корхоналарнинг акциялари ва қарз мажбуриятларини сотиб олиш, фьючерс, форвард, опцион ва своп – контрактлар бўйича тушумлар ва улар бўйича тўловлар киради. Фьючерс контракт (муддатли контракт) – бу маълум миқдордаги молиявий инструментларни ёки белгиланган миқдордаги товарни эркин савдо биржасида келишилган нархда олди – сотди тўғрисидаги шартнома.

Форвард контракти – бу товар ёки молиявий инструментларни келажакда жўнатиш ва ҳисоб – китоб қилиш бўйича олди – сотди тўғрисидаги битим.

Опцион контракт (мукофатли битим) – бу маълум миқдордаги молиявий инструментлар ёки товарларни келишилган муддат ичида белгиланган миқдорда мукофат тўлаш эвазига қайд этилган нархда сотиб олиш ёки сотиш ҳуқуқи.

Молиявий фаолият – бу шундай фаолият турики, унинг натижасида корхонанинг хусусий капитали ва қарзлари ҳажми ва структураси (тузилиши) да ўзгариш ҳосил бўлади. Қуйидаги пул маблағларининг ҳаракати бунга мисол бўлади:

Пул маблағларини тушуми	Пул маблағларининг чиқими
Акциялар чиқаришдан олинadиган тушумлар	Хусусий акцияларни сотиб олиш бўйича тўланмалар
Қарзга олинган маблағлар тушуми (чиқарилган векселлар, облигациялар ва бошқа узоқ муддатли қарзлар)	Қарзларни қайтарилиши (операцион фаолиятда акс эттириладиган қарзлар бўйича фоизлардан ташқари)
	Акционерларга дивидендлар тўлаш ва капиталнинг бошқа кўринишдаги тақсимланиши
	Молиялаштириладиган ижара билан боғлиқ бўлган мажбуриятлар бўйича тўловлар

Қуйида Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 2002 йил 27 декардаги 140 – сон буйруғи билан тасдиқланган пул оқими тўғрисидаги ҳисоботи шаклини келтирамыз.

Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот

4 - шакл

Кўрсаткичлар номи	Сатр коди	Ки- рим	Чи- қим
1	2	3	4
Операцион фаолият			
Маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишдан келиб тушган пул маблағлари	010		
Материал, товар, иш ва хизматлар учун мол етказиб берувчиларга тўланган пул маблағлари	020		
Ходимларга ва улар номидан тўланган пул маблағлари	030		
Операцион фаолиятнинг бошқа пул тушумлари ва тўловлари	040		
Жами операцион фаолиятнинг соф пул кирими/чиқими (сатр. 010-020-030±040)	050		
Инвестиция фаолияти			
Асосий воситаларни сотиб олиш ва сотиш	060		
Номоддий активларни сотиб ва сотиш	070		
Узоқ ва қисқа муддатли инвестицияларни сотиб олиш ва сотиш	080		
Инвестицион фаолиятнинг бошқа пул тушумлари ва тўловлари	090		
Жами инвестицион фаолиятнинг соф пул кирими/чиқими (сатр. 060±070±080±090)	100		
Молиявий фаолият			
Олинган ва тўланган фоизлар	110		
Олинган ва тўланган дивидендлар	120		
Акцияларни чиқаришдан ёки хусусий капитал билан боғлиқ бўлган бошқа инструментаентлардан келган пул тушумлари	130		
Хусусий акциялар сотиб олинган пул тўловлари	140		
Узоқ ва қисқа муддатли кредит ва қарзлар бўйича пул тушумлари ва тўловлари	150		
Узоқ муддатли ижара (молиявий лизинг) бўйича пул тушумлари ва тўловлари	160		
Молиявий фаолиятнинг бошқа пул тушумлари ва тўловлари	170		
Жами: молиявий фаолиятнинг соф пул кирими/чиқими (сатр. 110±120+130-140±150±160±170)	180		
Солиққа тортиш			
Тўланган даромад (фойда) солиғи	190		
Тўланган бошқа солиқлар	200		
Жами тўланган солиқлар (сатр. 190+200)	210		
Жами молиявий -хўжалик фаолиятининг соф пул кирими/чиқими (сатр.050±100±180-210)	220		
Йил бошидаги пул маблағлари	230		
Йил охиридаги пул маблағлари	240		

Чет эл валютасидаги пул маблағларининг ҳаракати тўғрисида
маълумот

Кўрсаткичлар номи	Сатр коди	Миқдори сумма
Йил бошига қолдиқ	250	
Келиб тушган валюта маблағлари, жами (261+262+263+264) шу жумладан	260	
Сотишдан олинган тушум	261	
Конвентарция қилинган	262	
Молиявий фаолият бўйича	263	
Бошқа манбалар	264	
Сарфланган валюта маблағлари (сатр. 271+272+273), шу жумладан	270	
Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўловлар	271	
Молиявий фаолият бўйича тўловлар	272	
Бошқа мақсадлар учун	273	
Йил охиридаги қолдиқ (сатр. 250+260-270)	280	

Раҳбар _____

Бош бухгалтер _____

«Маҳсулот (товар, иш ва хизмат) ларни сотишдан келиб тушган пул маблағлари» (010-сатр.) моддасида юклар юборилган маҳсулот (товар, иш ва хизмат) лар учун ҳисобот даврида корхонанинг банкдаги ҳисоб – китоб счегига ва кассасига тушган маблағлар кўрсатилади.

«Материал, товар ва хизматлар учун мол етказиб берувчиларга тўланган пул маблағлари» (020-сатр.) моддасида узоқ муддатли активларни сотиб олиш учун тўланмалардан ташқари, материаллар, товарлар, иш ва хизматлар учун мол етказиб берувчиларга тўланган пул маблағлари суммаси кўрсатилади

«Ходимларга ва улар номидан тўланган пул маблағлари» (030-сатр.) моддасида пул маблағларининг қуйидаги мақсадлар учун сарфланиши кўрсатилади: ходимларга тўланган меҳнат ҳақи, мукофотлар, мақсадли давлат фондларига тўланмалар, бюджетга даромад солиғи тўлаш, касаба уюшмасига ажратмалар, алимент тўловлари, турар жой фондига тўловлар, ходимларга берилган банк кредитлари бўйича тўловлар ва шунга ўхшаган ходимларга ва ходимлар номидан кассадан ва банкдаги счеглрдан тўланадиган бошқа пул маблағлари акс эттирилади.

«Операцион фаолиятнинг бошқа пул тушумлари ва тўловлари» (040-сатр.) моддасининг «чиқим» деган хонасида олинган роялти, турли рағбатлантиришлар ва бошқа даромадлар, савдо корхоналари билан тузиладиган битимлар бўйича олинган комиссия йиғимлар акс эттирилади.

«Жами операцион фаолиятнинг соф пул кирими/чиқими» (050-сатр.) модд. Плюс, минус, аломатларига қараб 010,020,030,040-сатрлар йиғиндиси кўрсатилади.

«Асосий воситаларни сотиб олиш ва сотиш» (060-сатр.) моддасининг «Кирим» хонасида турли асосий воситаларни сотишдан тушган маблағлар суммаси, «Чиқим» хонасида мол етказиб берувчиларга харид қилинган асосий воситалар учун тўланган сумма кўрсатилади.

«Номоддий активларни сотиб олиш ва сотиш» (070-сатр.) моддасининг «Чиқим» хонасида мол етказиб берувчиларга харид қилинган номоддий активлар учун тўланган суммаси, «Кирим» хонасида номоддий активларни сотишдан тушган маблағлар суммаси кўрсатилади.

Узоқ ва қисқа муддатли инвестицияларни сотиб олиш ва сотиш» (080-сатр.) моддасининг «Чиқим» хонасида биржада тўланган комиссия харажатлар ва фоизлар қўшилган ҳолда қимматли қоғозлар ва бошқа инвестиция инструментларини сотиб олиш учун тўланган пул маблағлари суммаси, «Кирим» хонасида қимматли қоғозлар ва бошқа инвестиция инструментларини сотишдан тушган пул маблағлари акс эттирилади.

«Инвестицион фаолиятнинг бошқа пул тушумлари ва тўловлари» (090-сатр.) моддасининг «Чиқим» хонасида бошқа инвестицион фаолият бўйича тўланган сумма, «Кирим» хонасида – олинган пул маблағлари кўрсатилади.

«Жами инвестицион фаолиятнинг соф пул кирими/чиқими» (100-сатр.) моддасида 060, 070, 080, 090-сатрларнинг плюс билан ёзилган суммаларини жамлаб «Кирим» хонасида, минус билан ёзилган суммаларини жамлаб «Чиқим» хонасида кўрсатилади.

«Олинган ва тўланган фоизлар» (110-сатр.) моддасининг «Кирим» хонасида олинган, «Чиқим» хонасида тўланган фоизлар суммаси кўрсатилади.

«Олинган ва тўланган дивидендлар» (120-сатр.) моддасининг «Кирим» хонасида олинган, «Чиқим» хонасида тўланган дивидендлар суммаси акс эттирилади.

Акцияларни чиқаришдан ёки хусусий капитал билан боғлиқ бўлган бошқа инструментадан келган пул тушумлари» (130-сатр.) моддасида хусусий капитал билан боғлиқ бўлган ҳисобот даврида чиқарилган (сотилган) акциялар ёки бошқа инструментлар бўйича акционерлардан тушган пул маблағлари суммаси акс эттирилади.

«Хусусий акциялар сотиб олингандаги пул тўловлари» (140-сатр.) моддасида кейинчалик тарқатиш ёки бекор қилиш учун корхонада турган хусусий акциялар бўйича эгаларига тўланган пул маблағлари суммаси кўрсатилади

«Узоқ ва қисқа муддатли кредит ва қарзлар бўйича пул тушумлари ва тўловлари» (150-сатр.) моддасининг «Қирим» хонасида ҳисобот даврида тушган кредитлар ва қарзлар, «Қиқим» хонасида тўланган кредитлар ва қарзлар кўрсатилади.

«Узоқ муддатли ижара (молиявий лизинг) бўйича пул тушумлари ва тўловлари» (160-сатр.) моддасининг «Қиқим» хонасида ижара (лизинг) га берувчига тўланган сумма, «Қирим» хонасида – ижара (лизинг) га олувчидан тушган пул маблағлари суммаси кўрсатилади

«Молиявий фаолиятнинг бошқа пул тушумлари ва тўловлари» (170-сатр.) моддасининг «Қиқим» хонасида бошқа молиявий фаолият бўйича тўланган, «Қирим» хонасида олинган пул маблағлари кўрсатилади

«Жами: молиявий фаолиятнинг соф пул кирими/қиқими» (180-сатр.) моддасида 110, 120, 130, 140, 150, 160, 170-сатрларнинг плус билан ёзилган суммаларини жамлаб «Қирим» хонасида, минус билан ёзилган суммаларини жамлаб «Қиқим» хонасида кўрсатилади.

«Тўланган даромад (фойда) солиғи» (190-сатр.) моддасида тўланган даромад (фойда) солиғи суммаси кўрсатилади.

«Тўланган бошқа солиқлар» (200-сатр.) моддасида даромад (фойда) солиғидан ташқари тўланган солиқлар, бож тўловлари ва уларга тенглаштирилган йиғим ва ажратмалар суммаси кўрсатилади.

«Жами тўланган солиқлар» (210-сатр.) моддасида 190 ва 200 сатрлар суммаси акс эттирилади.

«Жами молиявий-хўжалик фаолиятининг соф пул кирими/қиқими» (220-сатр.) моддасида 050, 100, 180, 210-сатрларнинг плус билан ёзилган суммаларини жамлаб «Қирим» хонасида, минус билан ёзилган суммаларини жамлаб «Қиқим» хонасида кўрсатилади.

«Йил бошидаги пул маблағлари» (230-сатр) моддасида корхона балансининг 320-сатр 3-хонасида кўрсатилган пул маблағларини ҳисобга оладиган (5000, 5100, 5200, 5500, 5600, 5700) счетларнинг қолдиқ суммалари акс эттирилади.

«Йил охиридаги пул маблағлари» (240-сатр) моддасида корхона баланстининг 320-сатр 4-хонасида кўрсатилган пул маблағларини ҳисобга оладиган (5000, 5100, 5200, 5500, 5600, 5700) счетларининг қолдиқ суммалари акс эттирилади.

«Чет эл валютасидаги пул маблағларининг ҳаракати тўғрисида маълумот» бўлимида ҳисобот даврида корхонанинг валюта маблағларини ҳаракати кўрсатилади.

Валюта маблағлари муомалалар содир бўлган пайтда, валюта маблағларининг қолдиқлари эса ҳисобот даврининг охириги санасига Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг белгилаган курси бўйича Ўзбекистон Республикаси миллий валютасида акс эттирилади.

«Йил бошига қолдиқ» (250-сатр) моддасида корхонанинг валюта смети ва кассасида ҳисобот даври бошига қолган валюта маблағлари кўрсатилади.

«Жами валюта маблағларининг тушуми» (260-сатр) моддасида 261, 262, 263, 264-сатрларда кўрсатилган валюта маблағларининг ҳисобот давридаги умумий тушуми акс эттирилади.

«Жами сарфланган валюта маблағлари» (270-сатр) моддасида 271 дан 273-гача сатрларда кўрсатилган корхона томонидан турли мақсадларга сарфланган валюта маблағларининг умумий суммаси акс эттирилади.

«Йил охиридаги қолдиқ» (280-сатр) моддасида 250+260-270 сатрларнинг маълумотлари бўйича аниқланадиган ҳисобот йили охирига қолган корхонанинг валюта счетларида ва кассасида турган валюта маблағлари суммаси акс эттирилади.

15.7. ХУСУСИЙ КАПИТАЛ ТЎҒРИСИДА ҲИСОБОТ

Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот жорий бухгалтерия маълумотларига асосан тузилиб, унда ташқи ва ички фойдаланувчилар учун муҳим кўрсаткичлар мавжуд.

Қуйида бу ҳисоботнинг шакли келтирилади.

Хусусий капитал тўғрисида ҳисобот

Кўрсаткичлар	Сатр коди	Устав капи- тали	Қў- шил- ган капи- тал	Ре- зерв капи- тали	Тақсим- ланмаган фойда (қоплан- ган зарар)	Сотиб олинган хусусий акция- лар	Мақсад- ли тушум- лар ва бошқа- лар	Жа- ми
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Йил бошига қолдиқ	010							
Қимматли қоғозлар эмиссияси	020					х	х	
Узоқ муддатли активларни қайта баҳолаш	030	х	х	х	х	х	х	
Устав капиталини шакллантиришда пайдо бўлган валюта курси фарқлари	040	х	х	х	х	х	х	
Резерв капиталига ажратмалар	050	х	х			х	х	
Жорий йилнинг тақсимланмаган фойдаси (зарари)	060	х	х	х		х	х	
Текинга олинган мол-мулк	070	х	х		х	х	х	
Мақсадли фойдаланиш учун олинган манбаълар	080	х	х	х	х	х		
Туланган дивидендлар	090	х	х	х		х	х	
Хусусий капитал шаклланишининг бошқа манбалари	100							
Йил охиридаги қолдиқ	110							
Хусусий капиталнинг кўпайиши (+) ёки камайиши (-)	120							
Маълумот учун:								
Чиқарилган акциялар, дона	130	х		х	х	х	х	
Шу жумладан:								
имтиёзли	131	х	х	х	х	х	х	
оддий	132	х	х	х	х	х	х	
Акциянинг номинал қиймати	140	х	х	х	х	х	х	
Муомаладаги акциялар сони, дона	150	х	х	х	х	х	х	
Шу жумладан:								
имтиёзли	151	х	х	х	х	х	х	
оддий	152	х	х	х	х	х	х	

Раҳбар _____
Бош бухгалтер _____

Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот маълумотларига асосан корхонанинг бозор фаоллиги кўрсаткичларини таҳлил қилиш мумкин. Бу кўрсаткичлар компаниянинг акцияларини қиймати ва даромадлилигини таърифлайди.

1. Бир акцияга тўғри келадиган фойда (АФ) қуйидагича аниқланади:

$$АФ = \frac{\text{Соф фойда (СФ) - имтиёзли акциялар бўйича дивидендлар}}{\text{Муомаладаги оддий акциялар}}$$

Бу кўрсаткич муомаладаги бир оддий акцияга қанча соф фойда тўғри келишини кўрсатади. Бу бозор иқтисодиёти шароитида энг зарурий кўрсаткичлардан бири бўлиб ҳисобланади.

2. Акциянинг бозор баҳоси билан бир акцияга тўғри келадиган фойданинг муносабати (БФ) қуйидагича аниқланади:

$$БФ = \frac{\text{Бир акциянинг бозор қиймати}}{АФ}$$

Бу кўрсаткич компаниянинг бир сўм соф фойдасига акционерлар неча сўм тўлашга розилигини билдиради. Масалан, «А» компаниясида бу кўрсаткич 10 бўлиб, «Б» компаниясида 8 бўлса, инвесторлар «А» компаниясининг инвестиция сифатини афзалроқ баҳолайди. Бу кўрсаткич бошқа компанияларнинг бир акцияга тўғри келадиган фойда динамикаси ва умумий бозор динамикаси бўйича баҳоланади.

3. Бир акциянинг баланс қиймати (АБҚ) қуйидагича аниқланади:

$$АБҚ = \frac{\text{Акционер капиталининг қиймати - имтиёзли акциялар}}{\text{Муомаладаги оддий акциялар}}$$

Бир акциянинг баланс қиймати бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи маълумотларига биноан бир оддий акцияга тўғри келадиган корхонанинг соф активлари қийматини кўрсатади.

4. Бир акциянинг бозор қиймати билан баланс қийматининг нисбати унинг баланс қийматига қараганда бозор қиймати қанча эканлигини кўрсатади ва у қуйидагича аниқланади:

$$\begin{array}{l} \text{Бир акциянинг бозор қиймати} \\ \text{билан баланс қийматининг} \\ \text{нисбати} \end{array} = \frac{\text{Бир акциянинг бозор қиймати}}{\text{Бир акциянинг баланс қиймати}}$$

5. Дивиденд даромад ёки дивиденд нормаси қуйидагича аниқланади:

$$\begin{array}{l} \text{Дивиденд даромад (ҳақиқий} \\ \text{фойда нормаси)} \end{array} = \frac{\text{Бир акциянинг дивиденди}}{\text{Бир акциянинг бозор қиймати}}$$

6. Акциянинг даромадлилиги (АД) муҳим аҳамиятга эга бўлиб, у қуйидагича аниқланади:

$$AD = \frac{D + (C^* - C)}{C}, \text{ бу ерда}$$

Д – акцияга эғалик қилиш даврида олинган дивиденд суммаси,

C* – сотиш нархи,

C – сотиб олиш нархи

7. Тўланадиган дивидендлар улуши (ТДУ) қуйидагича аниқланади:

$$TDU = \frac{\text{Бир акцияга тўғри келадиган дивиденд}}{\text{Бир акцияга тўғри келадиган соф фойда}} = 0 - 90 \%$$

Бу кўрсаткич таҳлилининг хусусияти шундан иборатки, унинг «яхши» ва «ёмон» даражаси бўлмайди. Лекин бунинг умумий кўрсаткичи 1 дан ошмаслиги керак. Бу демак компания дивиденд тўлаш учун етарли даражада фойда олганлигини кўрсатади. Агар бу кўрсаткич 1 дан ошиб кетса, компания молиявий имкониятидан оқилона фойдаланганмаганлигини ёки резерв капиталидан қарз олганлигини кўрсатади.

Дивидендлар хусусий капитални камайтиради, чунки улар компания тасарруфида қолган соф фойдадан тўланади.

15.8. ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ

Таянч иборалар	
Молиявий ҳисобот	Даъво қилиш муддати
Ишлаб чиқариш ҳисоботи	Мутлоқ тўлов қобилият
Ҳисобот йили	Мулк коэффициенти
Кичик корхона ва	Асосий воситалар ҳаракати
микрофирмалар	тўғрисидаги ҳисобот
Доимий ҳаракатдаги	Пул оқимлари тўғрисида
инвентаризация комиссияси	ҳисобот
Ишчи инвентаризация	Хусусий капитал тўғрисида
комиссияси	ҳисобот дебитор ва
Инвентаризация рўйхати	кредиторлар тўғрисида
Норма доирасидаги	ҳисобот
камомад	

ЎЗИНИ-ЎЗИ ТЕКШИРИШ САВОЛЛАРИ

- 15.1. А. Молиявий ҳисоботлар таркибини такрорланг.
Б. Молиявий ҳисоботлар қимларга топширилади?
В. Молиявий ҳисоботнинг янги мазмуни қачон тасдиқланди ва ўзгаришлар нимадан иборат?
- 15.2. А. Инвентаризация нима ва унинг аҳамияти?
Б. Инвентаризация яқуни қандай расмийлаштирилади?
В. Инвентаризация натижалари бўйича қандай провоткалар берилди?
- 15.3. А. Ҳисобот тузишдан олдин қандай ҳисоб ишлари бажарилди?
Б. 1 ва 2-журнал-ордер ва ведомостлар ўзаро қандай текширилади?
В. Журнал-ордер маълумотларини Бош дафтарга ёзиш тартиби қандай?
- 15.4. А. Ички ва ташқи фойдаланувчилар учун баланснинг аҳамияти.
Б. Баланс ахборотларининг хўжалик фаолиятини таҳлил қилишдаги роли.
В. Корхонанинг мутлоқ тўлов қобилияти балансга асосан қандай топилади?
- 15.5. А. Асосий воситалар ҳаракати тўғрисидаги ҳисоботнинг 4 ва 5-хоналарида нималар акс эттирилади?
Б. Асосий воситалар ҳаракати тўғрисидаги ҳисоботнинг 11 ва 12-хоналарининг суммалари қандай аниқланади?
В. Ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш асосий воситалари таркибига нималар киради?
- 15.6. А. Пул оқими тўғрисидаги ҳисоботдан фойдаланиш қандай имкониятларни беради?
Б. Пул оқими тўғрисидаги ҳисобот қандай фаолият бўйича таснифланади?
В. Чет эл валютасидаги пул маблағларининг ҳаракати тўғрисида қандай маълумотлар келтирилган?
- 15.7. Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисоботга асосан қуйдагилар қандай топилади:
А. Бир акцияга тўғри келадиган фойда;
Б. Бир акциянинг баланс қиймати;
В. Акциянинг даромадлиги.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

АСОСИЙ АДАБИЁТЛАР

1. Каримов И. А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т. 1. - Т.: Ўзбекистон, 1996.
2. Каримов И. А. Биздан озод ва обод ватан қолсин. Т. 2. - Т.: Ўзбекистон, 1996.
3. Каримов И. А. Бунёдкорлик йўлидан. Т. 4 - Т.: Ўзбекистон, 1996.
4. Каримов И. А. Янги фикрланиш ва ишлаш - давр талаби. Т. 5. - Т.: Ўзбекистон: 1997.
5. Каримов И.А. Келажакимизни ўз қўлимиз билан қурамыз. Т. 7. - Т.: Ўзбекистон, 1999.
6. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт пировард мақсадимиз. Т. 8. - Т.: Ўзбекистон, 2000.
7. Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. Т. 9. - Т.: Ўзбекистон, 2001.
8. Ўзбекистон Республикасининг Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида Қонуни. Тошкент, 1996.
9. Маҳсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби ва молиявий натижаларни шакллантириш ҳақида Низом. Тошкент, 1999.
10. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 15 октябрдаги қарори билан тасдиқланган маҳсулот (ишлар, хизматлар ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби, ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида Низом.
11. Ўзбекистон Республикасининг Миллий бухгалтерия ҳисоби стандартлари (№ 0-21). Тошкент, 1998-2000.
12. Национальный стандарт бухгалтерского учета Республики Узбекистан (НСБУ № 5) «Основные средства», утвержденный приказом Министерства финансов, зарегистрированный МЮ 20 января 2004 года № 1299.
13. Положение о порядке проведения ежегодной переоценки основных фондов по состоянию на 1 января, утвержденное постановлением ММЭС, МФ и ГНК, зарегистрированное МЮ 4 декабря 2002 года № 1192.

14. Ўз Р. АВ томонидан 2003 йил 24 январда рўйхатга олинган Ўз Р. МВ нинг 2002 йил 27 декабрдаги 140-сонли буйруғи билан тасдиқланган молиявий ҳисобот шакллари.
15. Международные стандарты финансовой отчетности. Москва. Аскери, 1998.
16. Аудиторлик фаолияти тўғрисида қонун. Тошкент, 2001.
17. Бухгалтерия ҳисоби, статистика ва бошқа ҳисоботдаги муомалаларни акс эттириш тартиби тўғрисида Низом. Тошкент, 2001.
18. Банк тизимини ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида Ўз Р. ВМ қарори. Тошкент, 1999.
19. Постановление Кабинета Министров РУ «О мерах по дальнейшему сокращению внебанковского оборота денежных средств. Ташкент, 5 августа 2002 г.
20. Постановление Кабинета Министров РУ «О совершенствовании предела выплаты пособий по временной нетрудоспособности», 28 февраля 2002 г., № 71.
21. Порядок проведения переоценки основных фондов по состоянию на 1 января 2001 г.
22. Положение о порядке бухгалтерского учета и налогообложения недостач и излишков имущества, установленных при инвентаризации. 20 июня 2001 г. МФ № 56, ГНК № 2001-38.
23. Сборник законодательных и нормативно-правовых актов по приватизации и поддержке предпринимательства. «ИРИЦ», Ташкент-1998.
24. Юридик шахслар томонидан касса операцияларини амалга ошириш қоидалари. Тошкент-1999 й.
25. Ўзбекистон Республикаси меҳнат кодекси.
26. Ўзбекистон Республикаси солиқ кодекси. Тошкент «Ўзбекистон», 1997 й.
27. Абдуллаев Ё. Статистика назарияси. Тошкент. «Уқитувчи»-2002 й.
28. Астахов В.П. Бухгалтерский учет и валютный контроль во внешнеэкономической деятельности. Москва-1997 г.

29. Бобожонов О., Жуманиязов К. Молиявий ҳисобот. Тошкент-2002 й.
30. Безруких П. Бухгалтерский учет. Москва-1996 г.
31. Гадоев Э. Ва бошқалар. Бухгалтерия ҳисоби: саволлар ва жавоблар, 1, 2 қисм. Тошкент-1996 й.
32. Кондраков И.А. Бухгалтерский учет. Москва-2000 г.
33. Кодирхонов С.Б. Саноат корхоналарида бухгалтерия ҳисоби. Тошкент-1993 й.
34. Машарипов О., Машарипова Н. Бошқарув ва ишлаб чиқариш ҳисоби. Тошкент-2001 й.
35. Палий В.Ф. и др. Финансовый учет. Москва-1998 г.
36. Сотиволдиев А., Иткин Ю.М. Замоनावий бухгалтерия ҳисоби. 1, 2 том, Тошкент-2002 й.
37. Сотиволдиев А. С., Шодибекова Д. А. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлар терминлари луғати. Тошкент, 2004.
38. Тулаходжаева М.М. Аудит финансового состояния предприятия. Тошкент-1994 г.
39. Умарова М.Г. ва бошқалар. Бухгалтерия ҳисоби. Тошкент-1999 й.
40. Хасанов Б.А. Бошқарув ҳисоби: назария ва услубият. Тошкент, 2003
41. Хорнгрен Ч., Фостер Дж. Бухгалтерский учет. Управленческий аспект. Москва-1995 г.
42. Энтони Р., Рис Дж. Учет: ситуации и примеры, Москва, 1993.

ҚЎШИМЧА АДАБИЁТЛАР

1. Асьянов Ш., Индина Е. Лизинг в хозяйственных договорах и в бухгалтерском учете. НТВ № 17, 19.04.2002
2. Козлова Е. П. Бухгалтерский учет. Москва-1999 г.
3. Палий В. Ф. Комментарии к новому плану счетов бухгалтерского учета.
4. План и корреспонденция счетов бухгалтерского учета, Москва-1995 г.
5. Солиқ тўловчилар журнали.
6. Солиқ ва божхона хабарлари.

МУНДАРИЖА

10-БОБ

ТАЙЁР МАҲСУЛОТЛАР ВА УЛАРНИ СОТИШ ҲИСОБИ...	3
10.1. ҲИСОБИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА УНИНГ ВАЗИФАЛАРИ	3
10.2. ТАЙЁР МАҲСУЛОТЛАРНИ БАҲОЛАШ ВА УЛАРНИНГ НОМЕНКЛАТУРАСИ.....	5
10.3. МАҲСУЛОТЛАРНИ ЮКЛАБ ЖЎНАТИШ ВА СОТИШНИ ҲУЖЖАТЛАШТИРИШ.....	8
10.4. ИШЛАБ ЧИҚАРИЛГАН МАҲСУЛОТЛАРНИ СИНТЕТИК ҲИСОБИ ВА УЛАРНИ ОМБОРДАГИ ҲИСОБИ.....	12
10.5. ТАЙЁР МАҲСУЛОТЛАРНИ ЮКЛАБ ЖЎНАТИШ ВА СОТИШНИ АНАЛИТИК ҲИСОБИ.....	15
10.6. ТИЖОРАТ (НОИШЛАБ ЧИҚАРИШ) ХАРАЖАТЛАРИ ҲИСОБИ.....	20
10.7. МАҲСУЛОТ СОТИШНИНГ СИНТЕТИК ҲИСОБИ.....	21
10.8. ДАРГУМОН ҚАРЗЛАР БЎЙИЧА РЕЗЕРВ ҲИСОБИ.....	28
10.9. КОНСИГНАЦИЯ АСОСИДА АМАЛГА ОШИРИЛАДИГАН МУОМАЛАЛАР ҲИСОБИ.....	29
10.10. ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ.....	33

11-БОБ

ДАВР ХАРАЖАТЛАРИ ВА МОЛИЯВИЙ ФАОЛИЯТ ХАРАЖАТЛАРИНИ ҲИСОБИ.....	34
11.1. ДАВР ХАРАЖАТЛАРИНИ ҲИСОБИ.....	34
11.2. МОЛИЯВИЙ ФАОЛИЯТ ХАРАЖАТЛАРИНИ ҲИСОБИ.....	42
11.3. ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ.....	44

12-БОБ

ФОНДЛАР ВА КРЕДИТЛАР ҲИСОБИ.....	45
12.1. УСТАВ КАПИТАЛИ ВА ТАЪСИСЧИЛАР БИЛАН ҲИСОВ-КИТОБЛАР ҲИСОБИ.....	45
12.2. ҚЎШИЛГАН КАПИТАЛ ҲИСОБИ.....	51
12.3. РЕЗЕРВ КАПИТАЛИНИНГ ҲИСОБИ.....	53
12.4. МАҚСАДЛИ ТУШУМЛАР, СУБСИДИЯ ВА ГРАНТЛАР ҲИСОБИ.....	56
12.5. БАНКЛАР КРЕДИТЛАРИ ВА ҚАРЗГА ОЛИНГАН МАБЛАҒЛАР ҲИСОБИ.....	60
12.6. ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ.....	64

13-БОБ

МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАР ҲИСОБИ.....	66
13.1. УМУМИЙ КЎРСАТМАЛАР.....	66
13.2. МАҲСУЛОТ (ИШ, ХИЗМАТЛАРНИ СОТИШДАН ОЛИНГАН ЯЛПИ ФОЙДА (ЗАРАР) ЛАР ҲИСОБИ.....	69

13.3. АСОСИЙ ФАОЛИЯТДАН ОЛИНГАН БОШҚА ДАРОМАДЛАР ҲИСОБИ.....	74
13.4. МОЛИЯВИЙ ФАОЛИЯТДАН ОЛИНАДИГАН ФОЙДА ҲИСОБИ.....	77
13.5. ФОЙДАНИ ИШЛАТИЛИШ ҲИСОБИ	81
13.6. ФАВҚУЛОДДА ФОЙДА ВА ЗАРАРЛАР ҲИСОБИ.....	81
13.7. ЯКУНИЙ МОЛИЯВИЙ НАТИЖА ВА ТАҚСИМЛАНМАГАН ФОЙДА (ҚОПЛАНМАГАН ЗАРАР) ҲИСОБИ.....	83
13.8. МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАР ТЎҒРИСИДА ҲИСОБОТ	86
13.9. ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ.....	95
14-БОБ	
КОРХОНАЛАРНИ ХУСУСИЙЛАШТИРИШ БЎЙИЧА МУОМАЛАЛАР ҲИСОБИ.....	
14.1. УМУМИЙ КЎРСАТМАЛАР.....	97
14.2. УСТАВ КАПИТАЛИНИ ШАКЛЛАНИШ ЖАРАЕНИ...100	
14.3. ДАВЛАТ КОРХОНАЛАРИ АСОСИДА, ШУНИНГДЕК ЯНГИ ТАШКИЛ ЭТИЛГАН АКЦИОНЕР ЖАМИЯТЛАРИДА МОЛИЯВИЙ МУОМАЛАЛАР ҲИСОБИ.....	103
14.4. ХУСУСИЙЛАШТИРИЛГАН КОРХОНАЛАРНИ СОТИБ ОЛИШ БЎЙИЧА ХАРИДОРЛАР ХАРАЖАТИНИНГ ҲИСОБИ.....	113
14.5. ХУСУСИЙЛАШТИРИШ НАТИЖАСИДА ЯНГИ ТАШКИЛ ЭТИЛГАН АКЦИОНЕР ЖАМИЯТЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ ҲИСОБДА АКС ЭТТИРИШ ВАРИАНТЛАРИ	114
14.6. ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ.....	116
15-БОБ	
ҲИСОБОТ.....	
15.1. МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТ, УНИНГ АҲАМИЯТИ ВА ТАРКИБИ.....	117
15.2. ИНВЕНТАРИЗАЦИЯ.....	120
15.3. ҲИСОБОТ ТУЗИШ БЎЙИЧА ИШЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШ.....	127
15.4. БУХГАЛТЕРИЯ БАЛАНСИ.....	129
15.5. АСОСИЙ ВОСИТАЛАР ҲАРАКАТИ ТЎҒРИСИДА ҲИСОБОТ.....	134
15.6. ПУЛ ОҚИМИ ТЎҒРИСИДА ҲИСОБОТ.....	138
15.7. ХУСУСИЙ КАПИТАЛ ТЎҒРИСИДА ҲИСОБОТ.....	144
15.8. ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ.....	147
АДАБИЁТЛАР.....	149
МУНДАРИЖА.....	152

